

Sherman Oaks California (USA) 2024

**UKRAINIAN SCIENCE
AND EDUCATION
IN THE CONDITIONS
OF EUROPEAN
INTEGRATION**

COLLECTIVE MONOGRAPH

UKRAINIAN SCIENCE
AND EDUCATION IN THE
CONDITIONS OF EUROPEAN
INTEGRATION

Compiled by
VIKTOR SHPAK

Chairman of the Editorial Board
STANISLAV TABACHNIKOV

GS Publishing Services
Sherman Oaks
2024

The collective monograph is a scientific and practical publication that contains scientific articles by doctors and candidates of sciences, doctors of philosophy and art, graduate students, students, researchers and practitioners from European and other countries. The articles contain research that reflects current processes and trends in world science.

Text Copyright © 2024 by the Publisher «GS Publishing Services» and authors.

Illustrations © 2024 by the Publisher «GS Publishing Services» and authors.

Cover design © 2024 Publisher «GS Publishing Services».

Authors: Marina Azhazha, Olena Berezinska, Mariia Bondarchuk, Karina Brahina, Hryhorii Chaika, Alla Cherep, Oleksandr Cherep, Nataliia Davydiuk, Alina Dremluga, Iryna Dziuba, Nadiia Fisunenko, Svitlana Khaminich, Olena Khaustova, Yaryna Kondratova, Oksana Kucherenko, Oleksandr Kurta, Natalya Metelenko, Natalia Mykhalyuk, Mariia Levchuk, Victoria Lyholat, Anton Naumyk, Vitalina Nikitenko, Oksana Oliinyk, Olena Osukhovska, Iryna Riabinina, Natalia Riabinina, Natalia Romaniuk, Tetiana Sergiienko, Viktor Shpak, Daria Skyrta-Skrypchenko, Vitalii Slastin, Olena Sulakova, Liudmyla Suprun, Volodymyr Suprun, Nataliia Sydorenko, Halyna Tarasenko, Orysa Voloshyn, Valentyna Voronkova, Denys Vyhonnyi

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, or stored in a database or search engine without the prior written permission of the publisher. The authors are responsible for the content and reliability of their articles. Citation or other use of the monograph is possible only with reference to the publication.

Publisher «GS Publishing Services»
15137 Magnolia Blvd, # D,
Sherman Oaks, CA 91403, USA.

ISBN 979-8-9895146-7-0

DOI: 10.51587/9798-9895-14670-2024-020

Scientific editors-reviewers:
S. Bobrovnyk, Yu. Bondar, A. Cherep,
P. Glukhovskiy, P. Hovorov, Yu. Kuznetsov, V. Lazurenko,
V. Moiseienko, L. Omelianchyk, R. Protsiuk, Zh. Virna.

The monograph is recommended for publication by the Presidium of
the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine

Ukrainian science and education in the conditions of European integration : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2024. 179 p.

Available at: DOI: 10.51587/9798-9895-14670-2024-020

CONTENT

ECONOMIC SCIENCES

БОНДАРЧУК Марія Костянтинівна,
ВОЛОШИН Орися Павлівна

КОНТРОЛІНГ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В СТРУКТУРАХ ПРОМИСЛОВО-
ФІНАНСОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....5

Natalia RIABININA

BUDGETARY AND TAX SECURITY OF UKRAINE.....10

ВОРОНКОВА Валентина Григорівна,
НІКІТЕНКО Віталіна Олександрівна,
МЕТЕЛЕНКО Наталя Георгіївна,
АЖАЖА Марина Андріївна

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ОХОРОНИ
ДОВКІЛЛЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ 24

ЧЕРЕП Алла Василівна,
ВОРОНКОВА Валентина Григорівна,
ЧЕРЕП Олександр Григорович,
НІКІТЕНКО Віталіна Олександрівна

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ 39

МИХАЛЮК Наталія Іванівна

КРЕАТИВНІ МЕТОДИ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ
РІШЕНЬ В ОРГАНІЗАЦІЯХ.....55

LINGUISTICS

РЯБІНІНА Ірина Миколаївна,
ДРЕМЛЮГА Аліна Андріївна,
СУЛАКОВА Олена Миколаївна,

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІАЛЕКТНИХ ЗООФРАЗЕО-
ЛОГІЗМІВ СТЕПОВИХ І СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВОРІВ.....80

LITERARY STUDIES

СУПРУН Володимир Миколайович,

СОЦІАЛЬНА ДЕСТРУКЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЕПОХИ СОВЕТСЬКОГО
ТОТАЛІТАРИЗМУ В САТИРИЧНИХ ТВОРАХ МИКОЛИ ПОНЕДІЛКА.....87

MEDICINE

ОСУХОВСЬКА Олена Сергіївна,
ОЛІЙНИК Оксана Петрівна,
ХАУСТОВА Олена Олександрівна,
ЛИХОЛАТ Вікторія Ігорівна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я
ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ 91

КУЧЕРЕНКО Оксана Миколаївна,
ЧАЙКА Григорій Васильович

СЕКСУАЛЬНА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ 105

PEDAGOGICAL SCIENCES

Halyna TARASENKO

ECOLOGICAL AESTHETICS: IMPLEMENTATION IN THE CONDITIONS
OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION IN UKRAINE 111

БЕРЕЗІНСЬКА Олена Володимирівна

ФАСИЛІТАЦІЯ ТА СКРАЙБІНГ ЯК ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ
ВИКЛАДАННЯ 119

POLITICAL AND LEGAL SCIENCES

СИДОРЕНКО Наталія Сергіївна,
ФІСУНЕНКО Надія Олександрівна,
НАУМИК Антон Сергійович,
БРАГІНА Каріна Сергіївна,
КОНДРАТОВА Ярина Максимівна

АНАЛІЗ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАРУБІЖНОГО
ДОСВІДУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В КОНТЕКСТІ
СУСПІЛЬНОЇ ВАЖЛИВОСТІ..... 127

ХАМІНІЧ Світлана Юріївна,
ДЗЮБА Ірина Вікторівна,
НАУМИК Антон Сергійович

ДЕЯКІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ
ЯК ЗАСОБУ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ..... 132

ЛЕВЧУК Марія В'ячеславівна

«РЕЛЬЄФ» ЯК РІЗНОВИД СПАДКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ПРАВІ
ФЕОДАЛЬНОЇ АНГЛІЇ..... 137

СЕРГІЄНКО Тетяна Іванівна,
КУРТА Олександр Олександрович,
СЛАСТІН Віталій Олександрович

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В УМОВАХ ПОСТПРАВДИ:
ЗМІНИ У ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ ТА ВПЛИВ
НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ 144

SOCIAL COMMUNICATIONS

Daria SKYRTA-SKRYPCHENKO,
Denys VYHONNYI,
Viktor SHPAK

SPECIFICS OF CREATING MEDIA PROJECTS ON YOUTUBE
IN UKRAINE: TRENDS IN DEMAND AND PRODUCTION..... 155

СУПРУН Людмила Вікторівна

МЕДІАПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ АВТОРА: КОМУНІКАЦІЙНО-
ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ..... 169

РОМАНЮК Наталія Сергіївна,
ДАВИДЮК Наталія Павлівна

ВПЛИВ ТІКТОКУ НА УКРАЇНСЬКИЙ КНИЖКОВИЙ БІЗНЕС..... 172

БОНДАРЧУК Марія Костянтинівна,

д-р екон. наук,

завідувач кафедри фінансів

Національного університету «Львівська політехніка»,

академік Національної академії наук вищої освіти України

ORCID ID: 0000-0002-4624-0734

ВОЛОШИН Орися Павлівна,

канд. екон. наук,

доцент кафедри фінансів, обліку і аналізу

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-6268-1708

Україна

КОНТРОЛІНГ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В СТРУКТУРАХ ПРОМИСЛОВО-ФІНАНСОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Дослідження теоретичних засад контролінгу кризових явищ в структурах промислово-фінансової інтеграції (СПФІ) зумовлює постановку таких задач:

- ✓ обґрунтувати завдання і функції контролінгу СПФІ;
- ✓ запропонувати тлумачення терміну контролінг для структур промислово-фінансової інтеграції;
- ✓ окреслити напрями і методи діяльності служб контролінгу промислово-фінансових групвань.

Проблеми впровадження контролінгу як інструменту антикризового управління на підприємствах були прямо або опосередковано досліджені вітчизняними та зарубіжними вченими, серед них Ван Хорн Дж., Ворст І., Ревентлоу Г., Бланк І.А., Балабанов І.Т., Беляєв С.Г., Василенко В.О., Грязнова А.Г., Кузьмін О.Є., Коротков Є.М., Максимова В.Ф., Попов Р.А., Плоткін Я.Д., Пушкар М.С., Сухарева Л.О., Уткін Е.А.¹

Як відомо, поняття контролінг походить від англійського «to control», яке в економічному розумінні означає управління, спостереження і контроль. Більшість фахівців в галузі управління та фінансового менеджменту під

¹ Бондарчук М.К. Антикризисный розвиток інтегрованих структур бізнесу у територіальних громадах. Theoretical and practical aspects of modern scientific research : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. Available at: URL: <https://doi.org/10.51587/9781-7364-13371-2022-007>.

контролінгом розуміють функціонування системи планування, контролю, аналізу відхилень, координації, внутрішнього консалтингу та загального інформаційного забезпечення керівників. Іншими словами, *контролінг* – це спеціальна саморегулююча система методів та інструментів, яка спрямована на функціональну підтримку менеджменту підприємства і включає в себе інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль та внутрішній консалтинг. Висхідною ідеєю при обґрунтуванні поняття контролінгу для структур промислово-фінансової інтеграції (СПФІ) є актуалізація питань окреслення його завдань, функцій, напрямів і методів проведення в межах такого угруповання.

У процесі дослідження було запропоновано, що для забезпечення ефективного управління кризовими ситуаціями в структурах промислово-фінансової інтеграції контролінг вирішуватиме такі завдання (рис.1):

- ✓ збір і аналіз внутрішньої та зовнішньої інформації щодо об'єкта контролінгу;
- ✓ виявлення та ліквідація «вузьких місць» в учасників угруповання;
- ✓ забезпечення постійного аналізу і контролю за ризиками у фінансово-господарській діяльності учасників інтеграції;
- ✓ виявлення резервів зниження собівартості продукції та наданих фінансових послуг виробничо-фінансових структур;
- ✓ забезпечення ведення консолідованого бухгалтерського обліку учасників інтеграції;
- ✓ розроблення стратегії розвитку та координація роботи з планування фінансово-господарської діяльності структур промислово-фінансової інтеграції;
- ✓ аналіз відхилень фактичних показників діяльності від запланованих, на підставі якого вносяться пропозиції щодо коригування планів;
- ✓ проведення внутрішнього консалтингу (методичне забезпечення) та координація своєї діяльності з діями незалежних аудиторів.

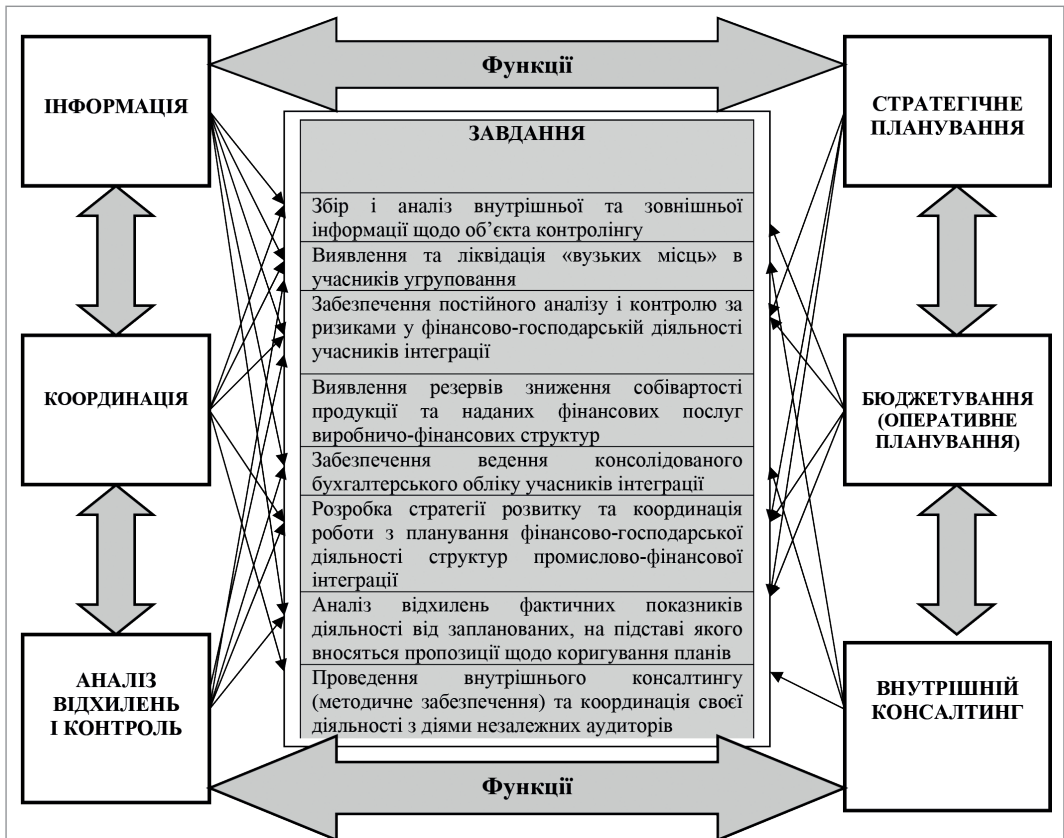
Названі завдання контролінгу повинні затверджуватися в інтегрованих промислово-фінансових учасників, які знаходяться у фінансовій кризі чи стабільно працюють. Водночас, окреслимо основні напрями діяльності служб контролінгу, які будуть, на нашу думку, створені з самого початку функціонування угруповань:

1) розроблення і затвердження системи раннього попередження і реагування кризових ситуацій як для окремого суб'єкта (промислові і торго-

вельні підприємства, банки, страхові та інвестиційні компанії тощо), так і для угруповання в цілому;

2) розроблення ефективної санаційної концепції інтегрованих промислово-фінансових учасників та її узгодженість з зовнішніми експертами і аудиторями;

3) забезпечення постійного аналізу і контролю за реалізацією санаційної концепції фінансово-господарської діяльності інтеграційних структур.

Рис.1. Пропоновані завдання і функції контролінгу в антикризовому управлінні структур промислово-фінансової інтеграції (отримані в процесі дослідження)

В теорії та практиці існує тісний взаємозв'язок між завданнями і функціями контролінгу. Тому наступним завданням нашого дослідження є, поряд з пропонованими завданнями контролінгу для забезпечення ефективного антикризового управління в структурах промислово-фінансової інтеграції, визначити функції контролінгу для таких угруповань (рис.1). В результаті досліджень нами були визначені наступні функції контролінгу:

- ✓ Інформація, тобто формування інформаційного забезпечення (Процес антикризового управління промислово-фінансових учасників передбачає використання економічної інформації різних видів, що базується на математичній теорії інформації і досліджує способи визначення та оцінки кількості інформації. На основі математичної теорії інформації здійснюється переробка та використання планових, нормативних, статистичних, бухгалтерських, оперативних джерел інформації. Створення раціональних джерел інформації СПФІ має базуватися на таких принципах: виявлення інформаційних потреб і визначення способів ефективного їх задоволення, об'єктивність відображення процесів виробництва, обігу, розподілу та споживання, використання природних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, єдність інформації різних звітних джерел (бухгалтерської, фінансової, податкової, статистичної та оперативної звітності), а також планових даних, ліквідація дублювання в первинній інформації, швидкість інформації, що забезпечується використанням нових засобів зв'язку).
- ✓ Координація діяльності СПФІ (Забезпечення консолідації людських, фінансових, фізичних та інформаційних ресурсів, які необхідні для планування і прогнозування; визначення цілей і ресурсного забезпечення для максимального успіху; доведення змісту рішення і планів до безпосередніх виконавців; з'ясування реальності встановлених строків, цілей та інших елементів програми розвитку. Розрізняють вертикальну (узгодження різних видів діяльності СПФІ) та горизонтальну (координація діяльності різних підрозділів СПФІ, які забезпечують виробництво одного виду продукції) координацію).
- ✓ Стратегічне планування діяльності СПФІ (Планування роботи СПФІ здійснюється за допомогою спеціальних методів, відповідних методик розрахунків, математичних моделей та інше. У стратегічних напрямках діяльності СПФІ: а) передбачаються активні дії щодо модернізації обладнання, запровадження нових технологій, ефективного маркетингу, підвищення цін, пошук нових ринків збуту продукції; б) делегуються фінансові проблеми окремого СПФІ третім особам – власникам, кредиторам, державі, при цьому учасник прагне отримати додаткові фінансові ресурси за рахунок збільшення статутного фонду, одержання державних гарантій тощо).

- ✓ Бюджетування, тобто оперативне планування діяльності СПФІ. (Розрізняють два методи бюджетування: 1) *традиційне бюджетування*, що орієнтується на показники діяльності СПФІ, зокрема на показники витрат попередніх періодів, які можуть бути не виправдано завищеними; 2) *нуль-базис-бюджетування*, обчислюються планові показники на підставі нового обрахунку всіх норм та нормативів витрат, їх складу та структури. За цим методом визначається оптимальний рівень валових витрат СПФІ та пріоритетні напрями використання обмежених фінансових ресурсів.
- ✓ Аналіз відхилень і контроль (Факторний аналіз відхилень включає в себе оцінку і аналіз фінансових потреб для досягнення цілей стратегічного планування діяльності угруповання, визначення та оцінку чинників, що зумовили відхилення, та вироблення на цій основі висновків та пропозицій щодо подолання негативних факторів та слабких місць. Контроль полягає у спостереженні за економічним станом СПФІ, оцінці цього стану, відстеженні його змін, вжитті у разі необхідності відповідних заходів впливу з метою виправлення виявлених недоліків, також контроль становить базу для виявлення причин відхилень і визначення слабких місць в СПФІ).
- ✓ Внутрішній консалтинг (Консалтингові послуги служба контролінгу виконує під час розробки методичного забезпечення діяльності окремих підрозділів СПФІ, підготовки на замовлення керівництва висновків та рекомендацій щодо вирішення проблем структур промислово-фінансової інтеграції).

Окреслені завдання, функції, напрями і методи проведення контролінгу дозволяють подати авторське тлумачення терміну контролінг для структур промислово-фінансової інтеграції. Отже, *контролінг СПФІ* – це система, яка включає в себе координацію, стратегічне і оперативне планування (бюджетування), інформаційне забезпечення, аналіз і контроль, консолідоване ведення бухгалтерського обліку, внутрішній консалтинг для забезпечення процесу саморегулювання діяльності структур промислово-фінансової інтеграції.

З метою розроблення відповідних теоретичних засад нами обґрунтовано теоретичні аспекти щодо завдань і функцій системи контролінгу для структур промислово-фінансової інтеграції.

Для ефективної діяльності служби контролінгу структур промислово-фінансової інтеграції розроблені напрями і методи контролінгу СПФІ.

В процесі дослідження подано авторське тлумачення терміну контролінг структур промислово-фінансової інтеграції з урахуванням обґрунтованих в роботі завдань, функцій, напрямів і методів проведення контролінгу, які в комплексі дають змогу уточнити основні загальнонаукові підходи до вивчення питань антикризового управління.

Перспективними напрямками подальших досліджень можна вважати, по-перше, розроблення системи раннього попередження і реагування кризових ситуацій як для окремого суб'єкта, так і для угруповання в цілому, тобто побудова системи раннього попередження і реагування на кризові ситуації в об'єднаннях промислового і фінансового секторів економіки, по-друге, моделювання кризової ситуації для різних учасників промислово-фінансової інтеграції.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-5-10

Natalia RIABININA,
PhD in Social and Behavioral Sciences,
Senior Researcher of the Department of Information Support,
Standardization and Metrology,
Department of Economic Research, Institute of Food Resources
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-8378-4485

BUDGETARY AND TAX SECURITY OF UKRAINE

Entry. With confident steps, Ukraine is purposefully moving towards European integration. Socio-ecological-economic development of the country in the concept of national security consists of: ecological and natural security; social and legal security; financial and economic security. Referrals are constantly in need of effective updating and control (fig. 1).

Environmental safety focuses on the careful use of natural resources and strict control over the state of climate and water.

Social and legal security is aimed at the social capital of the person himself, protection of individual rights, stability and raising the level of economic well-being and social well-being of the population (protection of the consumer market, monitoring of purchasing power, price regulation etc.).

Financial and economic security contributes to the development of the country and is one of the main generators of European integration. The direction is responsible for: foreign economic security; financial and investment security; fiscal security, etc.

Source: Author's research

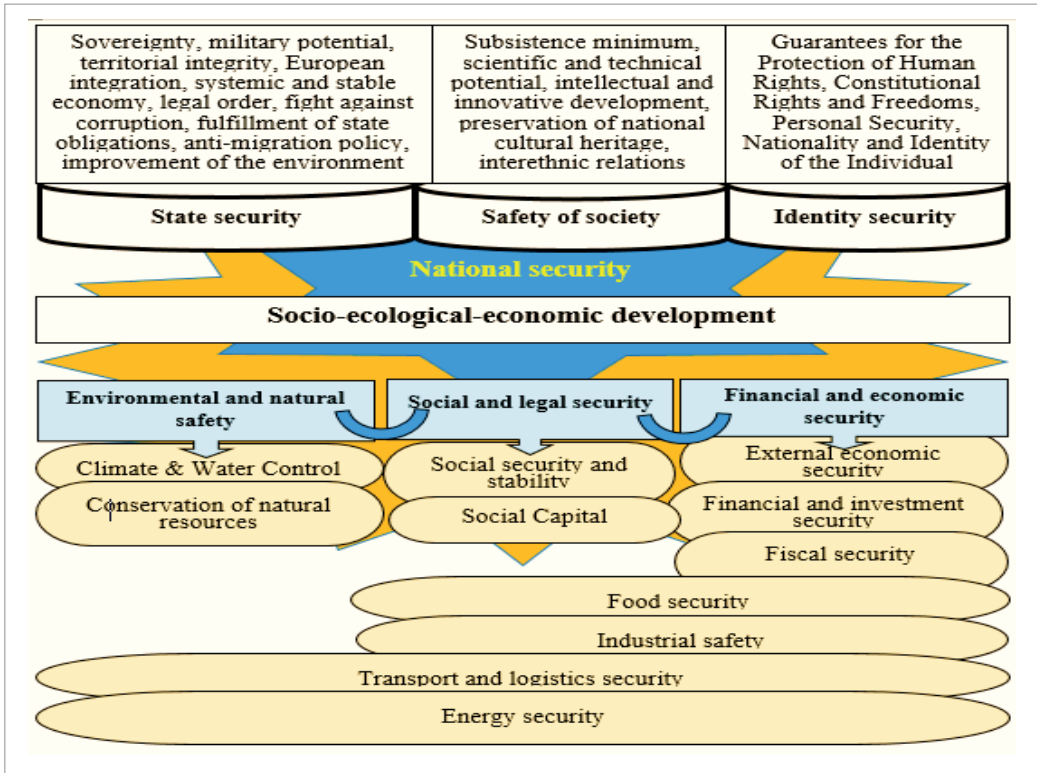

Figure 1. Socio-ecological-economic development in the concept of national security

Food and production security, transport, logistics and energy security extend their influence to all areas of national security. It should be noted that all directions are interconnected and intersect into a single concept for the development of European integration of our country.

In order to achieve gradual and consistent changes for the better, increase socio-ecological and economic development, create new democratic institutions, build civil society, despite different interests, expectations, moods, in different social groups in a market economy and a democratic society, socio-technological partnership acts as a personal direction of activity of the state, which creates a plane of new socio-economic relations at the present stage.

1. Budgetary and tax security of Ukraine

One of the main components of the National Security of Ukraine is the financial and economic security of the state (financial, food, foreign economic, macroeconomic, energy, investment and innovation, production, socio-

economic, demographic, budgetary and tax, etc.). The determining basis of the country's economy is «the protection of the financial interests of economic entities at all levels of financial relations, the provision of households, enterprises, organizations and institutions, regions, industries, sectors of the economy, the state with financial resources sufficient to meet their needs and fulfill existing obligations»¹.

Society sees the connection between the tax service and the well-being of citizens, paying attention to the quality of fiscal services. If social reimbursements are low and ineffective, and the quality of public goods does not correspond to the understanding and vision of society, then tax payments are perceived as unfair and the citizen refuses to pay them. A low average per capita return of social benefits entails a loss of trust in the state, injustice and internal tax protest. The main priorities of fiscal security of our country on the way to European integration are:

- ensuring and creating conditions for stable socio-economic development;
- consistency, control of payment accounting and transparency of financial indicators;
- minimization of threats, risks and impacts of global economic crises;
- prevention or reduction of the outflow of financial capital abroad;
- targeted use and adjustment of work on the distribution of budget funds;
- optimization of government loans and foreign borrowings;
- combating corruption, financial crimes and offenses.

Our state is trying to avoid threats and risks of financial and economic security (fig. 2).

Centralization of state finances, interregional gap and errors in the receipt of funds and revenues, inefficient and inappropriate use of public funds, unbalanced and non-transparent distribution of tax system benefits, leads to a decrease in discipline, debt burden on the budget, build obstacles to the effective and fruitful operation of the tax system.

Tax risk factors have a significant impact on the level of tax payment. Changing or redirecting tax policy and tax pressure can lead to an increase in taxes, additional charges, and fines. Of great importance is the awareness of the taxpayer and clear, professional actions of the tax officer. Negative consequence:

1 Геєць В.М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін.; за ред. В. М. Гейця Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. 240 с.

- tax pressure (increase in the tax burden, price growth of products and indirect taxes, offshores, shadowing, etc.);
- minimization of tax payments (legal schemes to reduce payments, retail business for a simplified tax system, etc.);
- tax control (interference in the economic and financial activities of enterprises, etc.).

Source: Author's research

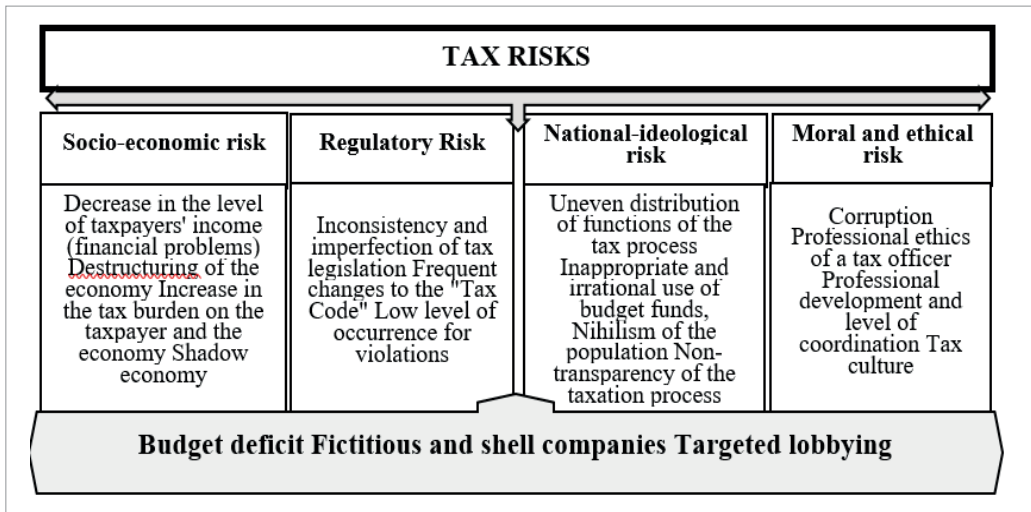

Figure 2. Tax risks

The fulfillment of the economic and social obligations of the state to society depends on the payment of taxes, and it is the tax security that stands guard over these fulfillments at all levels: state, local, regional. Unfortunately, the inefficiency of state institutions, untimely response to the economic situation, corruption, insecurity of property, misuse of budget funds, lobbying of individual business interests are more often the cause of tax evasion. The taxpayer always tries to avoid taxes on income and expenses, because according to the economic component, taxes are the price paid for certain public services, and the level of quality of the tax system is a key driver of taxation. The problem of tax evasion remains relevant. Before proceeding to the tax payment index, it is necessary to determine the reasons for non-payment or partial non-payment of taxes: high taxes (as a result – low budget refund); low level of business activity and capacity (martial law); biased accrual of tax sanctions or high tax burden, etc.

An important role in this process is the interaction between the tax officer and the taxpayer (fig. 3)

Source: Author's research

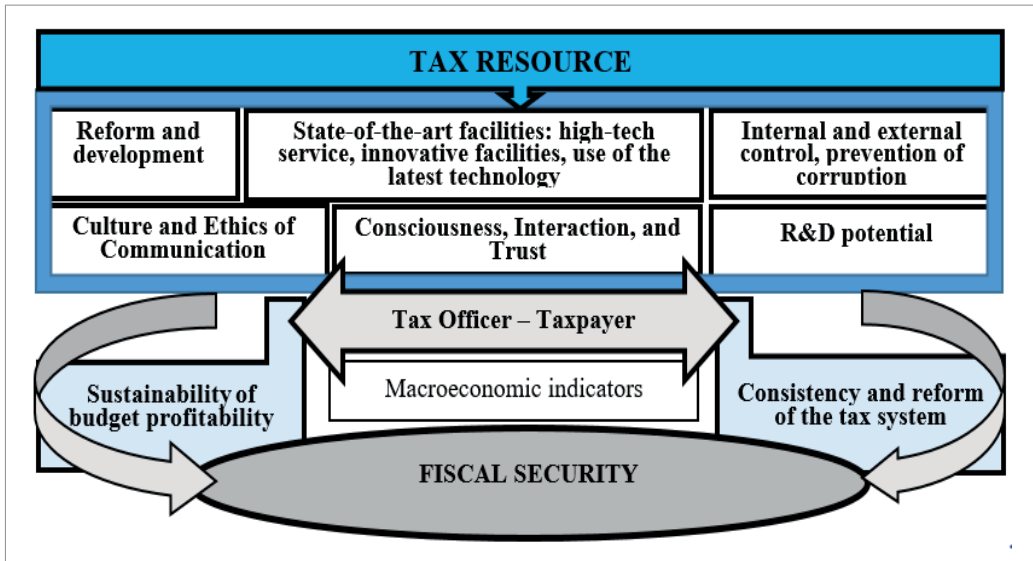

Figure 3. Fiscal security

It is expedient to include the strengthening of ethical standards and the improvement of tax culture on the basis of trust in the methodology of the tax payment index, which raises the consciousness and discipline of the taxpayer, in turn, respect and mutual understanding can be traced on the part of the tax officer. When assessing the quality of the taxation system, when establishing a trusting process «tax officer – taxpayer», a deep perception of the importance and necessity of the taxation process, which is the basis of the socio-economic basis, is formed.

2. Payment of taxes – state level

The Tax Payment Index is based on the concepts of fundamental knowledge and understanding of the entire taxation process, which is two-way and complementary: development of a management system (possession of information in the middle); multi-vector characterization of risks, financial losses of the tax system and their solution and neutralization; legal norms of tax legislation; qualification of tax service employees; use of the latest tools and technologies; knowledge of economics, psychology and sociology, etc.

In our opinion, one of the main priorities for the future development of the State Tax Service of Ukraine is the development of trusting and conscious relationships between all members of the taxation process, which is based on the improvement of:

- culture of voluntary, disciplined declaration (ethics of communication).
- interactivity of the educational and practical base, both for taxpayers and tax officers (technical information);
- modernization, digitalization and techno-innovation of contact centers of tax services (e-cabinet capabilities: mobile application, integration into the Diia system, electronic payer profiles, electronic queues to the inspector, auto-completion of tax returns, etc.). The introduction of corporate culture will make it an effective tool for personnel management, ensure the integrity of the organization, create favorable conditions for the management of the organization and contribute to sustainable development². For the efficiency and productivity of the tax service, there is a systematic and transparent tax burden, which affects the tax security and functioning of the taxation system for the benefit of society and the state. Forecasting, distribution and control of budget revenues, evaluation of the efficiency of the tax system, monitoring and development of business follows from the stability of the tax burden. Tax burden is an indicator that demonstrates the effectiveness of tax policy and shows how the collection of taxes and fees affects the economic activity and state of business entities³.

According to the Doing Business Index, the level of tax payments (Index Paying Taxes) in Ukraine in 2020 was estimated according to the indicators of tax payments, which reflect: the total number of taxes and contributions paid; Payment method; frequency of payment; the frequency of submission and the number of agencies involved in a standardized company investigating the tax payment processes of business entities during the second year of operation. Index Paying Taxes includes taxes withheld by a company, such as sales tax, VAT, and employee payroll taxes. These taxes are traditionally collected by the company from the consumer or employee on behalf of the tax authorities. Although they do not affect a company's profit and loss statements, they increase the administrative burden associated with compliance with the tax system and are therefore included in the tax payment figure.

According to the dynamics of indicators of the level of tax payment in Ukraine, Doing Business assessed the level of 5 payments: single social tax;

2 Державна податкова служба України. Офіційний портал. У Державній податковій службі України розроблено Концепцію розвитку корпоративної культури ДПС. 2022. URL: <https://tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/robota-z-personalom/rozvitok-personalu/print-462853.html>

3 Новік О.І. Тлумачення поняття «податкове навантаження» у вітчизняній та зарубіжній літературі. URL: <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/155.pdf>

corporate income tax; land tax; environmental taxes; value-added tax (VAT), which was 9.4 types of taxes less than the average number of tax payments in Europe and Central Asia (14.4), and 5.3 types less than the OECD high-income countries (10.3). However, the total time spent by qualified personnel at enterprises and organizations to pay taxes in Ukraine was higher, i.e. 328 hours per year. As for the general rate of taxes and contributions, it should be noted that the indicator is intended to fully measure the value of all taxes borne by the business. It differs from the statutory tax rate, which only determines the coefficient to be applied to the tax base. When calculating the total rate of taxes and contributions, the actual tax or contribution payable is divided by the business profit. This indicator in Ukraine was 45.2%, which was 13.5% higher than in Europe and Central Asia (31.7%) in terms of taxes paid, and with high-income countries (OECD (39.9%)) it was 5.3% higher in taxes (table 1).

Table 1

Dynamics of indicators of the level of payment of taxes (Paying Taxes) in Ukraine according to the Doing Business Index in 2020.

Source: Author's research⁴

Indicator	Rating			
	Ukraine	Europe & Central Asia	OECD High Income	Best Execution
Payments (number per year)	5	14,4	10,3	3 (2 Economies)
Time (hours per year)	328	213.1	158.8	49 (3 Economies)
General rate of taxes and contributions (% of profits)	45.2	31.7	39.9	26,1 (33 Economies)
Postfill Index (0-100)	86.0	68.2	86.7	None in 2018/19

The postfiling, or «post-filing» index in Ukraine in 2020 was 86.0, which was in line with the OECD high-income countries. The Postfill Index is based on four components: time to meet VAT refund requirements; time to receive a VAT refund; time to comply with the requirements for correcting the corporate income tax; Time to complete the corporate income tax correction. The four components include time to complete and pass a tax audit. The indicators are

⁴ Ceic Global Database. Macro Economic Data Coverage. 2020. URL: https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreconomies/ukraine#DB_tax1

based on extended assumptions from applied research. During the wartime, Ukraine does not have a high level of tax payment rates, but the authorities are trying to promote the systematic and effective work of the tax service. A painful topic of Ukrainian society is the topic of return and fair targeted use of citizens' money in the form of high-quality social benefits. The issue of corruption and tax evasion arises, conscientious taxpayers bear the entire burden of the tax system. The main task of the State Tax Service of Ukraine is:

- carry out tax restructuring, which caused the least damage to state budget revenues (the so-called revenue neutral tax shift);
- stimulate investment;
- to carry out a general redistribution of the tax burden by applying the entire list of taxes, their elements (payers, objects, base, benefits, rates, etc.). A sign of a sound tax policy is the stability of the tax system in times of crisis.

Let's consider the key points of the state's actions aimed at timely payment of taxes as positive and negative scenarios in this direction (table 2).

Table 2

Actions of the state to strengthen the tax payment index

Source: Author's research ⁵.

Positive scenario		Negative scenario
Areas of change	Actions of the state	Examples of violations
1	2	3
1. Stability of the economic and financial system for the growth of tax opportunities and development potential. 2. Uniform conditions and preferences for taxpayers	-Amendments to the Tax Code (2023) -Agreement between Ukraine and the EU on Ukraine's participation in the EU program for cooperation in the field of taxation «Fiscalis» (2022).	For the state. Decrease in income (underfunding of social projects, programs). New taxes and increased rates. Increased administration costs. Growth of tax arrears. For the payer. Shadow economy, offshores (use of fictitious enterprises and legalization of hidden income, conversion schemes, smuggling, violation of customs control, counterfeiting). Reduction in production. High tax burden.

5 Верховна рада України. Офіційний веб-портал парламенту України. Закони України. URL; <https://www.rada.gov.ua/news/zak>

Continuation of table 3

1	2	3
<p>3. Tax culture. Fulfillment of the goals and principles of ethical rules of conduct of tax officers .</p> <p>4 Advanced training and competence of tax officers.</p> <p>5. Restoration and growth of trust in state institutions.</p>	<p>- Rules of Ethical Conduct in the Bodies of the State Tax Service of Ukraine (2020)</p> <p>-Verkhovna Rada of Ukraine; Law of 15.06.2021 No. 1539-IX, on the de-shadowing of income and improving the tax culture.</p>	<p>For the state. Incompetence of tax officers. Untimely awareness of the population. Distrust of society. Low level of tax ethics and culture.</p> <p>For the payer. Taxpayers' lack of awareness of changes in the tax system (fines, tax sanctions). Unjustified punishment for non-compliance with tax legislation.</p>
<p>6. Electronic database of taxpayers and debtors.</p> <p>7. Cooperation and exchange of information with all financial authorities for the implementation of loyal tax control.</p>	<p>- Order of the State Tax Service of Ukraine dated 22.11.2021 No 965 «On Approval of the Mission and Strategic Plan of the State Tax Service of Ukraine for 2022-2024» (as amended).</p> <p>- Accession of the State Tax Service of Ukraine to the ITA project «EU Support to Ukraine's Digital Transformation» (2022).</p>	<p>For the state. Reduction of the possibility of control by the state (non-taxable wages). Increase and abuse of tax benefits.</p> <p>For the payer. Tax optimization, deliberate reduction of income (gray schemes, involvement of sole proprietors of 1-2 disability groups for tax preferences (decrease in revenue) and 3 disability groups (unofficial cashing, etc.).</p>
<p>8. Improvement of legal tax norms of legislation</p> <p>9. Fight against corruption</p>	<p>- Verkhovna Rada of Ukraine; Law of 15.06.2021 No. 1539-IX, on the de-shadowing of income and improving the tax culture.</p>	<p>For the state. Failure to comply with state legislation leads to restriction of social obligations and financial collapse (transfer of profits abroad, export to «offshores», outflow and export of national and personal capital). Imperfection of tax legislation. Growing level of corruption.</p> <p>For the payer. Non-compliance with the tax legislation of the state leads to a decrease in revenues to the state budget.</p>

Changes in the Tax Code and tax reform during martial law require special attention. In August 2023, the President of Ukraine signed Draft Law No. 8401 on the abolition of tax benefits for business, which regulates

- the possibility of waiving the 2% single tax and switching to a taxation system that is comfortable for the taxpayer (without an application for the transition, the tax payment system remains unchanged);

- newly established business entities that have chosen 2% of the single tax from the date of state registration automatically become payers of the single tax of the third group with a rate of 5%;
- automatic restoration of the rights and obligations of the VAT payer for those entities whose registration as a VAT payer has been suspended;
- granting the right to re-switch to the simplified system of their choice by submitting an application that in 2023 switched from 2% of the single tax to the general system;
- «technical debt» (which is registered in the electronic cabinet from 01.04.2022 to 31.07.2023) should not be taken into account when determining the payer's ability to continue staying under the simplified system;
- preservation of the right of voluntary payment of single tax and unified social tax for frontline territories (including territories of possible hostilities);
- providing an opportunity for sole proprietors who are single tax payers without VAT to indicate the names of goods (services) in settlement documents in a simplified form.

Despite the partial reduction in the solvency of Ukrainians, insufficient control over finances by the state, the presence of corruption, the tax system withstands all pressures, carries out reforms that show the efficiency and modernity of the taxation system (increasing the tax capacity of the taxpayer, increasing the potential of the tax territory, levying, directing and individualizing taxes, etc.).

The implementation of the State Budget proclaims stability and prospects for the future, and a balanced state policy, the correct direction of expenditures provides social guarantees to society, which increases the prospects and raises the level of trust in government and business (table 3).

Table 3

Balance of budgets for 2022-2023 (UAH million)

Source: Author's research⁶

Years	General Fund				Special Fund				Together			
	2022	2023	Темп росту	%	2022	2023	Темп росту	%	2022	2023	Темп росту	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Income	564 432	869 379	304 946	154	62 676	433 014	370 337	690	627 109	1 302 393	675 284	207
Expenditures	973 184	1 408 327	435 143	144	62 320	377 560	315 239	605	1 035 504	1 785 887	750 383	172

⁶ Закон України Про Державний бюджет України на 2024 рік (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, №№ 97-100, ст. 393). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text>

Continuation of table 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Lending	-2228	-5497	-3269		2 116	63		-2 053	- 111	-5434		-5 323
Deficit / surplus (-/+)	-406 523	-533 450	- 126 927	-1760	55391	57 151		-408 283	-478 059			-69 775

The taxation system is complex and constantly needs to be improved and reformed, aimed at ease of use and transparency. To achieve the highest results, it is necessary to develop the moral and ethical side of the process, to raise the level of trust and consciousness of society, tax culture and discipline of citizens. Joining forces to strengthen the tax system brings stability and socio-economic development to the country.

3. Strategic Plan of the State Tax Service of Ukraine

Ukraine has directed its strategy of socio-economic development in the direction of European integration, highlighting five priority missions of the tax system. According to the Order of the State Tax Service of Ukraine dated 22.11.2021 No. 965 «On Approval of the Mission and Strategic Plan of the State Tax Service of Ukraine for 2022-2024» «in order to ensure the effective functioning of the organization, the implementation of the established mission of the State Tax Service of Ukraine, as well as the settlement of certain issues of the internal environment of the State Tax Service in accordance with the Basic Principles of Internal Control by Managers of Budget Funds, ... taking into account the National Economic Strategy for the period up to 2030» to implement «action plans for the implementation of conceptual directions for reforming the system of bodies implementing state tax policy». The Strategic Plan of the State Tax Service of Ukraine for 2022-2024 begins with a single mission and states that it is «a fully transparent, modern and technological tax service that provides high-quality and convenient services to taxpayers, effectively administers taxes, fees and payments, and is intolerant of corruption»⁷. The plan is divided into five areas of efficiency and formation: management of activities (correctness of structuring and well-established management mechanism); administration of taxes, fees, payments (budget replenishment, social projects and quotas, payment of pensions and salaries of civil servants, support for veterans, education, medicine, etc.); image of the State Tax Service as a European-style

⁷ Наказ ДПС України від 22.11.2021 № 965 «Про затвердження місії та Стратегічного плану Державної податкової служби України на 2022 – 2024 роки» (із змінами) Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist/-zakonodavstvo-pro-diyalnis/nakazi-pro-diyalnist/77553.html>

service with a high level of trust in society (EU membership, professional qualifications, high level of service to taxpayers, business representatives, trust and reliability); counteraction to tax evasion; qualified, efficient and motivated team (tax culture and public awareness) (table 4).

Table 4

Strategic Plan of the State Tax Service of Ukraine for 2022-2024

Source: Author's research 7

Strategic Goal 1. Effective management of activities	
1.1.	Improvement systems internal control
1.2.	Improvement and automation workers processes and procedures
1.3.	Development of effective, modern, stable and secure IT infrastructure
Strategic Goal 2. Effective administration of taxes , fees , payments	
2.1.	Simplification administration taxes
2.2.	Improvement tax approaches and procedures checks
2.3.	Improvement repayment tax debt
2.4.	Strengthening control over completeness taxation income physical persons
2.5.	Improvement of predictive and analytical work
2.6.	Improvement of payment accounting processes and control over the reliability of accounting indicators in integrated payer cards
Strategic Goal 3. Formation of the image of the State Tax Service as a European-style service with a high level of trust in society	
3.1.	Development convenient and affordable services for payers
3.2.	Ensuring high-quality and fast consulting of payers
3.3.	Development of a feedback system with payers
3.4.	Improvement of external communications
3.5.	Improvement systems granting individual tax consultations
3.6.	Improvement of the administrative appeal procedure, establishment of dialogue with payers due to the introduction of mediation practice
3.7.	Improvement of the court appeal procedure in order to improve the quality of consideration of court cases with the participation of DPS bodies
3.8.	Education of the future conscientious payer among schoolchildren and students
Strategic Goal 4. Combat tax evasion through the introduction of international standards and the improvement of analytical tools	
4.1.	Implementation modern strategies compliance tax legislation aimed at promotion concepts voluntary payment taxes
4.2.	Effective management risks and increases analytical capabilities
4.3.	Improvement of the system of control over the production and circulation of excise goods

Continuation of table 2

4.4.	Effective and coordinated international cooperation and strengthening of international information exchange
4.5.	Improvement of the procedure for exchanging FATCA reports from financial agents through ICS «International Exchange» in accordance with the agreement between the Government of Ukraine and the Government of the United States of America to improve the implementation of tax rules and the application of the provisions of the US Act «On Tax Requirements for Foreign Accounts» (FATCA)
Strategic Goal 5. Building a qualified , efficient and motivated team	
5.1.	Formation of corporate culture: mission, values and goals of DPS
5.2.	Implementation of measures to prevent and detect corruption and control compliance with the requirements of anti-corruption legislation and rules of ethical behavior in the DPS apparatus and its territorial bodies
5.3.	Preparation of the Anti-Corruption Program of the State Tax Service of Ukraine for 2023-2025

Each component of the strategy is interconnected, complements all areas of development and has a single direction of understanding the correctness and timeliness of the issue, because it is associated with social capital, which is aimed at the well-being of the Ukrainian nation.

Ukraine needs a new state policy to build a fair and stable taxation system, protecting the fiscal interests of the state and the social needs of taxpayers, reducing tax pressure and the number of inspections. It is proposed to consider possible scenarios of interaction (positive and negative in terms of variants of rational and irrational behavior) of the tax service of Ukraine and the pressing problems of the country's economy (fig. 4).

Modern reality dictates to us positive and negative scenarios for the future. Studies of the social direction, combined with economic components, have the right to exist and study, choosing the path for analysis and development: the study of the influence of economic factors on the social perception and behavior of subjects, the influence of the socio-psychological factor on economic behavior and relations. A set of actions and mechanisms focused on the effective implementation of social capital also creates the basis of behavior with all its paradoxes and exceptions.

Conclusion. The State Tax Service of Ukraine supports the interconnections and interactions of economic and social directions, which can be quite diverse, deep and broad, and therefore go beyond the framework of fundamental theory, which leads to the independence of the scientific direction. The State Tax Service of Ukraine promotes high quality standards of tax activities (mutual trust and understanding with the taxpayer, compliance and knowledge of laws, innovation

and manufacturability, transparency and leadership) based on the key values of corporate culture: professionalism, competence, ability to work in a team, integrity, responsibility, truthfulness and honesty. Ukraine has gone through a difficult path of becoming a state, and the tax system is also being replaced by constant reforms dictated by the deficit of budget funds and uneven tax revenues to the budget. Increasing the tax rate is not a topical topic, therefore, in modern times, all prerequisites are created for the development of other segments of tax activity – finding reserves to reduce the tax burden and increase revenues by increasing tax discipline, tax consciousness and the level of tax culture in society, strengthening administrative and criminal liability for tax offenses.

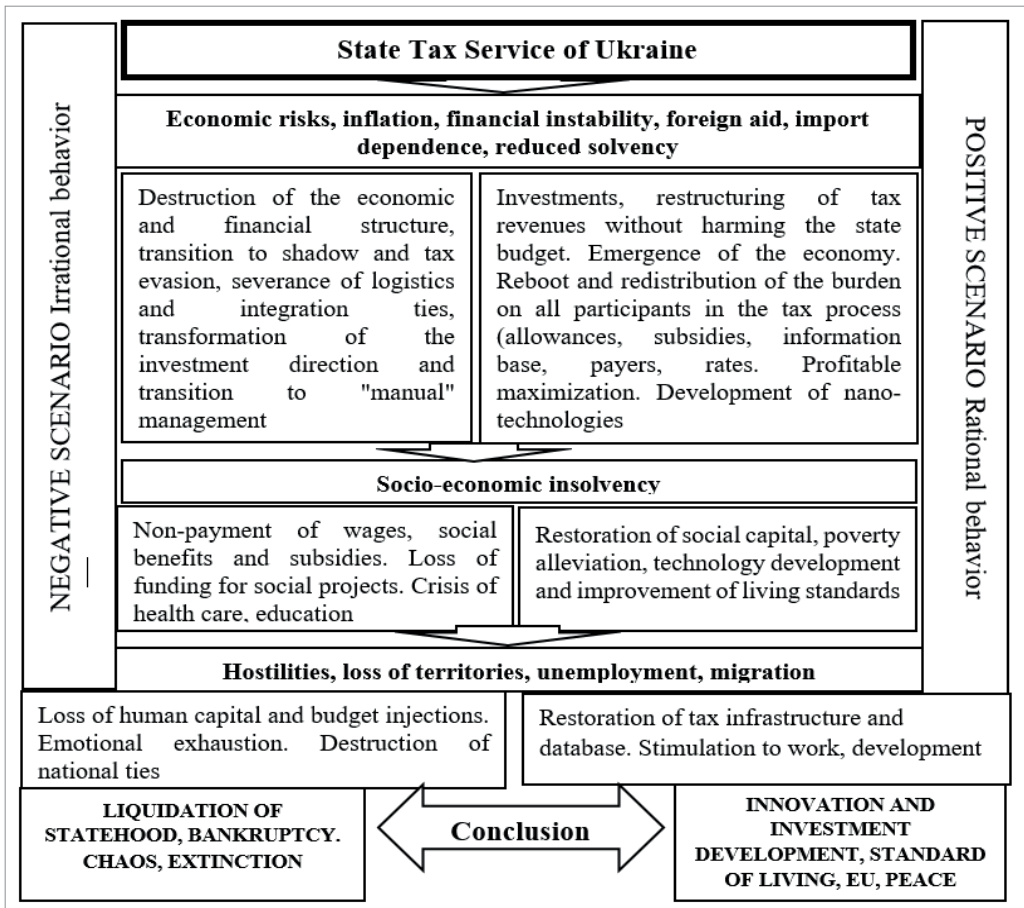

Figure 4. The State Tax Service of Ukraine in Cooperation with Socio-Economic Processes of Modernity

ВОРОНКОВА Валентина Григорівна,

д-р філос. наук, професор,
академік НАН ВО України,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-0719-1546

НІКІТЕНКО Віталіна Олександрівна,

д-р філос. наук, професор,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0001-9588-7836

МЕТЕЛЕНКО Наталя Георгіївна,

д-р екон. наук, професор, директор,
академік АЕН України,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0002-6757-3124

АЖАЖА Марина Андріївна,

д-р наук держ. управління, професор,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0003-3549-7718
Україна

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Актуальність дослідження екологічного менеджменту обумовлена низкою важливих факторів, зокрема зростаючими глобальними екологічними викликами, необхідністю сталого використання природних ресурсів та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. У сучасному світі, де питання змін клімату, забруднення довкілля, виснаження ресурсів і зниження біорізноманіття набули критичного значення, екологічний менеджмент стає важливим інструментом забезпечення довготривалої екологічної стійкості та збалансованого розвитку найдинамічнішого регіону (Китай, Малайзія, Індія) у контексті Індустрії 5G¹. Сьогодні екологічний менедж-

1 Valentya Voronkova, Vitalina Nikitenko, Yevhen Sobo, Roman Oleksenko, Yuriy Zelenin, Olena, Kravchenko, Lesia Levchenko, Nataliia Yukhymenko (2024). The Digital Transformation Of The Most Dynamic Region In The World (China, Malaysia, India) As A Key Factor In Economic Development Within The Context Of INDUSTRY 5G: Trends, Challenges, And Strategies. Pakistan Journal of Life and Social Sciences), 22(1). P. 1522-1531. URL: https://pjlss.edu.pk/articles/2024_1/1522-1531.htm

мент не лише сприяє зниженню витрат завдяки оптимізації ресурсів, а й допомагає бізнесам адаптуватися до сучасних екологічних стандартів і законодавства, підвищуючи їхню репутацію та конкурентоспроможність. Для держав та підприємств вивчення екологічного менеджменту стає основою для впровадження екологічних інновацій, мінімізації екологічних ризиків, відповідності вимогам міжнародних стандартів і досягнення сталих цілей розвитку (SDGs). Крім того, у зв'язку з поширенням цифрових технологій і посиленням вимог до соціальної та екологічної відповідальності, виникає необхідність підготовки фахівців, здатних інтегрувати принципи екологічного менеджменту в діяльність організацій та виявлення ролі цифрових технологій у вирішенні сучасних глобальних викликів)².

Мета дослідження: провести теоретичний аналіз принципів екологічного менеджменту та дати оцінку екологічного ризику та впливу на навколишнє середовище; виявити можливості і методи оцінки та мінімізації впливу підприємств на екосистеми; розробити інноваційні практики для зниження вуглецевого сліду та адаптації технологічних рішень і підходів для оптимізації ресурсів, зменшення викидів і відходів, створення систем моніторингу і звітності, які дозволяють підприємствам відстежувати та керувати своїм впливом на навколишнє середовище у контекст і формування смарт-економіки³.

Екологічний менеджмент та охорона навколишнього середовища як ключовий напрямок забезпечення сталого розвитку

Екологічний менеджмент та охорона навколишнього середовища як ключовий напрямок забезпечення сталого розвитку, сприяє формуванню екологічно відповідальних підходів до управління, які дозволяють зберігати ресурси, знижувати негативний вплив на довкілля та забезпечувати умови для збалансованого економічного зростання. Екологічний менеджмент забезпечує ефективне планування і контроль використання ресурсів, запобігає їх надмірному споживанню та сприяє відновленню. Це дозволяє зберігати ресурси для майбутніх поколінь. За допомогою екологічного менеджменту підприємства впроваджують

2 Andrii Krupa, Vitalina Nikitenko, Valentina Voronkova (2024). The Role of Digital Technologies in Addressing Today's Global Challenges.. *Baltic Journal of Economic Studies*, 10(3), 193-200; URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#inbox/FMfcgzQXJGnxrKSJhPbRprJsSITQrmhS?projector=1&messagePartId=0>.

3 Metelenko, N., Nikitenko, V., & Menailo, V. (2024). Development of the smart economy as the main source of competitiveness and sustainable development. (Розвиток смарт-економіки як головне джерело конкурентоспроможності і стійкого розвитку). *Baltic Journal of Economic Studies*, 10(2), 187-195. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2427>

стратегії зниження утворення відходів, застосовують технології їх переробки та утилізації. Це зменшує забруднення повітря, води та ґрунту, покращуючи якість життя населення. Оскільки зміни клімату є одним із головних викликів для сталого розвитку, екологічний менеджмент сприяє зниженню викидів парникових газів через оптимізацію процесів та впровадження екологічно чистих технологій. Це допомагає уповільнити глобальне потепління та підтримувати екологічну рівновагу.

Екологічний менеджмент – це система управління, спрямована на забезпечення екологічної безпеки, раціональне використання природних ресурсів, мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище та підтримку сталого розвитку. Цей напрямок допомагає організаціям впроваджувати екологічні стандарти, які сприяють збереженню довкілля і знижують вплив людської діяльності на природу. Сьогодні екологічний менеджмент інтегрує цифрові технології, такі як Інтернет речей (ІоТ) для моніторингу показників довкілля, системи обробки великих даних для прогнозування екологічних ризиків, а також автоматизовані платформи, що полегшують управління та контроль екологічними аспектами діяльності організацій. Це робить екологічний менеджмент не тільки більш гнучким і точним, а й суттєво підвищує його ефективність у забезпеченні сталого розвитку.

Основні завдання екологічного менеджменту включають⁴: 1) Зниження шкідливих викидів і контроль за забрудненням повітря, води та ґрунтів. 2) Ефективне використання ресурсів (енергії, води, сировини), що знижує виробничі витрати й підтримує екологічну сталість. 3) Розробка політики сталого розвитку та стратегій з урахуванням екологічних ризиків. 4) Підвищення обізнаності працівників щодо екологічних питань, щоб сприяти відповідальній поведінці в колективі. 5) Дотримання екологічних стандартів та законодавства, щоб уникати санкцій та відповідати соціальним очікуванням. Екологічний менеджмент відіграє важливу роль у стратегії сучасних організацій, особливо у контексті підвищення екологічної відповідальності та переходу до сталого розвитку. Впровадження екологічного менеджменту дозволяє компаніям не тільки дотримуватися стандартів, а й отримувати конкурентні переваги через підвищення ефективності

4 Vitalina Nikitenko, Valentyna Voronkova, Roman Oleksenko, Halyna Matviienko, Oksana Butkevych (2023). Sustainable agricultural development paradigm formation in the context of managerial experience of industrialized countries.. Revista de la universidad del ZULIA. 3ª época. Año 14N° 39. 81-97. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/rluz/article/view/39430/44425>

та позитивний вплив на репутацію. Виокремимо методи та підходи до аналізу екологічного менеджменту, які сприяють досягненню цілей сталого розвитку (табл. 1)

Таблиця 1

**Методи та підходи до аналізу екологічного менеджменту,
які сприяють досягненню цілей сталого розвитку**

Підхід	Зміст та характеристика
Оцінка життєвого циклу продукту (LCA)	Цей метод дозволяє проаналізувати екологічний вплив продукту на кожному етапі його життєвого циклу – від отримання сировини до утилізації. Це дає змогу організаціям виявити етапи з найбільшими ризиками для довкілля і розробити способи їх зменшення
Впровадження екологічних стандартів і сертифікації	Дотримання міжнародних стандартів, таких як ISO 14001, сприяє систематичному підходу до управління екологічними аспектами. Сертифікація за такими стандартами підвищує довіру споживачів і партнерів, демонструючи прихильність організації до екологічної відповідальності.
Реалізація програм з енергоефективності та управління відходами	Організації впроваджують технології, що сприяють зменшенню споживання енергії, води та інших ресурсів, а також оптимізують процеси переробки та утилізації відходів. Це допомагає знизити виробничі витрати, зменшити екологічний слід і підвищити ресурсну ефективність.
Залучення стейкхолдерів	Для досягнення успіху в екологічному менеджменті організаціям важливо підтримувати відкритий діалог із зацікавленими сторонами – від співробітників і клієнтів до постачальників і місцевих громад. Такий підхід підвищує прозорість діяльності та допомагає формувати екологічно свідомі спільноти.
Використання цифрових технологій для моніторингу та аналізу	1. Інноваційні технології, такі як дрони, датчики для моніторингу екологічних показників, штучний інтелект для аналізу даних, забезпечують реальний контроль над екологічними ризиками. Вони також допомагають організаціям оперативно реагувати на потенційні загрози і підвищувати гнучкість у процесах екологічного управління.
Інноваційні підходи та розвиток зелених технологій	Організації інвестують в розробку й впровадження новітніх технологій, таких як відновлювані джерела енергії, екологічно безпечні матеріали та низьковуглецеві рішення. Це не лише зменшує негативний вплив на довкілля, а й відкриває нові можливості для зростання та інновацій у межах екологічного менеджменту.
Підтримка культури екологічної відповідальності:	Важливо створити на підприємстві культуру, де всі співробітники розуміють важливість екологічних практик та активно беруть участь у їх реалізації. Проведення освітніх тренінгів та заохочення ініціатив від працівників підвищують їхню залученість до екологічного менеджменту.

Таблиця 1 (сформована авторами)

Таким чином, екологічний менеджмент в умовах цифровізації та сучасних викликів стає ключовим елементом стратегії сталого розвитку. Він допомагає організаціям бути більш екологічно відповідальними, адаптуватися до вимог ринку та забезпечувати довгострокову стійкість у контексті глобальних змін.

Екологічний менеджмент включає заходи для захисту біорізноманіття, збереження природних територій та екосистем. Це необхідно для підтримання рівноваги в екосистемах, що є важливим для стійкості довкілля. Екологічний менеджмент стимулює підприємства до соціально відповідального підходу. Це не лише зміцнює їхню репутацію, але й допомагає задовольняти запити суспільства щодо екологічної прозорості та відповідальності. Інвестиції в екологічний менеджмент сприяють розробці та впровадженню нових технологій, які знижують екологічний вплив і покращують ефективність виробництва. Це стимулює інновації, що можуть стати економічно вигідними та екологічно стійкими рішеннями.

Загалом, екологічний менеджмент є основою для інтеграції екологічних цінностей у всі аспекти діяльності суспільства та економіки, забезпечуючи умови для довготривалого збереження навколишнього середовища, розвитку економіки та підвищення стандартів життя. Екологічний менеджмент підприємств є ключовим чинником сталого розвитку, оскільки сприяє збереженню природних ресурсів, мінімізації екологічного сліду бізнесу та покращенню якості життя. Екологічно відповідальна діяльність підприємств допомагає досягати екологічних цілей, зміцнює позиції на ринку та підтримує стабільність у довгостроковій перспективі з метою вирішення екологічних проблем як чинник формування парадигми сталого та збалансованого розвитку⁵.

У сучасних умовах швидких змін у сфері економіки та екології екологічний менеджмент стає невід'ємною частиною стратегічного розвитку підприємств. Глобальні виклики, такі як зміна клімату, виснаження природних ресурсів та забруднення навколишнього середовища, створюють необхідність інтеграції екологічних підходів у всі сфери діяльності бізнесу. Екологічний менеджмент дозволяє не тільки знижувати негативний

5 Voronkova V., Oleksenko R., Nikitenko V. (2023). Environmental problems solving as a factor in the formation of a sustainable and balanced development paradigm International Multidisciplinary Scientific Geo Conference Surveying Geology and Mining Ecology Management, PlumX Article Metrics by Elsevier. URL: https://epslibrary.at/sgem_jresearch_publication_view.php?page=view&editid1=9452

вплив на природу, але й підвищувати ефективність роботи підприємств, забезпечуючи довгострокову стабільність та репутацію в умовах зростаючих вимог суспільства щодо відповідального ставлення до природи.

Основні напрями впливу цифровізації на екологічний менеджмент

Цифровізація швидко змінює підходи до управління, сприяючи інтеграції нових технологій у процеси, пов'язані з екологічним менеджментом. Ці зміни створюють потенціал для досягнення більшої прозорості, ефективності та екологічної відповідальності підприємств. У сучасних умовах, коли сталий розвиток стає одним із пріоритетів для бізнесу, цифровізація може стати ключовим інструментом для підвищення екологічної ефективності та мінімізації впливу на довкілля (табл.2)

Таблиця 2

Основні напрями впливу цифровізації на екологічний менеджмент

Напрямок впливу	Його характеристики та зміст
1	2
Збір і аналіз даних у режимі реального часу	Використання Інтернету речей (IoT), сенсорів і великих даних дозволяє моніторити екологічні показники, такі як рівень викидів, енергоспоживання та споживання води. Це забезпечує оперативне реагування на екологічні ризики та дозволяє більш точно оцінювати вплив діяльності організації на довкілля.
Зростання кількості даних і використання технологій штучного інтелекту	При аналізі необхідно враховувати, що діджиталізація може як сприяти соціально-економічній безпеці, так і створювати нові загрози через недостатній захист даних та кібербезпеку
Оптимізація використання ресурсів	Цифрові платформи для управління ресурсами сприяють зниженню витрат енергії та матеріалів. Наприклад, автоматизовані системи можуть регулювати енергоспоживання у виробничих процесах та офісних приміщеннях, що зменшує вуглецевий слід і загальні екологічні витрати.
Впровадження циклічної економіки	Цифрові технології підтримують принципи циклічної економіки, сприяючи відходоутворенню та переробці ресурсів. Наприклад, системи відстеження матеріалів дозволяють розробляти продукцію з урахуванням можливості вторинного використання або переробки.
Прозорість і звітність :	Цифрові рішення, такі як блокчейн, дозволяють підвищити прозорість екологічної діяльності та забезпечити відповідність міжнародним стандартам. Це також покращує комунікацію з інвесторами, клієнтами та іншими стейкхолдерами, які все більше цікавляться екологічною відповідальністю компаній.

Продовження табл. 2

1	2
Розвиток екологічних стартапів та інновацій	Цифрові технології сприяють розвитку нових стартапів та екологічних ініціатив, орієнтованих на вирішення екологічних проблем. Наприклад, стартапи, що розробляють інноваційні рішення для зменшення відходів, покращення якості води та повітря, стають важливим інструментом для підтримки сталого розвитку.
Інтеграція IoT-технологій для екологічного моніторингу	Організаціям варто впроваджувати сенсори та IoT-пристрої для контролю якості повітря, води, рівня викидів та інших екологічних показників у реальному часі. Це дасть можливість миттєво реагувати на відхилення, що допомагає не лише зменшувати негативний вплив на довкілля, а й знижувати витрати на усунення наслідків екологічних порушень.
Автоматизація енергоефективності та управління ресурсами	Використання цифрових платформ для управління енергоспоживанням і матеріальними ресурсами дозволяє знизити витрати, оптимізувати процеси та зменшити вуглецевий слід. Наприклад, системи, що автоматично регулюють споживання енергії на основі навантаження чи часу доби, сприяють більшій ефективності й економії.
Розробка цифрових екологічних платформ для зворотного зв'язку	Використання спеціальних онлайн-платформ, де стейкхолдери можуть надавати зворотний зв'язок щодо екологічної діяльності компанії, підвищить прозорість і довіру до організації. Це також дозволить підприємству оперативно реагувати на екологічні запити й запобігати конфліктам.
Використання штучного інтелекту для прогнозування екологічних ризиків	Моделі штучного інтелекту та машинного навчання можуть аналізувати великі обсяги даних для прогнозування екологічних ризиків, таких як забруднення навколишнього середовища або небезпечні умови для здоров'я працівників. Це дозволить заздалегідь вжити заходів для їхньої мінімізації.
Сприяння розвитку екологічних стартапів та інновацій	Організації можуть інвестувати в стартапи, що розробляють інноваційні екологічні рішення, або співпрацювати з ними. Це може включати проекти з відновлюваної енергетики, зменшення відходів, покращення якості води, утилізації та переробки матеріалів. Взаємодія з екологічними стартапами дозволить організації бути на передовій екологічних інновацій та сприятиме її сталому розвитку.
Розробка цифрових екологічних платформ для зворотного зв'язку	Цифровізація в екологічному менеджменті дає потужні інструменти для посилення сталого розвитку організацій. Впровадження цифрових технологій не лише підвищує ефективність управління ресурсами та процесами, а й сприяє прозорості, відповідальності та екологічній обізнаності. Розвиток цифрових екологічних практик формує новий рівень екологічної відповідальності бізнесу, що стає основою для створення стабільного та сталого майбутнього.
Використання технологій блокчейну для прозорості ланцюга постачання	Блокчейн-технологія може допомогти забезпечити прозорість і відстежуваність ресурсів на кожному етапі їх використання – від видобутку до переробки. Це сприятиме відповідальному вибору постачальників і посилить екологічну відповідальність компанії перед суспільством і партнерами.

Таблиця 2 (сформована авторами)

Захист навколишнього середовища в рамках екологічного менеджменту потребує впровадження комплексного набору цифрових технологій, які сприяють моніторингу, оптимізації та прозорості екологічних процесів. Сучасні технології захисту навколишнього середовища не тільки допомагають зменшити негативний вплив, а й сприяють довгостроковій стійкості та підвищують ефективність діяльності підприємств. Екологічний менеджмент в умовах глобалізації та діджиталізації потребує сучасних технологічних рішень для мінімізації негативного впливу на довкілля та забезпечення сталого розвитку організацій у контексті розвитку гнучких структур управління в контексті цифрової трансформації індустрії 5G⁶.

Основні напрями технологій екологічного захисту навколишнього середовища: застосування та переваги

Технології, що спрямовані на захист навколишнього середовища, стають ключовим елементом екологічного управління, допомагаючи ефективно контролювати та знижувати екологічні ризики. Основні напрями технологій екологічного захисту навколишнього середовища охоплюють різні інноваційні підходи, спрямовані на зменшення негативного впливу на екосистеми та сприяння сталому розвитку.

Серед основних напрямів можна виділити:

- 1) Технології відновлюваної енергетики, в основі якої використання сонячної, вітрової, геотермальної енергії, а також біомаси, що сприяє зменшенню викидів вуглекислого газу та зниженню залежності від викопних палив⁷.
- 2) Системи моніторингу та управління якістю повітря, що включають датчики, аналізатори та цифрові платформи, які контролюють рівень забруднення повітря і дозволяють реагувати на відхилення від норми в реальному часі.
- 3) Водозберігаючі та водоочисні технології, націлені на впровадження фільтраційних систем, мембранних технологій, а також методів очищення та повторного використання води в промислових і побутових умовах.

6 Metelenko Natalya, Ivan Klopov, Voronkova, Valentyna, Nikitenko, Vitalina, Oleksenko, Roman, Anastasiia Brytvi-enko, Nataliia Runcheva (2023). Development of flexible management structures in the context of digital transformation of industry 5G. *International Journal of Membrane Science and Technology Review of Economics and Finance*, Volume 10, Issue 03. Review of Economics and Finance. 21; URL: https://refpress.org/wp-content/uploads/2023/12/Oleksenko-3_REF.pdf

7 Ажажа М.А., Нікітенко В.О., Венгер О.М., Фурсін О.О. Зелені технології та стратегії сталого розвитку як чинники забезпечення безпеки громадян та збереження навколишнього середовища. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Green Construction» («Зелене будівництво»). Київ: Київський національний університет будівництва і архітектури. 2024. С. 11-16.

- 4) Розумне управління відходами, що включають технології переробки, компостування, біорозкладання та спалювання відходів з мінімальним впливом на довкілля. Це також охоплює використання цифрових рішень для оптимізації збору, сортування та логістики відходів.
- 5) Екологічне землеробство, націлене на застосування органічних добрив, інтегрованого захисту рослин, точного землеробства, яке базується на використанні дронів і GPS для оптимізації витрат ресурсів⁸.
- 6) Зелений будівельний дизайн, в основі якого розробка будівельних матеріалів і конструкцій, що знижують споживання енергії та мінімізують екологічний слід, включаючи енергоефективні будинки та застосування концепції зелених дахів і стін.
- 7) Екоінновації в транспортній сфері, що включають електромобілі, гібридні та водневі технології, системи спільного користування транспортом, які спрямовані на скорочення викидів парникових газів і забруднення.
- 8) Розвиток цифрових платформ для сталого розвитку, націлена на використання цифрових платформ і великих даних для аналізу, планування та реалізації екологічних програм на національному і міжнародному рівнях⁹.

Кожен із цих напрямів сприяє не тільки зниженню впливу на навколишнє середовище, але й підвищує ефективність використання ресурсів і забезпечує фундамент для досягнення сталого розвитку (табл.3)

Таблиця 3

Основні напрями технологій екологічного захисту навколишнього середовища: застосування та переваги

Основний напрямок	Застосування	Переваги
1	2	3
Інтернет речей (IoT) для екологічного моніторингу	Сенсори та пристрої IoT відстежують викиди, споживання енергії, рівні забруднення повітря та води.	Дані збираються та обробляються в реальному часі, що дозволяє швидко реагувати на відхилення та проводити превентивні заходи.

8 Воронкова В.Г., Нікітенко В.О. Синергія цифрових технологій та зеленого розвитку: взаємодія і взаємозв'язок. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Green Construction» («Зелене будівництво»). Київ: Київський національний університет будівництва і архітектури. 2024. С. 68-72. URL: https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/zbirnyk_gotovyyj-4.pdf

9 Метеленко Н.Г., Нікітенко В.О., Воронкова В.Г. Реалізація зеленої стратегії у контексті парадигми ESG (ENVIRONMENTAL, SOCIAL, GOVERNANCE). Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Green Construction» («Зелене будівництво»). Київ: Київський національний університет будівництва і архітектури. 2024. С. 230-235. URL: https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/zbirnyk_gotovyyj-4.pdf

Продовження табл. 3

1	2	3
Відновлювана енергетика та управління енергією	Технології сонячної, вітрової, гідро- та геотермальної енергетики знижують залежність від традиційних джерел енергії, зменшуючи викиди парникових газів.	Зниження витрат на енергоносії, мінімізація вуглецевого сліду та підвищення енергоефективності організації.
Системи очищення води та зменшення стічних вод	Використання технологій для очищення промислових стоків та повторного використання води.	Зменшення забруднення водних ресурсів, скорочення обсягів використання прісної води.
Технології для управління відходами та рециклінгу	Системи сортування, обробки та переробки відходів, у тому числі з використанням штучного інтелекту.	Зменшення обсягів твердих відходів, вторинне використання матеріалів, скорочення витрат на утилізацію.
Штучний інтелект та машинне навчання для прогнозування екологічних ризиків	Аналіз даних для прогнозування природних катастроф або екологічних криз.	Підвищення безпеки персоналу та скорочення витрат на ліквідацію наслідків екологічних катастроф.
Зелена хімія та біорозкладні матеріали	Використання матеріалів, які легко розкладаються та мінімізують забруднення ґрунту та води.	Зменшення екологічного навантаження на навколишнє середовище, сприяння циркулярній економіці.
Блокчейн для прозорості ланцюга постачання	Використання блокчейн-технологій для відстеження походження матеріалів і ресурсів.	Підвищення довіри споживачів, прозорість ланцюга постачання, забезпечення відповідності екологічним стандартам.

Таблиця 3 (сформована авторами)

Екологічний менеджмент в умовах цифровізації досліджує взаємодію цифрових технологій та екологічного менеджменту з метою підтримки сталого розвитку. У сучасних умовах цифровізація суттєво змінює підходи до управління природоохоронною діяльністю, пропонує нові інструменти для збереження ресурсів, моніторингу та аналізу екологічних показників, що значно підвищує ефективність екологічних заходів¹⁰.

Виклики цифровізації в екологічному менеджменті:

10 Воронкова В.Г., Нікітенко В.О. Світові тенденції переходу до сталого розвитку на основі цифрових технологій (на прикладі США і Китаю). Modern trends in science and practice. Volume 2 : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing. Services, 2022. 181 p. C.31-40. URL: <https://doi.org/10.51587/9781-7364-13364-2022-006>

1) Безпека даних, так як із збільшенням кількості цифрових платформ та аналітичних систем зростають ризики витоку інформації та кіберзагроз, що може порушити стабільність екологічних даних.

2) Інвестиційна вартість, так як цифрові технології часто потребують значних інвестицій на етапах впровадження та підтримки, що може бути обмежуючим фактором для багатьох організацій.

3) Нестача фахівців, так як існує потреба у кваліфікованих спеціалістах для управління цифровими екологічними технологіями, таких як аналітики даних, програмісти та фахівці з кібербезпеки.

4) Можливості цифровізації для екологічного менеджменту, які включають моніторинг і контроль у реальному часі, в основі якого використання IoT (інтернету речей) для безперервного спостереження за якістю повітря, води та станом ґрунтів, що дозволяє оперативно реагувати на екологічні ризики¹¹.

5) Великі дані та штучний інтелект, що включають аналітику великих даних, яка допомагає прогнозувати екологічні загрози, оптимізувати витрати ресурсів та покращувати планування екологічних заходів.

6) Автоматизація процесів, в основі якої цифрові платформи, які дозволяють автоматизувати процеси збору, аналізу та звітності екологічних показників, що підвищує ефективність екологічного управління.

7) Міжнародна співпраця та стандартизація, що відбувається завдяки цифровим технологіям організації можуть інтегруватися в міжнародні платформи для обміну досвідом і найкращими практиками.

Як свідчить аналіз, цифровізація відкриває нові перспективи для підвищення ефективності екологічного менеджменту, але також ставить перед організаціями важливі виклики, пов'язані із впровадженням технологій та захистом даних¹². Зарубіжний досвід показує, що цифровізація екологічного менеджменту та охорони навколишнього середовища має критичне значення для забезпечення сталого розвитку. Завдяки цифровим технологіям багато країн змогли підвищити ефективність та оперативність управління екологічними процесами, знизити вплив на довкілля та підвищити відповідальність підприємств за стан навколишнього середовища (табл.4)

11 Череп А.В., Воронкова В.Г., Нікітенко В.О., Череп О.Г. Концепція циркулярної (кругової) або економіки замкнутого циклу як різновиду нового типу економіки. «Vectors of the development of science and education in the modern world» («Вектори розвитку науки і освіти на сучасному світі») / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2023. С. 96-113; URL: https://www.eo.kiev.ua/resources/zmist/mono_2023_14/mono_2023_14.pdf

12 Voronkova, V., Nikitenko, V., Oleksenko, R., Andriukaitiene, R., & Polysaiev, O. (2023). Environmental crisis overcoming as a factor for achieving economic sustainability in the context of the European green course. *Cuestiones Políticas*, 41(77), 612-629. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/40205>

Таблиця 4

**Основні напрями та підходи міжнародного досвіду
впровадження цифрових екологічних рішень
та захисту навколишнього середовища**

Напрямок впливу	Його характеристика та зміст
Інтернет речей (IoT) для екологічного моніторингу	У країнах ЄС, США, Китаї активно використовують датчики IoT для моніторингу якості повітря, води, рівня забруднення ґрунту тощо. Дані з таких сенсорів дозволяють оперативно реагувати на зміну екологічної ситуації, а також накопичувати інформацію для стратегічного планування.
Використання штучного інтелекту (ШІ) для аналізу даних та прогнозування екологічних ризиків	У США та Європі активно розвиваються проекти, які залучають ШІ для аналізу великих обсягів екологічних даних. Це допомагає не лише прогнозувати ризики, а й оптимізувати використання ресурсів, виявляти джерела забруднення і розробляти ефективні методи їх усунення.
Еко-платформи для управління відходами	У країнах ЄС широко впроваджено цифрові платформи для контролю над управлінням відходами. Вони забезпечують повний цикл управління від збору та сортування до переробки, що значно знижує негативний вплив на довкілля. Платформи також дозволяють відстежувати кількість та типи відходів, що допомагає в процесі планування й розробці політик сталого управління.
Big Data для прийняття екологічних рішень	Використання великих даних стало важливим інструментом у процесі екологічного менеджменту. У Китаї створено численні проекти, де за допомогою Big Data аналізують викиди вуглекислого газу, споживання ресурсів і потреби промисловості, що допомагає досягати національних цілей щодо зниження забруднення та переходу до відновлюваних джерел енергії.
Дрони та супутниковий моніторинг для захисту навколишнього середовища	У Канаді та Австралії для контролю за незаконною вирубкою лісів, забрудненням водойм та станом заповідних територій використовують дрони і супутники. Ці технології дозволяють отримувати актуальні дані про стан навколишнього середовища, що сприяє швидкому виявленню та усуненню порушень.
Екологічна освіта і підвищення обізнаності громадян через цифрові платформи	Багато країн Європи інвестують у розвиток екологічної грамотності через цифрові платформи. Громадянам надають доступ до інформації про екологічні стандарти, ресурси та рекомендації щодо зниження свого впливу на довкілля. Це підвищує екологічну свідомість та сприяє поширенню культури відповідального споживання.
Цифрові моделі для сталого управління ресурсами	Використання цифрових моделей та симуляцій допомагає країнам, таким як Німеччина та Японія, передбачати й моделювати наслідки різних сценаріїв управління природними ресурсами. Це дозволяє організаціям приймати рішення, спрямовані на оптимальне використання ресурсів і зниження негативного впливу на екосистему.

Таблиця 4 (сформована авторами)

Україні корисно звернути увагу на досвід впровадження цифрових екологічних рішень у різних країнах. Зокрема, розвиток інфраструктури для екологічного моніторингу, залучення Big Data та ШІ для аналізу екологічних ризиків, використання IoT у промисловості для моніторингу споживання ресурсів і викидів. Інвестиції у цифрові платформи для управління відходами та підвищення екологічної грамотності громадян можуть значно підвищити ефективність національної екологічної політики та забезпечити умови для сталого розвитку¹³.

Концепція впровадження цифровізації екологічного менеджменту та охорони навколишнього середовища в Україні базується на інтеграції інноваційних цифрових технологій, що дозволить покращити екологічну ситуацію, сприяти сталому розвитку та оптимізувати управління ресурсами. Дана концепція є актуальною для України в умовах посилення екологічних викликів, пов'язаних з індустріальним розвитком та забрудненням довкілля.

Створення національної цифрової платформи екологічного моніторингу має включати інформацію про стан довкілля в реальному часі (якість повітря, води, стан ґрунтів), зібрану з датчиків Інтернету речей (IoT), а також аналітичні дані про тенденції забруднення. Це дозволить швидко реагувати на загрози і планувати заходи для зниження забруднення. Впровадження датчиків та сенсорів на підприємствах, в екосистемах і міських зонах дозволить Україні підвищити прозорість та ефективність управління екологічною ситуацією.

Це може включати контроль викидів промислових підприємств, рівень забруднення річок і водойм, стан зелених зон у містах тощо. ШІ здатний аналізувати великі обсяги екологічних даних і робити прогнози щодо ймовірних катастрофічних наслідків у разі невтручання. Наприклад, можна використовувати алгоритми машинного навчання для передбачення розливів річок, пожеж у лісах або забруднення атмосфери. Запровадження освітніх програм на основі цифрових технологій для підвищення екологічної обізнаності громадян та популяризації екологічно відповідального стилю життя.

Важливо, щоб це включало використання онлайн-курсів, мобільних додатків, веб-платформ, які б надавали рекомендації щодо еко-поведінки. Важливим кроком є накопичення й аналіз великих обсягів екологічних даних (Big Data) для прогнозування та стратегічного планування. Це дозво-

¹³ Цифрова трансформація промислового менеджменту у контексті викликів, можливостей та змін: колективна монографія / За ред. д.філософ.н., проф. Воронкової В. Г., д.е.н., проф. Метеленко Н. Г.: Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. 592 с. URL: <https://dSPACE.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/24045>

лить визначити найбільші загрози, виявити місця, що потребують особливої уваги, і розробляти більш точні й ефективні стратегії.

Розвиток програм управління відходами на основі цифрових платформ може включати створення єдиної цифрової системи обліку та управління відходами, яка надасть змогу контролювати процеси збору, сортування і переробки, сприяти зниженню негативного впливу відходів на екосистему та розвиток економіки замкнутого циклу¹⁴.

Підтримка екологічних стартапів через грантові програми, бізнес-інкубатори, що спеціалізуються на вирішенні екологічних проблем із залученням новітніх технологій сприятиме створенню нових рішень, адаптованих до потреб України. Залучення міжнародного досвіду і фінансової підтримки для реалізації екологічних проектів включає інтеграцію світових стандартів у сфері охорони довкілля, спільні проекти з іншими країнами для обміну досвідом та впровадження сучасних цифрових рішень.

Реалізація концепції цифровізації екологічного менеджменту сприятиме:

- 1) зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище;
- 2) покращенню екологічної ситуації у містах і регіонах;
- 3) формуванню екологічно відповідального суспільства;
- 4) створенню сприятливих умов для сталого економічного розвитку;
- 5) зниженню витрат на управління відходами та покращенню інвестиційної привабливості країни.

Запропонована концепція дозволить Україні перейти до інноваційного підходу в управлінні природними ресурсами і захисті навколишнього середовища. Впровадження цифрових технологій у екологічний менеджмент зробить управлінські рішення ефективнішими, адаптованими до викликів сучасності та спрямованими на сталий розвиток країни¹⁵.

Висновок

Цифровізація екологічного менеджменту дозволяє організаціям переходити на більш відповідальні та ефективні моделі управління, підтримуючи збереження навколишнього середовища, підвищуючи свою конкурентоспроможність і покращуючи репутацію. Цифрові технології створюють основу для переходу до сталого розвитку шляхом поліпшення

14 Цифрова трансформація промислового менеджменту: теорія і практика: монографія / За ред. д.філософ.н., проф. Воронкової В. Г., д.е.н., проф. Метеленко Н.Г. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2023. 816 с.; URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/13677>

15 Цифрова трансформація промислового менеджменту: теорія і практика: монографія / За ред. д.філософ.н., проф. Воронкової В. Г., д.е.н., проф. Метеленко Н.Г. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2023. 816 с.; URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/13677>

процесів моніторингу, оптимізації ресурсів, підвищення прозорості та впровадження інновацій.

Подальші дослідження можуть зосередитися на аналізі впливу конкретних цифрових технологій, таких як штучний інтелект і машинне навчання, на екологічний менеджмент. Важливим є також вивчення досвіду інших країн, що активно впроваджують цифрові екологічні ініціативи, для подальшої адаптації їхніх успішних практик у місцевому контексті. Завдяки використанню цифрових технологій, таких як сенсори та Інтернет речей (IoT), стає можливим отримання даних у реальному часі про рівень забруднення повітря, води та ґрунтів. Це забезпечує своєчасне реагування на небезпечні ситуації, знижуючи ризики екологічних катастроф.

Цифрові платформи для моніторингу та управління відходами можуть покращити процеси збору, сортування та переробки, що зменшує навантаження на природні ресурси. Це не лише сприяє збереженню довкілля, а й підвищує ефективність використання ресурсів, створюючи економічні вигоди. Використання цифрових рішень дозволяє підприємствам оптимізувати споживання енергії, зменшити витрати на виробництво та мінімізувати викиди парникових газів, що позитивно позначається на їх фінансових показниках та конкурентоспроможності.

Цифрова екологічна освіта та мобільні додатки сприяють підвищенню обізнаності громадян щодо екологічних проблем і мотивації до екологічно відповідальної поведінки. Це важливо для побудови екологічно відповідального суспільства та покращення якості життя населення. Впровадження цифрових технологій для екологічного менеджменту свідчить про екологічну відповідальність та прагнення до сталого розвитку, що може підвищити інвестиційну привабливість країни, особливо для компаній, які надають перевагу екологічно відповідальним ринкам¹⁶.

Аналітика великих даних (Big Data) дозволяє проводити глибокий аналіз екологічних тенденцій і створювати прогнози щодо змін стану довкілля, що допомагає у прийнятті стратегічних рішень. Це може зменшити економічні втрати від екологічних криз та сприяти довгостроковому плануванню.

Підтримка екологічних стартапів і впровадження новітніх технологій відкриває нові можливості для працевлаштування в секторі екологічного

16 Метеленко Н. Г., Воронкова В.Г., Попова А. О., Оглобліна В.О., Сіліна І. В. Регіональна екологічна політика в умовах повномасштабної війни в контексті руйнівних наслідків для навколишнього середовища. Modern innovative strategies in education and science : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2024. С. 5-24; URL: https://www.eo.kiev.ua/resources/arhivMonographs/Mono-moderInovation/mono_2024_119.pdf

менеджменту та цифрових інновацій, сприяючи розвитку національної економіки та підвищуючи її технологічний рівень.

Практичне значення цифровізації екологічного менеджменту для України полягає у створенні системного підходу до екологічного управління, який сприяє сталому розвитку, підвищенню економічної ефективності та покращенню екологічного стану країни. Це важливий крок до сучасної екологічної політики, що відповідає глобальним трендам цифровізації та охорони довкілля.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-24-39

ЧЕРЕП Алла Василівна,

д-р екон. наук, професор,
академік НАН ВО України,
Запорізький національний університет
ORCID ID: 0000-0001-5253-7481

ВОРОНKOVA Валентина Григорівна,

д-р філос. наук, професор,
академік НАН ВО України,
в. о. зав. кафедри менеджменту організацій та управління
проектами, Інженерний навчально-науковий інститут
ім. Ю. М. Потебні
Запорізький національний університет
ORCID ID: 0000-0002-0719-1546

ЧЕРЕП Олександр Григорович,

д-р екон. наук, професор,
Запорізький національний університет
ORCID ID: 0000-0001-5253-7481

НІКІТЕНКО Віталіна Олександрівна,

д-р філос. наук, професор,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні
Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0001-9588-7836
Україна

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Актуальність дослідження штучного інтелекту як інструменту забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку дозволяє швидко реагувати на природні та техногенні катастрофи, передбачати екологічні ризики і розробляти стратегії для зниження негативних впливів на природу та

суспільство. Штучний інтелект (ШІ) має величезний потенціал для забезпечення екологічної безпеки завдяки своїм аналітичним можливостям, здатності обробляти великі обсяги даних та прогнозувати екологічні ризики. Штучний інтелект (ШІ) має величезний потенціал для забезпечення екологічної безпеки завдяки своїм аналітичним можливостям, здатності обробляти великі обсяги даних та прогнозувати екологічні ризики. Основні напрями його використання в цій сфері включають (табл.1)

Таблиця 1

Основні напрями використання штучного інтелекту для моніторингу екологічної безпеки

Основні напрями	Зміст та характеристика
1	2
1. Оцінка життєвого циклу продукту (LCA)	Цей метод дозволяє проаналізувати екологічний вплив продукту на кожному етапі його життєвого циклу – від отримання сировини до утилізації. Це дає змогу організаціям виявити етапи з найбільшими ризиками для довкілля і розробити способи їх зменшення
2. Впровадження екологічних стандартів і сертифікації	Дотримання міжнародних стандартів, таких як ISO 14001, сприяє систематичному підходу до управління екологічними аспектами. Сертифікація за такими стандартами підвищує довіру споживачів і партнерів, демонструючи прихильність організації до екологічної відповідальності.
3. Моніторинг забруднення навколишнього середовища	ШІ дозволяє здійснювати постійний моніторинг якості повітря, води, стану ґрунтів і викидів парникових газів за допомогою датчиків та супутників. Наприклад, алгоритми машинного навчання здатні аналізувати дані зі спостережень та швидко виявляти зміни, що вказують на забруднення чи екологічну загрозу.
4. Прогнозування природних катастроф	ШІ допомагає у передбаченні природних катастроф, таких як повені, пожежі, землетруси, шляхом обробки великих масивів історичних і метеорологічних даних. Це дозволяє вчасно виявляти ризики та мінімізувати їхній вплив на людей і довкілля. ШІ аналізує дані з датчиків і супутників для відстеження якості повітря, води, ґрунтів та рівня шумового забруднення в реальному часі. Це дозволяє швидко виявляти перевищення екологічних норм і розробляти корегувальні дії.
5. Оптимізація використання ресурсів	ШІ може сприяти сталому використанню природних ресурсів, аналізуючи й оптимізуючи процеси в сільському господарстві, промисловості та транспорті. Завдяки розумному управлінню ресурсами, зменшується кількість відходів і викидів, що позитивно впливає на екологічну безпеку.
6. Зниження викидів парникових газів	ШІ аналізує дані про викиди на різних етапах виробництва та допомагає розробляти стратегії для їх зменшення. Це включає оптимізацію енергоспоживання, скорочення шкідливих викидів та впровадження екологічно чистих технологій.
7. Виявлення незаконної вирубки лісів та браконьєрства	Супутниковий моніторинг із підтримкою ШІ дозволяє швидко виявляти незаконні дії, які загрожують біорізноманіттю, а також допомагає правоохоронним органам ефективніше контролювати великі території природних заповідників.

Продовження табл. 1

1	2
8. Управління відходами	Штучний інтелект спрощує сортування, обробку та переробку відходів, що допомагає знизити кількість сміття на звалищах і покращити екологічну ситуацію. Наприклад, алгоритми розпізнавання зображень можуть автоматизувати процес сортування сміття на переробних заводах.
9. Оцінка екологічного впливу	Використання ШІ в аналізі даних дозволяє точно оцінювати екологічний вплив діяльності підприємств. Це важливо для планування екологічно безпечного розвитку міст, регіонів та для запобігання негативним наслідкам.
10. Розробка екологічної політики	Можливості ШІ дозволяють урядам і компаніям формувати екологічну політику на основі фактичних даних і прогнозів, що сприяє довгостроковому плануванню і розвитку стратегій екологічної безпеки.
11. Прогнозування екологічних ризиків	Алгоритми ШІ здатні моделювати і прогнозувати вплив людської діяльності або природних факторів на навколишнє середовище. Це особливо корисно для управління ризиками, такими як повені, пожежі, або змін клімату, що дозволяє швидко реагувати на потенційні загрози.
12. Аналіз ефективності екологічних ініціатив і політики	Штучний інтелект аналізує результати впроваджених екологічних заходів та дозволяє оцінювати їх вплив. На основі великих даних можна визначати, чи призводять екологічні ініціативи до бажаних результатів і де можна оптимізувати політику для підвищення ефективності.
13. Моніторинг біорізноманіття та захист екосистем	ШІ допомагає відстежувати стан біорізноманіття, спостерігати за видами тварин та рослин, особливо у зонах з високою екологічною цінністю. Це дає змогу контролювати зміни у флорі та фауні під впливом людської діяльності та змін клімату.
14. Автоматизація моніторингу викидів парникових газів	Штучний інтелект дозволяє автоматизувати контроль за рівнями парникових газів, таких як CO ₂ , на підприємствах і у промисловості. Це полегшує дотримання норм і стандартів, передбачених екологічною політикою.
15. Виявлення та попередження екологічних порушень	Завдяки машинному навчанню, ШІ виявляє незаконні дії, такі як незаконна вирубка лісів, браконьєрство або несанкціоноване забруднення. Системи ШІ можуть автоматично аналізувати супутникові зображення та дані з дронів, щоб швидко знаходити і повідомляти про порушення.
16. Підтримка прийняття рішень у сфері екологічної політики	Штучний інтелект обробляє та структурує великі обсяги даних, надаючи їх у формі аналітичних звітів і рекомендацій для політиків та управлінців. Це дозволяє ухвалювати більш обґрунтовані та ефективні рішення для збереження навколишнього середовища.
17. Розробка моделей сталого розвитку	ШІ здатен моделювати стратегії сталого розвитку на базі різних сценаріїв, передбачаючи вплив нових технологій та економічних змін на екологію. Це допомагає знаходити шляхи зменшення викидів, заощадження ресурсів та забезпечення екологічної стабільності.

Таблиця 1 (сформована авторами)

Основні напрями використання штучного інтелекту для моніторингу екологічної політики охоплюють різні технологічні та аналітичні рішення, що сприяють ефективному контролю та аналізу екологічних процесів¹. Використання штучного інтелекту для моніторингу екологічної політики є важливим інструментом для підвищення ефективності управління навколишнім середовищем, оптимізації ресурсів та реалізації принципів сталого розвитку². Інтеграція ШІ в екологічний менеджмент дозволяє: 1) скоротити час реакції на екологічні загрози; 2) підвищити точність прогнозів і прийняття рішень; 3) підтримувати стале управління природними ресурсами; 4) сприяти сталому розвитку, зменшуючи негативний вплив людської діяльності на природу. Штучний інтелект не лише дозволяє вчасно реагувати на екологічні загрози, але й сприяє розвитку нових, інноваційних підходів до захисту довкілля, роблячи екологічну безпеку більш ефективною, а самі процеси – економічно вигіднішими та екологічно дружніми.

Штучний інтелект (ШІ) відіграє важливу роль в екологічній безпеці, забезпечуючи нові можливості для моніторингу, аналізу та захисту довкілля. Він допомагає запобігати екологічним загрозам, знижувати ризики та сприяти сталому розвитку. Завдяки аналізу великих обсягів даних, ШІ може передбачати ймовірність виникнення природних катаклізмів, таких як повені, пожежі, землетруси та інші небезпечні явища. На основі великих даних та аналітичних моделей ШІ може допомагати розробляти стратегії сталого розвитку, які враховують екологічні ризики та можливості для збереження природи. ШІ моделі можуть аналізувати історичні дані та кліматичні показники для прогнозування природних катастроф, таких як повені, зсуви, лісові пожежі або урагани. Це дозволяє владі і відповідним службам краще підготуватися і запобігти великим втратам³.

ШІ допомагає визначати шляхи для повторного використання ресурсів, зниження відходів та оптимізації виробничих процесів, що сприяє розвитку економіки замкнутого циклу і мінімізує негативний вплив на

1 Теоретико-методичні основи забезпечення соціально-економічної безпеки економіки України в умовах діджиталізації бізнес-процесів: колективна монографія / А. В. Череп, В. Г. Воронкова, І. М. Дашко, Ю. О. Огренич, О. Г. Череп. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 202 с. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/24047>

2 Нікітенко В., Воронкова В. Управління безпекою штучного інтелекту (ШІ) в умовах глобальної цифровізації. Стратегічні пріоритети розвитку підприємництва, торгівлі та біржової діяльності: матеріали V-ої Міжнародної науково-практичної конференції, 16-17 травня 2024 року / За заг. редак. проф. Ткаченко А.М. – Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2024. С. 159-163.

3 Воронкова В.Г., Нікітенко В.О. Синергія цифрових технологій та зеленого розвитку: взаємодія і взаємозв'язок. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Green Construction» («Зелене будівництво»). Київ: Київський національний університет будівництва і архітектури. 2024. С.68-72. URL: https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/zbirnyk_gotovyj-4.pdf

екологію. Завдяки такому використанню ШІ стратегія сталого розвитку може бути комплекснішою, адже вона враховує довгострокові екологічні ризики та можливості для охорони природи. Подібні рішення вже активно впроваджуються в різних галузях, зокрема в енергетиці, сільському господарстві, логістиці та міському плануванні. ШІ допомагає моніторити викиди парникових газів на виробництвах, а також прогнозувати обсяги та оптимізувати процеси переробки відходів. Це сприяє зниженню загального впливу на екологію і підвищенню рівня екологічної безпеки⁴.

Завдяки комп'ютерному зору та машинному навчанню ШІ може розпізнавати різні види рослин і тварин, відстежувати їхню чисельність, аналізувати зміну популяцій і захищати рідкісні види від зникнення. Такі технології особливо корисні у віддалених або важкодоступних районах. ШІ також використовується для розробки освітніх програм, які допомагають підвищувати екологічну обізнаність серед населення. Наприклад, ШІ-асистенти і чат-боти можуть відповідати на екологічні питання, пропонувати поради щодо збереження ресурсів, пояснювати значення екологічних ініціатив⁵.

Штучний інтелект (ШІ) відіграє важливу роль у забезпеченні екологічної безпеки, оскільки він здатний автоматизувати процеси збору та аналізу даних, прогнозувати ризики і допомагати у прийнятті рішень, спрямованих на захист довкілля. Завдяки ШІ можна обробляти величезні обсяги даних, отриманих з різних джерел, таких як супутники, дрони, сенсори і мобільні пристрої. Це дозволяє відстежувати стан повітря, водних ресурсів, ґрунтів і екосистем у режимі реального часу, швидко реагуючи на забруднення або інші загрози. За допомогою алгоритмів ШІ можна оптимізувати управління ресурсами у промисловості, аграрному секторі і міському господарстві, що знижує навантаження на екосистеми. Наприклад, в сільському господарстві ШІ може допомагати точно дозувати воду та добрива, знижуючи забруднення і економлячи ресурси⁶.

4 Воронкова В.Г., Череп А.В., Нікітенко В.О., Череп О.Г. Політика національної безпеки як чинник забезпечення стабільності та захисту інтересів держави. *Contemporary ukrainian science: theoretical and practical achievements : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2024. P. 40-55*

5 Нікітенко В.О., Воронкова В.Г. Місце і роль штучного інтелекту в постінформаційному суспільстві. *Комунікаційний простір постінформаційного суспільства: виклики в умовах воєнного часу : Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 30 травня 2024 року) / Заред. Жорнокуй У.В. Кивлюк О.П. Київ: НУБіПУУкраїни, 2024. С.50- 53. URL: <https://zenodo.org/records/13627536>*

6 Воронкова Валентина. Штучний інтелект (ШІ) як каталізатор трансформації бізнесу, підприємств, організацій. *Theory and Practice: Problems and Prospects: International Scientific-Practical Conference: Book of Abstracts, 14th–15th of May, 2024 Virtual Conference. С. 38. URL: <http://dspace.lsu.lt/handle/123456789/120>*

Безпрецедентні досягнення в галузі цифрових технологій включають генеративний штучний інтелект, відкривають неймовірні шляхи цифрового прориву. Штучний інтелект був у центрі уваги п'ятого Всесвітнього саміту «Штучний інтелект на благо», що відбувся в Женеві, Швейцарія. Саміт був організований Міжнародним союзом електрозв'язку, спеціалізованим агентством ООН з інформаційних та комунікаційних технологій у співпраці з 40 агентствами ООН, включаючи Управління ООН з прав людини, та урядом Швейцарії. П'ятий Всесвітній саміт «Штучний інтелект на благо» відбувся в Женеві, Швейцарія, з 6 по 7 липня 2023 року. Цей захід зібрав експертів з різних сфер для обговорення того, як штучний інтелект може сприяти розв'язанню глобальних проблем, таких як зміни клімату, охорона здоров'я, освіта та сталий розвиток, підкреслюючи можливості ШІ для соціального прогресу. Метою саміту є визначення практичних застосувань штучного інтелекту, оптимізація рішень з урахуванням його глобального впливу та прискорення прогресу у досягненні цілей ООН у сфері сталого розвитку⁷.

Саміт був основною платформою Організації Об'єднаних Націй щодо використання штучного інтелекту для просування здоров'я, клімату, гендерних питань, інклюзивного процвітання, сталої інфраструктури та інших глобальних пріоритетів розвитку. Метою цього саміту є розробка політики та розвиток управління для запобігання порушенням прав людини, викликаних штучним інтелектом, щоб допомогти вирішити потрійну планетарну кризу, включаючи досягнення стабільності клімату, життя в гармонії з природою та планету, вільне від забруднення. ЮНЕП також вивчає вплив розвитку цих технологій на навколишнє середовище шляхом кількісної оцінки загального впливу виробничого циклу, що дозволяє країнам та компаніям узгоджувати обмеження, стандарти та передовий досвід для мінімізації впливу⁸.

Життєво важливо, щоб держави стали приділяти більше уваги праву на користь від науки. Враховуючи швидкість розвитку технологій та їх широке використання у різних галузях, дуже важливо забезпечити, щоб усі зацікавлені сторони осмислено та постійно брали участь у розробці та

7 Воронкова В.Г., Нікітенко В.О., Кивлюк О.П. Філософія штучного інтелекту у контексті викликів, можливостей та змін. Modern innovative strategies in education and science : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2024. С. 90-103. URL: https://www.eo.kiev.ua/resources/arhivMonographs/Mono-modernInovation/mono_2024_119.pdf

8 Метеленко Наталя, Сіліна Ірина, Попова Алла, Афанов Роман. Оптимізація фінансової безпеки промислового підприємства в епоху цифровізації за допомогою інформаційно-аналітичних технологій. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed.V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishinghouse «Helvetica», 2024. 18 (95). С.163-175. URL: <http://humstudies.com.ua/article/view/299872/292376>

управлінні технологіями, включаючи державу, громадянське суспільство, бізнес, наукові кола. Хоча інші питання також важливі, екологічні проблеми, можливо, є найбільш серйозними, враховуючи посилення глобального потепління та зміни клімату, свідками якого є світ, що загрожує існуванню людства на Землі, враховуючи серйозне забруднення повітря, води та ґрунту трьох основних компонентів. екосистем і найактуальніші⁹.

Штучний інтелект (ШІ) має значний потенціал для вирішення глобальних проблем, завдяки своїй здатності швидко аналізувати великі обсяги даних, передбачати результати та оптимізувати процеси. Зміни клімату: ШІ може сприяти розвитку екологічно чистих технологій, поліпшувати моделі прогнозування клімату та моніторингу забруднення; допомагає виявляти й контролювати джерела викидів парникових газів, оптимізувати енергетичні системи й підтримувати енергетичний перехід до відновлюваних джерел енергії. Завдяки ШІ можна діагностувати захворювання на ранніх стадіях, аналізувати медичні дані для кращого розуміння поширення хвороб, а також розробляти нові лікарські препарати; допомагає в прогнозуванні епідемій і розробці моделей для забезпечення ефективного розподілу ресурсів у сфері охорони здоров'я¹⁰. Сталий розвиток: ШІ сприяє реалізації принципів сталого розвитку через оптимізацію виробничих процесів, ефективне використання ресурсів і мінімізацію відходів. У сільському господарстві він допомагає покращувати врожайність, зменшувати використання води та пестицидів, роблячи його екологічно стійкішим. Так, штучний інтелект (ШІ) має дійсно великий вплив у різних сферах, в яких ШІ може стати ключовим інструментом:

Таблиця 2

Вплив штучного інтелекту на різні сфери

Сфера розвитку	Вплив штучного інтелекту на різні сфери
1	2
1. Екологія та зміни клімату	ШІ допомагає аналізувати кліматичні дані, будувати прогнози змін погоди, відстежувати забруднення та передбачати природні катастрофи. Це дозволяє швидше й точніше реагувати на екологічні виклики та впроваджувати технології, що сприяють зниженню викидів і збереженню біорізноманіття.

9 Воронкова В.Г., Нікітенко В.О., Метеленко Н.Г. Система мережевої безпеки як чинник забезпечення цілісності кіберпростору. VII Міжнародна науково-практична конференція «PERSPECTIVES OF CONTEMPORARY SCIENCE: THEORY AND PRACTICE» 19-21.08.2024 року. Львів, 2024. С. 633-639

10 Воронкова В.Г., Нікітенко В.О., Кивлюк О.П., Белоконь К.В., Карпенко Г.В. Філософія штучного інтелекту (ШІ) як міждисциплінарна галузь знань з філософії, комп'ютерних наук, техногенної безпеки, права та психології. The 29th International scientific and practical conference «Business culture in the conditions of socio-cultural transformation of society» (July 23 – 26, 2024) Lyon, France. International Science Group. 2024. 234 p. С. 165-174; URL: <https://isg-konf.com/business-culture-in-the-conditions-of-socio-cultural-transformation-of-society/>

Продовження табл. 2

1	2
2. Охорона здоров'я	ШІ використовується для розробки персоналізованих методів лікування, діагностики захворювань на ранніх стадіях, прогнозування поширення інфекцій і створення нових ліків. Він також допомагає обробляти величезні обсяги медичних даних, що значно покращує ефективність медичних досліджень і лікування.
3. Моніторинг та прогнозування змін навколишнього середовища	ШІ дозволяє відстежувати екологічні параметри в реальному часі, зокрема рівень забруднення повітря та води, стан ґрунтів, викиди парникових газів тощо. ШІ-моделі аналізують зібрані дані та прогнозують, як зміняться екосистеми під впливом кліматичних змін або людської діяльності. Це сприяє своєчасному реагуванню на загрози та прийняттю ефективних рішень.
4. Оптимізація енергетичних систем	Штучний інтелект (ШІ) відіграє ключову роль у забезпеченні екологічної безпеки завдяки можливостям аналізу великих даних, прогнозування та автоматизації екологічних процесів. Ось кілька напрямків, у яких ШІ допомагає підвищувати рівень екологічної безпеки
5. Освіта	Завдяки ШІ можна персоналізувати освітній процес, адаптуючи навчальні матеріали до індивідуальних потреб студентів. Також ШІ сприяє поширенню дистанційного навчання і розвитку освітніх платформ, роблячи освіту доступнішою для людей у віддалених регіонах і соціально незахищених груп населення.
6. Сталий розвиток і економіка	ШІ допомагає розробляти ефективні способи використання ресурсів, знижувати кількість відходів та покращувати виробничі процеси. Наприклад, у сільському господарстві ШІ сприяє оптимізації використання води й добрив, підвищуючи врожайність і зменшуючи вплив на довкілля. Він також допомагає створювати інноваційні рішення для розумних міст, підвищуючи ефективність управління міськими ресурсами.
7. Безпека та соціальна справедливість	ШІ може використовуватися для моніторингу й попередження злочинності, захисту прав людини та сприяння соціальній справедливості. Аналітичні системи на основі ШІ допомагають у боротьбі з корупцією, відстеженні незаконних фінансових операцій і забезпеченні кібербезпеки.
8. Управління «розумними» енергетичними системами	ШІ допомагає в розробці й управлінні «розумними» енергетичними системами, які оптимізують використання ресурсів і знижують шкідливі викиди. Наприклад, системи на основі ШІ можуть регулювати споживання електроенергії, прогнозувати пікові навантаження та інтегрувати відновлювані джерела енергії, зменшуючи залежність від викопного палива.
9. Захист біорізноманіття та управління природними ресурсами	ШІ допомагає вивчати та захищати популяції різних видів. За допомогою дронів та сенсорів, які передають дані в ШІ-системи, відстежують пересування видів, стан лісових масивів, водойм та інших екосистем. Це допомагає зберігати біорізноманіття й запобігати винищенню видів, що є важливим аспектом екологічної безпеки.

Продовження табл. 2

1	2
10. Прогнозування та реагування на екологічні катастрофи	Завдяки ШІ можна оптимізувати виробничі процеси таким чином, щоб мінімізувати кількість відходів. Системи на основі ШІ аналізують усі етапи виробництва, визначають оптимальне використання сировини та розробляють шляхи для її ефективного використання. Це дозволяє знизити витрати й екологічний вплив виробництва.
11. Сільське господарство та стале управління земельними ресурсами	ШІ підтримує «розумне» сільське господарство, де автоматизовані системи аналізують стан ґрунту, прогнозують врожайність та пропонують оптимальні методи використання води та добрив. Це зменшує навантаження на екосистеми й допомагає запобігти виснаженню природних ресурсів.

Таблиця 2 (сформована авторами)

ШІ стає важливим інструментом у забезпеченні екологічної безпеки¹¹, допомагаючи зберігати природні ресурси, запобігати катастрофам та забезпечувати стале майбутнє. Але для максимальної ефективності необхідно створити системи етичного та відповідального використання ШІ, які враховуватимуть потенційні проблеми. Завдяки цьому потенціалу ШІ є важливим інструментом у побудові більш стійкого, здорового та справедливого світу. Однак його використання вимагає ретельного етичного підходу та регулювання, щоб уникнути ризиків і несправедливих наслідків¹².

Штучний інтелект допомагає вирішувати екологічні проблеми, тому новітні технології повинні використовуватися для боротьби із забрудненням довкілля і тим самим досягти екологічної стійкості, якої прагне Організація Об'єднаних Націй. На цьому тлі Фонд Earth.org нещодавно опублікував на своїй платформі звіт, написаний дослідником Оуеном Малхірном, який пояснює, як штучний інтелект можна використовувати для досягнення сталого розвитку в екологічній сфері. Штучний інтелект потенційно може посилити глобальні зусилля щодо захисту навколишнього середовища та збереження ресурсів шляхом моніторингу забруднення повітря та викидів енергії, надання

11 Воронкова В.Г., Череп А.В., Нікітенко В.О., Череп О.Г. Штучний інтелект та його атрибути: умови поліпшення функціональності та взаємодії з користувачами. Actual problems of education and science in the conditions of war : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks California : GS Publishing Services, 2023. С. 39-55. URL: <http://doi.org/10.51587/9798-9866-95969-2023-06>

12 Оксана, Бугайчук. Філософські засади цифрової стратегії організації: аксіологічні, онтологічні, герменевтичні підходи. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house «Helvetica», 2024. 19 (96). P. 9–18. URL: <http://humstudies.com.ua/article/view/307050/298400>

допомоги у розвитку транспортних мереж, моніторингу вирубки лісів та прогнозування екстремальних погодних умов¹³.

Машинне навчання та штучний інтелект мають потужні можливості у зборі та аналізі даних, які допоможуть боротися зі зміною клімату, оскільки машинне навчання можна використовувати для покращення методів виробництва енергії, регулювання попиту на енергію та зосередження уваги на використанні відновлюваних джерел енергії. Крім того, датчики та інтелектуальні лічильники можуть бути встановлені всередині приміщень для збирання, моніторингу, аналізу та покращення енергоспоживання всередині приміщень. Використання штучного інтелекту для захисту різноманітності навколишнього середовища має велике значення, оскільки штучний інтелект, пов'язаний із супутниками, може виявляти зміни у землекористуванні, контролювати рослинність та лісовий покрив, прогнозувати стихійні лиха, а також відстежувати та аналізувати їх наслідки, а також відстежувати конкретні прибульці». (інвазивні) види в екологічних зонах, таких як екологічні заповідники, яким може загрозувати небезпека, виявлення та відстеження чужорідних видів та використання машинного навчання для їх знищення¹⁴.

У галузі покращення якості повітря, очисники повітря, які використовують штучний інтелект, можуть постійно записувати дані про якість повітря та навколишнє середовище та працювати над підвищенням ефективності повітряних фільтрів. Пристрої, що керуються штучним інтелектом, також можуть надавати мешканцям інформацію про людей у міста та міські райони, що надсилають попередження про рівні забруднення у своїх районах. Існують інструменти, які можуть швидко та точно виявляти джерела забруднення, оскільки машинне навчання може аналізувати дані, зібрані з транспортних засобів та літаків, радарів та камер, щоб зменшити забруднення повітря.

Зарубіжний досвід застосування штучного інтелекту (ШІ) для забезпечення екологічної безпеки має велике значення для аналізу даної теми (табл. 3)

13 Andrii Krupa, Vitalina Nikitenko, Valentina Voronkova (2024). The Role of Digital Technologies in Addressing Today's Global Challenges. *Baltic Journal of Economic Studies*, 10(3), 193-200. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/?ogbl#inbox/FMfcgzQXJGnxrKSJhPbRprJsSITQrmhS?projector=1&messagePartId=0.1>

14 Vitalina, Nikitenko, Valentyna, Voronkova, Olga Kyvliuk, Oleksenko, Roman, Valeriia, Suhenko. Philosophical reflection on artificial intelligence and its impact on the development of society, human, and education. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2024. 19 (96). P. 67–76. URL: <http://humstudies.com.ua/article/view/307058/298408>

Таблиця 3

**Міжнародний досвід застосування штучного інтелекту (ШІ)
для забезпечення екологічної безпеки**

Країна	Досвід застосування штучного інтелекту (ШІ) для забезпечення екологічної безпеки
1	2
1. США – моніторинг забруднення повітря та води	У США активно застосовують ШІ для моніторингу стану довкілля. Наприклад, Агентство з охорони довкілля (EPA) використовує ШІ для аналізу даних про якість повітря, які надходять від сенсорів і супутників. Ці системи дозволяють оперативно виявляти зони високого забруднення і прогнозувати наслідки для здоров'я людей та екосистем. Також у США застосовують ШІ для моніторингу якості води в річках і озерах, прогножуючи можливі випадки забруднення та зміни в екосистемах.
2. Китай – «розумні» міста та управління ресурсами	Китай значно інвестує у технології ШІ для побудови «розумних» міст, які оптимізують споживання ресурсів і покращують екологічний стан міського середовища. Наприклад, у Ханчжоу впроваджено систему «City Brain», яка контролює транспорт, знижуючи затори і скорочуючи викиди. Також у Китаї використовують ШІ для моніторингу стану лісів, водних ресурсів та управління сільськогосподарськими процесами, щоб зменшити викиди й оптимізувати використання води.
3. Європейський Союз – захист біорізноманіття та боротьба зі змінами клімату	У країнах Європейського Союзу широко застосовують ШІ в дослідженнях щодо змін клімату та захисту біорізноманіття. Європейська комісія фінансує численні проекти, спрямовані на розробку ШІ для прогнозування кліматичних змін, відстеження стану лісів, морів та інших природних середовищ. Наприклад, проект Copernicus Climate Change Service використовує ШІ для аналізу супутникових даних з метою відстеження кліматичних аномалій, змін у рослинності та температурі морів. Це допомагає країнам-членам ЄС приймати ефективні рішення для зниження негативного впливу на природу.
4. Індія – оптимізація водних ресурсів та сільського господарства	Індія стикається з проблемами нестачі води та змін клімату, тому ШІ активно використовується для оптимізації управління водними ресурсами. Один із проектів у цій галузі – система Krishi AI, яка аналізує стан ґрунтів, погоду і наявність водних ресурсів, надаючи фермерам рекомендації щодо оптимального використання води та добрив. Це не лише сприяє підвищенню врожайності, але й знижує негативний вплив на довкілля.
5. Австралія – боротьба з лісовими пожежами	Австралія активно використовує ШІ для боротьби з лісовими пожежами, які часто виникають у регіоні. Зокрема, у цій країні розроблено систему, яка використовує дані з супутників та сенсорів для прогнозування пожежонебезпечних зон. ШІ аналізує такі параметри, як температура, вологість повітря, швидкість вітру та наявність сухих рослин, і на основі цих даних прогнозує можливість виникнення пожеж. Це дозволяє вчасно реагувати і запобігати масштабним катастрофам.

Продовження табл. 3

1	2
6. Нідерланди – управління прибережними екосистемами та водопостачанням	Нідерланди, як країна з розвинутою інфраструктурою водного контролю, використовують ШІ для управління прибережними екосистемами та системами водопостачання. Один із прикладів – проект Deltares, у межах якого ШІ аналізує стан річок і моря, відстежуючи рівень води, якість води та стан берегової лінії. Це важливо для захисту країни від повеней і підтримки здоров'я водних екосистем.
7. Канада – захист лісових масивів і дикої природи	Канада активно використовує ШІ для моніторингу лісів і дикої природи. В країні розроблено кілька проектів, де ШІ аналізує дані з супутників, дронів та сенсорів для відстеження стану лісових масивів, попередження незаконної вирубки лісу та моніторингу міграції диких тварин. Це особливо важливо для збереження місцевих екосистем і підтримки стабільності екологічного балансу в умовах кліматичних змін.
8. Японія – використання ШІ для підвищення енергоефективності та зниження викидів CO ₂	Японія впроваджує ШІ для оптимізації використання енергії та скорочення викидів парникових газів у промисловості й енергетиці. Наприклад, ШІ використовується для прогнозування пікових навантажень у мережах і регулювання споживання електроенергії. Це дозволяє уникати надмірного використання ресурсів і знижувати навантаження на довкілля. Також у Японії використовують системи ШІ для покращення роботи відновлюваних джерел енергії, таких як сонячні батареї та вітрові турбіни, що сприяє зниженню залежності від викопного палива.
9. Сінгапур – міський моніторинг і зелений розвиток	Сінгапур використовує ШІ для інтеграції зелених технологій у міське середовище, зокрема через систему моніторингу якості повітря, води та зелених насаджень. Одним із прикладів є «розумні» паркові зони, де ШІ контролює стан рослинності та вологість ґрунту, а також прогнозує потребу в поливі. Завдяки цим системам місто зберігає та розширює свої зелені зони, водночас підтримуючи високий рівень екологічної безпеки навіть у щільно забудованих районах.
10. Німеччина – управління відходами та переробка	У Німеччині розробляють системи ШІ для управління процесами збору та переробки відходів, а також мінімізації їх впливу на навколишнє середовище. Наприклад, у містах встановлюють «розумні» контейнери для сміття, які відстежують рівень заповненості та оптимізують маршрути вивезення відходів. Це не лише знижує витрати на транспорт, але й зменшує викиди CO ₂ , пов'язані з перевезенням. Такі технології також сприяють розвитку циркулярної економіки, де відходи перетворюються на ресурси.
11. Швейцарія – захист і управління водними ресурсами	У Швейцарії застосовують ШІ для моніторингу стану водних ресурсів, зокрема для аналізу даних з річок, озер і льодовиків. Це допомагає прогнозувати рівень води, якість та наявність забруднень. Такий підхід є особливо важливим з огляду на зміну клімату, яка впливає на танення льодовиків і баланс водних ресурсів країни. ШІ також дозволяє ефективніше управляти водними ресурсами, що є критично важливим для підтримки екосистем і безпеки питної води.

Продовження табл. 3

1	2
12. Ізраїль – оптимізація сільського господарства в умовах нестачі води	Ізраїль широко використовує ШІ для ефективного управління водними ресурсами та оптимізації сільського господарства, особливо в посушливих умовах. Система, відома як Agrintelligence, допомагає фермерам контролювати полив і використання добрив на основі реальних даних про ґрунти й погодні умови. Це дозволяє зменшити витрати на воду та добрива, одночасно підвищуючи врожайність і зменшуючи негативний вплив на екосистему.

Таблиця 3 (сформована авторами)

Міжнародний досвід застосування штучного інтелекту (ШІ) для забезпечення екологічної безпеки є досить широким і включає різні інноваційні проекти та підходи¹⁵. Зарубіжний досвід свідчить про високу ефективність використання ШІ для екологічної безпеки в різних аспектах – від зниження забруднення та оптимізації споживання ресурсів до боротьби з катастрофами й захисту біорізноманіття. Інші країни можуть перейняти ці практики, адаптуючи їх до власних потреб і екологічних викликів¹⁶. Міжнародний досвід демонструє, що застосування штучного інтелекту (ШІ) для забезпечення екологічної безпеки має широкий спектр переваг і перспектив. Продовження вивчення й адаптації цих методів може суттєво допомогти іншим країнам у вирішенні власних екологічних викликів. Міжнародний досвід застосування ШІ в екологічній сфері свідчить про значний потенціал цієї технології для забезпечення стійкого розвитку та екологічної безпеки. Інноваційні рішення, розроблені в різних країнах, дають змогу знизити рівень забруднення, зберегти ресурси та підтримувати здоров'я екосистем. Цей досвід може бути адаптований і застосований в інших країнах з урахуванням місцевих потреб і викликів, що дозволить досягти глобальних цілей сталого розвитку¹⁷.

Тема застосування штучного інтелекту (ШІ) для забезпечення екологічної безпеки має як теоретичне, так і практичне значення. Теорія ШІ допомагає створювати нові методи обробки та аналізу даних, що сприяє

15 Cherep, Alla, Voronkova, Valentyna, Cherep, Oleksandr, & Kaliuzhna, Iuliia. A humanistic and cross-cultural approach to organization management as a factor of people's democracy. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house «Helvetica», 2023. 14 (91). P. 184–195. URL: <http://humstudies.com.ua/article/view/277869/272617>

16 Воронкова В.Г., Белоусов В.В., Колюх В.В., Бізнес-аналітика як стратегічний ресурс інформаційно-аналітичного забезпечення управління підприємствами та організаціями в умовах цифрової трансформації. *Цифрова економіка та економічна безпека*. Одеса: Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. 2024. Вип. 5(14) С. 8-15. URL: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/439/421>

17 Коломоєць Тетяна, Верлос Наталя, Нікітенко Віталіна Воронкова Валентина, *Цифрові права в умовах розвитку штучного інтелекту та глобалізації: виклики та можливості*. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house «Helvetica», 2024. 19 (96). P. 207–217. URL: <http://humstudies.com.ua/article/view/312143/303213>

формуванню теоретичної бази для прогнозування екологічних процесів. Це дозволяє розробити інструменти для комплексного розуміння взаємозв'язків у природних системах. У теорії ШІ створюються моделі, що здатні відтворювати природні процеси й прогнозувати наслідки різних екологічних сценаріїв. Це особливо цінно для екологічного менеджменту, де важливо розуміти довгостроковий вплив діяльності людини на довкілля. Використання ШІ в екологічній сфері викликає важливі етичні питання щодо права природи на захист і відповідальності людини за її збереження. Ці питання спонукають до розвитку нових теоретичних підходів до екологічної етики, пов'язаної з технологіями. Завдяки ШІ можна вивчати і класифікувати різні види ризиків для навколишнього середовища та розробляти ефективні стратегії реагування. Це сприяє формуванню науково обґрунтованих підходів до управління екологічними загрозами¹⁸.

Завдяки ШІ можна впроваджувати системи безперервного моніторингу якості повітря, води, стану ґрунтів тощо. Такі системи дозволяють своєчасно виявляти загрози, вживаючи заходів для зменшення негативного впливу. ШІ аналізує екологічні дані й пропонує рішення для зниження шкідливого впливу, оптимізації ресурсів і планування дій у випадках екологічних катастроф. Це особливо корисно для урядів і організацій, що приймають рішення щодо захисту навколишнього середовища¹⁹. Завдяки ШІ можна розробляти стратегії, що знижують витрати на сировину та зменшують обсяг відходів. Це особливо актуально у виробництві та сільському господарстві, де зменшення екологічного сліду стає частиною стійкого розвитку. ШІ може передбачити можливі екологічні катастрофи, такі як повені, пожежі та землетруси, завчасно сповіщаючи населення та владу. Це дозволяє мінімізувати економічні й соціальні наслідки.

Системи ШІ допомагають відстежувати та захищати рідкісні та зникаючі види, забезпечуючи належний контроль за станом популяцій та охоронюваних територій²⁰. Отже, використання штучного інтелекту для

18 Voronkova V. Oleksenko R. Nikitenko V. Environmental problems solving as a factor in the formation of a sustainable and balanced development paradigm. International Multidisciplinary Scientific Geo Conference Surveying Geology and Mining Ecology Management, PlumX Article Metrics by Elsevier. SGEM; URL: https://epslibrary.at/sgem_jre-search_publication_view.php?page=view&editid1=9452

19 Gramchuk, Marina, & Nikitenko, Vitalina. Present trends and prospects of smart city development. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishinghouse «Helvetica», 2023. 14 (91). P. 35–41. URL: <http://humstudies.com.ua/article/view/277848/272598>

20 Voronkova, V., Cherep, O., & Bexhter, L. (2024). Conceptual foundations for the formation of personnel strategy at industrial enterprises in the context of digitalisation (Концептуальні основи формування кадрової стратегії на промислових підприємствах в умовах цифровізації). *Baltic Journal of Economic Studies*, 10(2), 60-67. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2412>

захисту екологічної безпеки та моніторингу навколишнього середовища має велике практичне значення для забезпечення стійкого та екологічно безпечного розвитку, одночасно створюючи нові наукові перспективи й поглиблюючи розуміння взаємодії між технологіями та природою. Штучний інтелект (ШІ) відкриває широкі можливості для забезпечення екологічної безпеки та підтримки сталого розвитку в усьому світі. Його впровадження дозволяє не лише оперативно реагувати на екологічні загрози, але й ефективно управляти природними ресурсами, зменшувати викиди шкідливих речовин і покращувати стан довкілля. Зарубіжний досвід показує, що використання ШІ в різних країнах значно підвищує ефективність екологічних ініціатив: від моніторингу забруднення та прогнозування стихійних лих до оптимізації управління водними ресурсами та переробки відходів. Завдяки інноваційним технологіям, таким як аналіз супутникових даних, розумні сенсори й автоматизовані системи моніторингу, країни здатні краще розуміти екологічні процеси і приймати виважені рішення для збереження природи. Використання ШІ сприяє побудові економіки замкнутого циклу, де ресурси використовуються максимально ефективно, а негативний вплив на довкілля мінімізується²¹. Таким чином, ШІ є потужним інструментом для підтримки екологічної безпеки і може суттєво сприяти досягненню цілей сталого розвитку, якщо його застосовувати з урахуванням етичних і правових аспектів. Адаптація успішного зарубіжного досвіду у поєднанні з розвитком власних інновацій може допомогти країнам вирішувати складні екологічні виклики, що стоять перед сучасним світом, і забезпечувати екологічно безпечне майбутнє для наступних поколінь²². Продовження розвитку й впровадження штучного інтелекту для екологічної безпеки потребує системного підходу та співпраці між державами, науковими установами, технологічними компаніями та громадськими організаціями. Лише комплексні рішення можуть забезпечити ефективне використання ШІ у цій сфері, а саме поглиблення досліджень з використання ШІ в екологічних ініціативах має

21 Алла Череп, Валентина Воронкова, Регіна Андрукайтене, Максим Денисенко. Соціально-економічна безпека у контексті міжнародного економічного клімату задля забезпечення конкурентоспроможності економіки. *Acta Academia Beregsasiensis. Economics*. Вип. 3(2023). Volum 3(2023). С. 172-179. URL: <https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/article/view/87/84>

22 Алла Череп, Валентина Воронкова, Олександр Череп. Вплив глобальних трендів діджиталізації на сучасний економічний розвиток: нові можливості та виклики. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia : Publishing house «Helvetica», 2023. 17 (94). P. 200–208. URL: <http://humstudies.com.ua/article/view/298045>

бути пріоритетом для урядів і міжнародних організацій. Розробка нових алгоритмів та моделей, які можуть точніше прогнозувати зміни клімату, споживання ресурсів та наслідки екологічних катастроф, сприятиме підвищенню ефективності заходів з охорони природи.

Екологічні виклики не обмежуються кордонами, тому міжнародна співпраця є ключовою для успішного застосування ШІ. Обмін екологічними даними, створення глобальних екосистем моніторингу та проєктів зі спільного використання інфраструктури ШІ допоможуть краще відстежувати і прогнозувати зміни в екосистемах планети. Поширення знань про можливості та етичні виклики, пов'язані з ШІ у сфері екології, є важливим аспектом розвитку цієї сфери. Освітні програми, які готують нове покоління фахівців для роботи на перетині екології та ШІ, допоможуть забезпечити якісну підготовку кадрів і прискорити впровадження технологій. Важливо створювати та впроваджувати етичні принципи і правові норми для використання ШІ в екологічних проєктах. Це допоможе уникнути можливих зловживань і ризиків, пов'язаних з надмірною автоматизацією та надмірним втручанням у природні процеси. Дотримання етичних стандартів і забезпечення прозорості у використанні даних є ключовими для суспільної довіри²³. Людство повинно бути обізнаним про можливості ШІ для захисту довкілля, а також брати участь у процесі змін. Громадські організації, державні структури й освітні установи мають поширювати інформацію про ефективність та потенційні ризики впровадження ШІ для екологічної безпеки. Штучний інтелект є потужним інструментом для збереження довкілля та забезпечення сталого розвитку. Його ефективне застосування може значно знизити негативний вплив людської діяльності на природу, забезпечуючи сталий розвиток майбутніх поколінь²⁴.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-39-54

23 Valentyna Voronkova, Natalya Metelenko, Vitalina Nikitenko, Olga Kyvliuk, Roman Oleksenko. Formation and Development of Digital Society 5.0. Scientific Journal «Newsletter on the results of scholarly work in sociology, criminology, philosophy and political science» Volume 4, Issue 2, 54-71 Published: September 17, 2023. URL: <https://sci-result.de/journal/article/view/71/88>

24 Воронкова В.Г., Нікітенко В.О., Череп А.В., Череп О.Г. Концепція платформенної економіки як різновиду мережевої та інтернет-економіки. Актуальні проблемні освіти і науки в умовах війни: матеріали Першої науково-практичної онлайн-конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми освіти і науки в умовах війни» (Київ, 6-7 червня 2023 року/ упор. В.Шпак, за загальною редакцією С.Табачнікова. Київ: ДП «Експрес-об'ява», 2023. С. 7- 20.

МИХАЛЮК Наталія Іванівна,
канд. екон. наук, доцент,
Львівський національний
університет природокористування
ORCID ID: 0000-0002-5125-7872
Україна

КРЕАТИВНІ МЕТОДИ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В ОРГАНІЗАЦІЯХ

Прийняття рішень є невід'ємною частиною будь-якої управлінської функції керівника чи менеджера. Цей процес охоплює всі аспекти діяльності керівника, від формування цілей до їх досягнення. Розуміння сутності прийняття рішень є надзвичайно важливим для тих, хто прагне досягти успіху в управлінні. Саме тому поглиблення знань та вивчення процесу ухвалення управлінських рішень на підприємстві є актуальним і необхідним для формування професійного менеджера.

Креативні рішення – це інноваційний підхід до вирішення завдань, що виходить за межі стандартних методів і шаблонів мислення. Вони включають використання уяви, новаторських ідей та інноваційних підходів для досягнення найкращого результату. Такі рішення часто є вирішальними у випадках, коли традиційні методи не дають очікуваного результату або потребують значного покращення. Креативний підхід може змінити спосіб виконання роботи, розширити можливості та відкрити нові перспективи в різних сферах, від бізнесу і технологій до мистецтва і повсякденного життя.

Важливість управлінських рішень та функції їх прийняття в управлінському процесі пояснюється тим, що ухвалення рішень є ключовою умовою реалізації інших функцій. По-перше, рішення визначаються як продукт діяльності керівників на всіх рівнях управління. По-друге, вони є одним із важливих інструментів формування та реалізації соціальних інтересів. Таким чином, управлінські рішення є одним із способів реалізації стратегічних цілей і потреб організації¹. Ефективність роботи підприємств багато в чому залежить від якості ухвалених управлінських рішень.

1 Михалюк Н. І., Балаш Л. Я. та ін. Планування діяльності підприємств: Керівник. Львів : Новий світ – 2000; 2015. 620 с.

Під час прийняття рішень слід використовувати максимально можливу кількість доступної інформації. Однак завжди існують зовнішні фактори та невизначеності, через які управлінські рішення не завжди є ідеальними. Тому, навіть після ухвалення рішення, необхідний постійний контроль за його виконанням для забезпечення відповідності очікуваним результатам.

Проблему ефективності процесу прийняття управлінських рішень розглядають чимало різних вітчизняних та зарубіжних авторів. Деякі автори у своїх роботах розглядають стилі прийняття управлінських рішень і залежність ефективності цих рішень.

Проблема прийняття рішень носить фундаментальний характер, що визначається роллю, яку відіграють рішення в будь-якій сфері людської діяльності. Ефективність кожного управлінського рішення значною мірою залежить від виконання й співвідношення функцій управлінського рішення як у ході його підготовки, так і на етапі впровадження.

Прийняття обґрунтованих управлінських рішень є найважливішою функцією управлінського персоналу. Саме від ефективності і результативності прийнятих керівництвом рішень залежить те, чи буде підприємство конкурентоспроможним на внутрішньому і зовнішньому ринках і чи існуватиме воно у подальшому. Тому питання пов'язані з дослідженням теоретичних і практичних аспектів прийняття управлінських рішень, конкретизацією їх поетапної розробки і вдосконалення у вітчизняних підприємствах, є надзвичайно актуальними.

Сучасне підприємство з метою результативної діяльності, повинно визначати цілі, досягнення яких можливо тільки завдяки діям, що виконуються в зазначеній послідовності і є способом вирішення окремих завдань. Під час вирішення організаційних питань приймаються управлінські рішення по організаційній структурі, процесу виробництва, розподілу роботи і забезпечення їх необхідними засобами і ін.²

Необхідною умовою є контроль, що передбачає прийняття управлінського рішення щодо вибору управління, аналізу отриманої інформації і здійснення коригувальних дій. Наскільки виправдані ці рішення буде залежати успіх або невдачі підприємства, його процвітання або занепад.

2 Бутко М. П., Бутко І. М., Машенко В. П. та ін. Теорія прийняття рішень підручник. За заг. ред. Бутка М. П. К. : Центр учбової літератури, 2015. 360 с.

Сучасне підприємство для успішної діяльності повинно визначати цілі, досягнення яких можливе лише завдяки виконанню певних дій у встановленій послідовності, що слугують способом розв'язання окремих завдань. Під час вирішення організаційних питань ухвалюються управлінські рішення щодо організаційної структури, процесу виробництва, розподілу роботи та забезпечення необхідними ресурсами тощо. Контроль є важливою умовою, яка включає прийняття управлінських рішень щодо вибору методів управління, аналізу отриманої інформації та здійснення коригувальних заходів. Від обґрунтованості цих рішень залежить успіх чи невдача підприємства, його розвиток або занепад.

Основні характеристики креативного рішення: оригінальність – креативне рішення вирізняється від загальноприйнятих методів і пропонує новий підхід, який раніше не застосовувався; ефективність – таке рішення не тільки відзначається оригінальністю, але й сприяє ефективному досягненню мети або розв'язанню проблеми; гнучкість – передбачає здатність адаптуватися до різних умов або змінювати напрямок для досягнення найкращих результатів; простота реалізації – навіть нестандартне рішення часто є простим і зрозумілим у використанні, що підвищує його практичну цінність; позитивний вплив – креативне рішення зазвичай приносить позитивні результати та вигоду всім залученим сторонам.

Типи креативних рішень: інноваційні рішення – пропонують повністю новий підхід, який змінює правила гри у певній сфері або створює нові можливості (наприклад, впровадження нової технології); ітераційні рішення – засновані на вдосконаленні існуючих методів для досягнення кращих результатів (наприклад, покращення дизайну продукту для зручності користувачів); латеральні рішення – передбачають розгляд проблеми з різних точок зору та комбінування різних концепцій для знаходження нового рішення (наприклад, запозичення ідей із суміжних галузей); експериментальні рішення – пропонують незвичні або ризиковані підходи, які можуть дати унікальний результат, але потребують перевірки та тестування (наприклад, використання нових матеріалів у будівництві); адаптаційні рішення – базуються на застосуванні вже відомих методів у новому контексті, адаптуючи їх для вирішення конкретних завдань (наприклад, адаптація маркетингових стратегій для іншого ринку).

Переваги креативних рішень: зростання конкурентоспроможності – креативні рішення дозволяють компаніям, командам або окремим особам виділятися серед інших, пропонуючи унікальні продукти або послуги; оптимізація використання ресурсів – нестандартні підходи часто сприяють більш ефективному використанню ресурсів, знижуючи витрати та підвищуючи продуктивність; задоволення потреб користувачів – креативні рішення враховують потреби кінцевих споживачів і забезпечують їх на новому, вищому рівні; адаптивність – нестандартне мислення та креативні рішення дозволяють швидко реагувати на зміни та адаптуватися до нових умов; нові можливості для розвитку – креативні рішення відкривають перспективи для зростання, інновацій та вдосконалення.

Рішення є ефективним, якщо особа, що приймає його, є компетентною та високопрофесійною, тобто має відповідні повноваження для прийняття такого рішення.

Важливою умовою є своєчасність прийняття рішення. Навіть правильне і обґрунтоване рішення, прийняте із запізненням, може бути еквівалентним помилці. Тому необхідна оперативність у прийнятті рішень та швидка реакція на зміни.

Рішення вважається ефективним, якщо воно є вичерпним, тобто вирішує проблему повністю або на тривалий період. Часто зустрічаються рішення, які приймаються для тимчасового реагування на ситуацію, але не усувають її остаточно. Повторні рішення з одного питання вимагають значних витрат сил, часу та енергії, що послаблює виконавську дисципліну працівників.

Крім того, ефективне рішення повинно бути мотивованим суспільними інтересами та інтересами справи. Співробітники повинні розуміти, якими мотивами керувався керівник під час ухвалення рішення і які цілі будуть досягнуті в результаті його виконання. Це одна з головних умов ефективності управлінських рішень.

Прийняття рішення – це, по суті, вибір із кількох можливих рішень даної проблеми. Керівник повинен урахувати, що в практичній, реальній дійсності рідко виникає можливість здійснення лише одного варіанта, який має явну і значну перевагу перед іншими. Приймаючи остаточне рішення, необхідно передбачити також можливість лише часткового успіху чи поразки прийнятого рішення, а тому рекомендується заздалегідь запланувати допоміжні (резервні) заходи. Ефективне і якісне управлінське

рішення – це результат творчого цілеспрямованого аналізу проблемної ситуації, вибору шляхів, методів і засобів її вирішення у відповідності з ціллю системи менеджменту, тобто це основний момент в підприємстві діяльності кожного керівника.

Основні фактори, що впливають на якість управлінських рішень.

До основних факторів, що впливають на якість управлінських рішень, належать: використання наукових підходів та принципів у системі менеджменту, застосування методів моделювання, автоматизація процесів управління, а також мотивація до прийняття якісних рішень тощо. У будь-якому рішенні зазвичай у різних пропорціях поєднуються три аспекти: інтуїція, судження та раціональність.³

Креативні рішення є ключем до інноваційного розвитку та ефективного вирішення завдань у різних сферах життя. Завдяки їм можна знаходити оригінальні підходи, підвищувати продуктивність і задовольняти нові потреби, що сприяє особистісному та професійному зростанню.

Основні методи пошуку креативних рішень. Мозковий штурм – колективне генерування ідей без критики та оцінки, що дозволяє знайти різні варіанти для вирішення проблеми.

- Метод шести капелюхів – техніка, яка допомагає розглядати проблему з різних точок зору, стимулюючи творче та гнучке мислення.
- Метод аналогій – пошук схожих прикладів з інших сфер чи процесів, що дає змогу побачити проблему з нового ракурсу і знайти нестандартне рішення.
- Метод перевернутої проблеми – аналіз проблеми з протилежного боку, наприклад, пошук шляхів погіршення ситуації, щоб зрозуміти, як її можна покращити.
- Ментальні карти – графічне відображення ідей і концепцій, що допомагає структурувати мислення і знаходити нові зв'язки між ідеями.
- Візуалізація – створення уявних образів можливого рішення, що сприяє кращому розумінню бажаного результату та шляхів його досягнення.

Рішення можна вважати ефективним, якщо воно всебічно та науково обґрунтоване, з урахуванням і прогнозуванням усіх можливих наслідків та результатів. Суб'єктивістські рішення базуються на власному баченні та

3 Михалюк Н. І., Балаш Л. Я. та ін. Планування діяльності підприємств: Керівник. Львів : Новий світ – 2000; 2015. 620 с.

ставленні до ситуації, тобто приймаються без ретельного аналізу фактичного стану справ.

Кожне підприємство є не тільки виробником продукції чи надання послуг, але й складовою частиною суспільства. Тому при прийнятті ефективного і якісного управлінського рішення необхідно враховувати не тільки економічну сторону діяльності, а сукупність соціальних, ідеологічних, моральних та інших відносин⁴.

Прийняття ефективного і якісного рішення є основою управління, так як своєчасно прийняте науково-обґрунтоване рішення стимулює виробництво, а слабе, або несвоєчасно прийняте – знижує результативність праці. Потреба в прийнятті ефективних і якісних рішень обумовлюється як зовнішніми, так і внутрішніми обставинами. Основними причинами виникнення проблем є наступні: недосконалі принципи діяльності; помилкові критерії оцінки діяльності підприємства, підрозділу або окремого працівника; порушення процесу досягнення поставленої мети з помилкової або ініційованої причини; непередбачувані обставини.

Всебічна обґрунтованість означає необхідність прийняття рішення на базі максимально повної й достовірної інформації. Але цього недостатньо⁵. Необхідно зробити аналіз ресурсного забезпечення, науково-технічних можливостей, цільових функцій розвитку, економічних і соціальних перспектив підприємства, регіону, галузі. Всебічна обґрунтованість рішення вимагає пошуку нових форм і шляхів обробки науково-технічної та соціально-економічної інформації. Розробка управлінських рішень охоплює досить великі сфери. Вони широко використовуються в управлінні, управління, адмініструванні, менеджменті. Основний зміст цих понять представлений в таблиці 1.

Таблиця 1

Сфери розробки управлінських рішень

Поняття	У широкому сенсі	У вузькому сенсі
1	2	3
Управління	Вся система класів, відносин і явищ управління в природі і суспільстві.	Технологічна організація об'єкта управління

4 Березівський П. С., Михалюк Н. І. Організація прогнозування та планування агропромислового комплексу; Головний помічник. Львів : Магнолія плюс, 2004. 443 с.

5 Василенко В. О. Теорія і практика розробки управлінських рішень: Навчальний посібник. К. : ЦУЛ, 2012. 420 с.

Продовження табл. 1

1	2	3
Менеджмент	Соціально-економічна технологія, що дозволяє підприємстві досягати поставлених цілей вплив і мистецтво управління людьми.	Управління виробництвом Діяльність з підприємстві та досягнення поставлених цілей.
Адміністрування	Адміністративно-державне управління; соціально-політичний менеджмент	Розробка і постановка цілей, визначення політики підприємстві.
Керівництво	Ієрархічна система інститутів влади.	Безпосереднє управління людьми.

Розрізняють три основні типи управлінських завдань: концептуальні (стратегічні задачі, пов'язані з довгостроковим плануванням та прогнозуванням); пов'язані з технічними і технологічними аспектами виробництва (розробка і впровадження нових технологій, техніки і т. ін.); що впливають з дії людського фактору (кадрові питання, соціально-психологічний клімат в колективі і т. ін.).

Рішення повинно охоплювати весь управлінський об'єкт, всі сфери його діяльності, напрямки розвитку. Процес прийняття рішення, вибору варіанта, завжди має творчий характер і залежить від конкретної особистості.

В загальній формі управлінське рішення повинно охоплювати: ціль функціонування і розвитку системи; засоби і ресурси, які використовуються для досягнення цієї цілі; строки виконання; порядок взаємодій між підрозділами і виконавцями; організацію виконання робіт на всіх етапах реалізації рішення (рис. 1).

Прийняття і реалізація управлінських рішень вимагає високого професіоналізму і окремих соціально-психологічних якостей особистості.

Основні фактори, що впливають на якість управлінських рішень.

До ключових факторів, які визначають якість управлінських рішень, належать: використання наукових підходів і принципів у системі менеджменту, застосування методів моделювання, автоматизація управлінських процесів, а також мотивація до прийняття високоякісних рішень. Зазвичай у будь-якому рішенні поєднуються три основні елементи в різних пропорціях: інтуїція, судження та раціональність.

Методи пошуку креативних рішень та їх ефективність.

Мозковий штурм – колективне генерування ідей без критики та оцінки, що сприяє пошуку різноманітних варіантів вирішення проблеми.

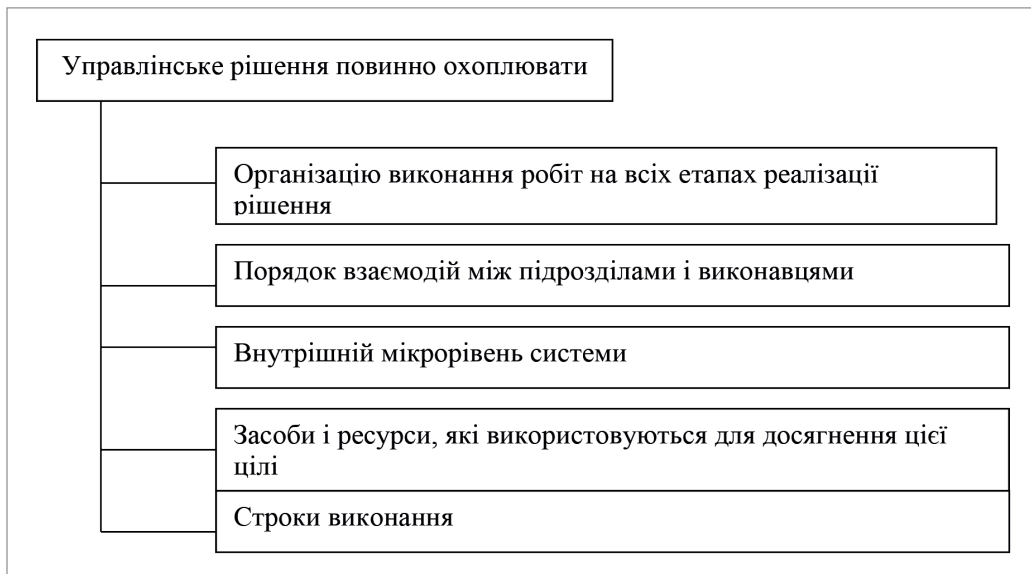

Рис. 1. Напрямки охоплення управлінських рішень

Метод шести капелюхів – техніка, яка дозволяє аналізувати проблему з різних точок зору, стимулюючи творче та гнучке мислення.

Метод аналогій – пошук подібних прикладів з інших галузей або процесів, що допомагає поглянути на проблему з нового ракурсу і знайти нестандартне рішення.

Метод перевернутої проблеми – аналіз проблеми у зворотному напрямку, наприклад, дослідження того, як можна погіршити ситуацію, щоб зрозуміти, як її покращити.

Ментальні карти – графічне відображення ідей і концепцій, що сприяє структуруванню мислення та знаходженню нових зв'язків між ідеями.

Візуалізація – створення уявних образів потенційного рішення, що сприяє кращому розумінню бажаного результату та шляхів його досягнення.

Креативні рішення є ключем до інноваційного розвитку та ефективного вирішення завдань у різних сферах діяльності. Вони допомагають знаходити оригінальні підходи, підвищувати ефективність і задовольняти нові потреби, що сприяє особистісному та професійному зростанню. Розвиток креативного мислення робить людину гнучкою, адаптивною та здатною до інновацій, що є важливою перевагою в сучасному світі⁶.

6 Михалюк Н. І., Балаш Л. Я. та ін. Планування діяльності підприємств: Керівник. Львів : Новий світ – 2000; 2015. 620 с.

Рішення вважається ефективним, якщо воно є всебічно та науково обґрунтованим, із передбаченням та врахуванням усіх можливих наслідків і результатів. Суб'єктивні рішення ґрунтуються на особистому баченні та ставленні до ситуації, тобто приймаються без ретельного аналізу фактичного стану справ. На основі набору критеріїв обирається оптимальний варіант, який є результатом аналізу та оцінювання інших варіантів, розроблених раніше. Це допоможе розв'язати невирішені питання, а потім – реалізувати цілі.

Для того, щоб відповідати дійсності і виконати свою мету, рішення мають відповідати певним вимогам: розумність; цілеспрямованість; своєчасність; стислість; економічність; мобільність; регулярність; чесність; складність; вимірність; ресурсозабезпеченість; науковість; автоматизація процесу збирання й обробки інформації і процесу прийняття управлінських рішень та ін.

Управлінське рішення може бути представлено у вигляді комбінації з наступних операцій: розробка варіантів із проблемної ситуації; вибір оптимального варіанту; ухвалення; реалізація.

Функції, які реалізуються через управлінські рішення, діляться на: обумовлені процесом управлінської дії (аналітичні, цілеполягаючі, організуючі, координуючі, регулюючі, контрольні і оціночні) і об'єктом управління (політичні, економічні, бізнесові, соціальні, правові, техніко-технологічні)⁷.

Функції управлінських рішень можуть бути реалізовані тільки при високій якості цих рішень та ефективному їх виконанні (рис. 2). Розробка ефективних управлінських рішень – необхідна умова забезпечення конкурентоспроможності продукції та підприємства на ринку, формування раціональних організаційних структур, проведення правильної кадрової політики, регулювання соціально-психологічних відносин в підприємстві, створення позитивного іміджу підприємства.

Розробка ефективних управлінських рішень є важливою умовою для забезпечення конкурентоспроможності продукції та підприємства на ринку.

Ефективне управлінське рішення визначає програму діяльності колективу для результативного вирішення проблем на основі знання об'єктивних законів функціонування системи управління та аналізу інформації про її поточний стан.

7 Березівський П. С., Михалюк Н. І. Організація прогнозування та планування агропромислового комплексу; Головний помічник. Львів : Магнолія плюс, 2004. 443 с.

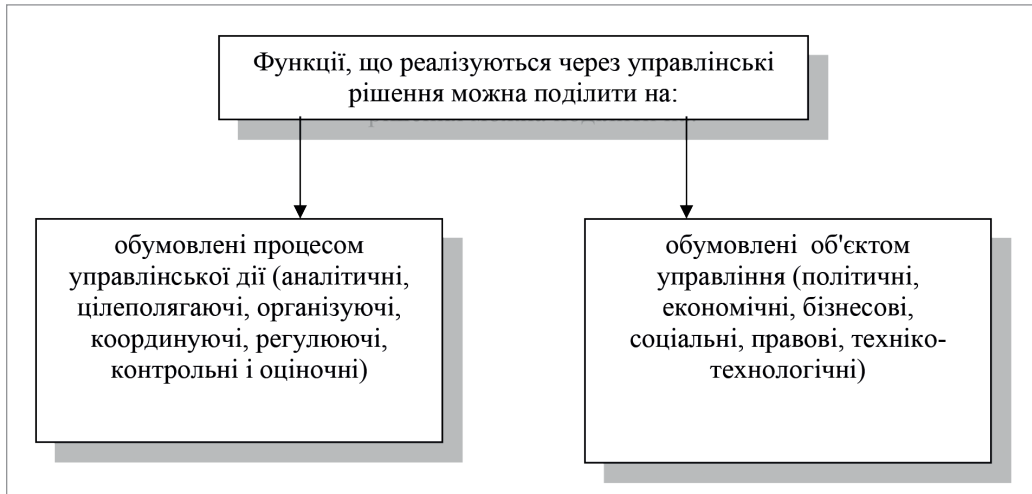

Рис. 2. Функції, що реалізуються через ефективне і якісне управлінське рішення

Управлінські рішення мають кілька відмінних рис:

- **Мета:** рішення ухвалюється не з особистих мотивів, а для вирішення завдань, що стоять перед підприємством.
- **Наслідки:** приватний вибір може впливати лише на особисте життя, тоді як управлінське рішення стосується всієї компанії та її працівників, маючи потенційно значний вплив на багатьох людей.
- **Поділ праці:** якщо особа самостійно ухвалює та виконує рішення, то в межах підприємства існує чіткий розподіл обов'язків: одні працівники відповідають за прийняття рішень, інші – за їх реалізацію.
- **Професіоналізм:** ухвалення управлінських рішень вимагає спеціалізованої підготовки та досвіду. Процес прийняття рішень в управлінні підприємством є складним, формалізованим і передбачає високу відповідальність.

Враховуючи ці особливості, управлінське рішення можна охарактеризувати як вибір однієї з можливих альтернатив, що здійснюється особою, уповноваженою приймати рішення, в межах її компетенції та посадових обов'язків, спрямований на досягнення цілей підприємства.

Прийняття рішення являє собою свідомий вибір з наявних варіантів чи альтернатив напрямку дій, що скорочують розрив між сьогоденням і майбутнім бажаним станом підприємства. Цей процес включає багато різних елементів, але неодмінно в ньому присутні такі елементи, як проблеми, цілі, альтернативи. Даний процес лежить в основі планування діяльності

підприємства, тому що план – це набір рішень по розміщенню ресурсів і напрямку їх використання для досягнення мети.

В управлінні прийняття ефективного і якісного управлінського рішення здійснюється менеджерами різних рівнів і носить формалізований характер, так як рішення стосується не однієї особистості, а підрозділи або підприємства в цілому. Як правило, рішення повинні прийматися там, де виникає проблемна ситуація, для цього менеджерів відповідного рівня необхідно наділити повноваженнями і покласти на них відповідальність за стан справ на керованому об'єкті. Дуже важливою умовою позитивного впливу рішення на роботу підприємства є його узгодженість з раніше прийнятими рішеннями, як по горизонталі, так і по вертикалі управління.

Класифікація управлінських рішень необхідна для визначення загальних і специфічних підходів до їх розробки, реалізації і оцінки, що дозволяє підвищити їх якість, ефективність і спадкоємність управління. Управлінські рішення класифікують за ознаками (табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація креативних управлінських рішень

Ознака класифікації	Складові класифікації
1	2
За функціональним призначенням	планові, організаційні, регулюючі, активізуючі, контрольні
За характером дій	директивні, нормативні, методичні, рекомендаційні, дозволяючі, орієнтуючі
За часом дії	стратегічні, тактичні, оперативні
За напрямом впливу	внутрішні і зовнішні
За способом прийняття	індивідуальні, групові, організаційні та міжорганізаційні
За суб'єктом управління	державних, господарських, підприємницьких органів і громадських організацій
За строком прийняття	довгострокові (більше 5 років), середньострокові (від 1 до 5 років) і короткострокові (до 1 року) рішення
За широтою охоплення	загальні, приватні, локальні
За характером визначеності	запрограмовані і незапрограмовані
За сферою реалізації	пов'язані з виробництвом, збутом, науковими дослідженнями, кадрами тощо
За змістом	політичні, економічні, організаційні, соціальні, технічні, технологічні та комплексні

Продовження табл. 2

1	2
За ступенем повноти інформації	управлінські рішення діляться на прийняті в умовах визначеності, невизначеності та ризику.
За ступенем ефективності	оптимальні і раціональні
За методами підготовки	креативні, авростичні і репродуктивні
За ступенем унікальності	рутинні, селективні, адаптаційні та новаторські рішення
З юридичного оформлення	плану, наказу, розпорядження, інструкції
За способом фіксації	усні і письмові

Директивні рішення розробляються вищими органами управління по важливим поточним і перспективним проблемам підприємства і є обов'язковими для нижчих рівнів управління. Рекомендаційні рішення готують дорадчі органи, їх виконання бажане, але не обов'язкове, оскільки вони мають рекомендаційний характер. Орієнтовані рішення призначаються для низових рівнів управління, які діють в умовах значної свободи, мають прогнозний характер.

Стратегічні дії визначають основні напрямки розвитку підприємства, тоді як тактичні – конкретні методи для їх реалізації. Наприклад, рішення підприємства про вихід на міжнародний ринок є стратегічним, тоді як заходи щодо підвищення продуктивності праці належать до тактичних. Оперативні рішення, своєю чергою, орієнтовані на поточні потреби.

Стратегічні рішення приймаються на найвищому рівні управління підприємством, тоді як тактичні та оперативні – на нижчих рівнях.

Стратегічні рішення зазвичай є ініціативними і приймаються керівництвом під впливом зовнішніх факторів, що свідчить про взяття на себе відповідальності за такі кроки⁸.

Внутрішні рішення приймаються всередині підприємства і спрямовані на поліпшення його функціонування, зокрема щодо оплати праці, впровадження нових технологій і техніки. Зовнішні рішення мають на меті адаптацію підприємства до змін у зовнішньому середовищі, зокрема підвищення конкурентоспроможності продукції чи розширення частки ринку.

Консультативні рішення приймаються після консультацій з підлеглими чи експертами, з урахуванням їхніх рекомендацій, на основі яких ухвалюється остаточний вибір.

8 Кігель В. Р. Методи і моделі підтримки прийняття рішень у ринковій економіці: Монографія. К. : ЦУЛ, 2013. 202 с.

Сумісні рішення є результатом погодження між усіма учасниками та досягнення консенсусу, а парламентські рішення базуються на підтримці більшості причетних осіб. Довгострокові рішення носять прогностичний характер, оскільки формуються на основі бачення майбутнього, виходячи з поточних умов і потреб. Однак ці рішення можуть залишитися нереалізованими, якщо ситуація в майбутньому зміниться. Середньострокові рішення віддзеркалюють у обов'язкових для виконання планах і програмах, у відповідності з якими здійснюються конкретні практичні заходи.

Короткострокові рішення зазвичай відображаються, як правило, в усних та письмових наказах і розпорядженнях. Загальні рішення торкаються однакових проблем, які відносяться до різних підрозділів підприємства. Спеціальні рішення приймають по вузьким проблемам, які відносяться тільки до одного підрозділу або групи працюючих в ньому.

Директивні рішення розробляються вищими управлінськими органами і стосуються важливих поточних та перспективних питань діяльності підприємства. Вони є обов'язковими для виконання на нижчих рівнях управління. Рекомендаційні рішення підготовлюють дорадчі органи; їх виконання є бажаним, але необов'язковим через рекомендаційний характер. Орієнтовні рішення призначаються для нижчих управлінських рівнів, які мають значну свободу дій і мають прогностичний характер.

Стратегічні дії визначають основні напрямки розвитку підприємства, тоді як тактичні – це конкретні засоби для їх реалізації. Наприклад, рішення про вихід підприємства на міжнародний ринок є стратегічним, тоді як заходи щодо підвищення продуктивності праці – тактичними. Оперативні рішення стосуються поточних потреб. Стратегічні рішення ухвалюються на найвищому рівні управління, тоді як тактичні та оперативні – на нижчих рівнях. Стратегічні рішення зазвичай є ініціативними і приймаються керівництвом під впливом зовнішніх факторів, що свідчить про відповідальність за прийняття таких рішень. Тактичні рішення носять приписовий характер, конкретизуючи вказівки вищого керівництва.

Внутрішні рішення приймаються всередині підприємства і спрямовані на поліпшення його функціонування, включаючи питання оплати праці та впровадження нових технологій. Зовнішні рішення націлені на адаптацію підприємства до змін у зовнішньому середовищі, таких як підвищення конкурентоспроможності продукції та розширення частки ринку.

Консультативні рішення передбачають попередні консультації з підлеглими чи експертами, після чого особа, яка приймає рішення, робить остаточний вибір, враховуючи отримані рекомендації. Сумісні рішення приймаються шляхом досягнення згоди між усіма учасниками, а парламентські рішення базуються на підтримці більшості залучених осіб.

Загальні рішення торкаються однакових проблем, які відносяться до різних підрозділів підприємства. Спеціальні рішення приймають по вузьким проблемам, які відносяться тільки до одного підрозділу або групи працюючих в ньому. Загальні (глобальні) рішення охоплюють всю керовану систему. Прийняття подібних рішень вимагає глибокого і всебічного вивчення діяльності об'єкта як цілісної системи. Приватні рішення стосуються окремих сторін діяльності об'єкта. Зазвичай вони не вимагають попереднього серйозного аналізу роботи всього об'єкта.

Локальні рішення відрізняються від приватних тим, що мають відношення до конкретного елементу системного об'єкта (наприклад, до одного цеху підприємстві).

Для ефективного і якісного прийняття управлінського рішення слід враховувати основні принципи які лежать основі його прийняття (рис. 3). Класифікація рішень дає змогу упорядкувати їх і виявити загальні закономірності та характерні особливості, властиві окремим їх різновидам.

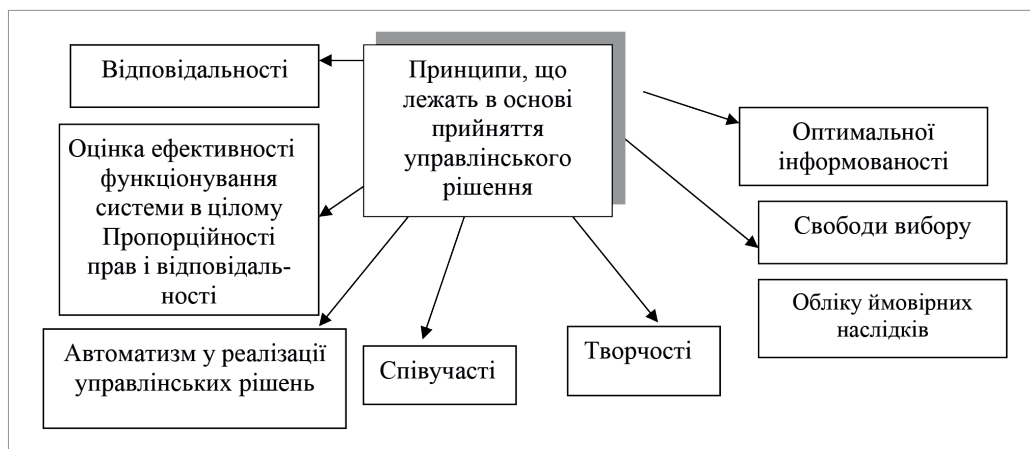

Рис. 3. Принципи, що лежать в основі прийняття креативного управлінського рішення

Для кожного виду рішень розробляють систему інформації, що орієнтує керівників і спеціалістів у підготовці рішень, виборі кращого варіанта

прийнятого і реалізованого рішення. Найгірші рішення часто приймаються, коли особа, що має право на їх ухвалення, не несе за них відповідальність. Принцип пропорційності прав і відповідальності передбачає оптимальний розподіл обов'язків і відповідальності між керівником та підлеглим, зокрема рівень відповідальності та компетентності особи, яка приймає рішення, має відповідати її функціональним обов'язкам.

Творчість в управлінні, хоча й не завжди високо цінувалася раніше, тепер стала важливою цінністю, і, ймовірно, її значення зростатиме. Особливо важливий творчий підхід, коли звичайні рішення не дають необхідного ефекту або є недостатньо сильними. У процесі творчого вирішення проблем можна виділити п'ять етапів: аналіз проблеми, генерування ідей, відсів непридатних ідей, планування нововведень, а також зворотний зв'язок і аналіз результатів.

Рішення не принесе очікуваного результату, якщо воно буде прийняте передчасно або, навпаки, із запізненням. Це можна порівняти зі стрільбою по рухомій мішені: передчасний або запізнілий постріл не буде ефективним.

Єдиноначальність та колегіальність означають персональну відповідальність за прийняття рішення та відповідне право, а також колективну відповідальність і право.

Співучасть передбачає активну і особисту участь у прийнятті рішення тих, кого воно стосується. Порушення цього принципу призводить до того, що люди звикають бути лише виконавцями і вважають, що вирішення виробничих проблем не є їхньою справою.

Моделі та методи прийняття рішень поділяються на три групи: перша – інтуїтивні методи, засновані на досвіді і знаннях у певній сфері, що дозволяє приймати рішення без додаткових доказів, на основі внутрішнього чуття; друга – методи, засновані на здоровому глузді, тобто логічних судженнях і доказах, що спираються на практичний досвід; третя – науково-технічні методи, що використовують великий обсяг інформації для вибору оптимальних варіантів рішень, часто за допомогою сучасних обчислювальних засобів.

Ефективність управління, перш за все, залежить від якості прийнятих управлінських рішень. Процеси прийняття управлінських рішень займають центральне місце в управлінській діяльності на різних рівнях (національному, регіональному, та рівні суб'єктів господарювання), тому що саме вони в найбільшій мірі визначають зміст цієї діяльності та її результати.

Управлінське рішення – центральна ланка управлінського циклу, продукт аналізу, прогнозування, обґрунтування і вибору альтернативи, виконаних на основі переробки інформації особою, що приймає рішення. Управлінське рішення має ряд характеристик, однією з яких є його якість. Саме від якості процесу прийняття управлінських рішень залежать кінцеві результати діяльності. Останнім часом проблемам якості прийняття управлінських рішень приділяється все більше уваги⁹.

Прийняття рішень є невід'ємною частиною повсякденної діяльності менеджера, який виконує свою роль в міжособистісних взаємодіях, обміні інформацією та ухваленні рішень. У процесі прийняття рішень керівник виконує чотири основні функції: роль підприємця, спеціаліста з виправлення проблем у роботі, розподільвача ресурсів і фахівця з досягнення угод. Процес прийняття рішень включає набір процедур та їх послідовність, які ведуть до вирішення проблеми, разом з методами розробки та оптимізації альтернатив.

Для менеджера прийняття рішення – це не самоціль, а шлях до розв'язання конкретної управлінської проблеми. Для цього необхідно дотримуватися певної послідовності кроків, а головне – впроваджувати прийняті рішення.

Процес ухвалення ефективного та якісного управлінського рішення є циклічним набором дій керівника, спрямованих на вирішення проблеми на підприємстві, і включає етапи аналізу ситуації, генерації альтернатив, ухвалення рішення та його реалізації.

Менеджмент розглядає прийняття управлінського рішення як процес, який складається з трьох стадій: підготовка, прийняття і реалізація рішення.

На стадії підготовки рішення здійснюється економічний аналіз ситуації на макро- і мікрорівні, який включає пошук, збір і обробку економічної інформації, а також формується проблема для виконання рішення (рис. 4).

На стадії прийняття ведеться розробка і оцінка альтернативних рішень, які проводяться на основі багатоваріантних розрахунків, здійснюється відбір критеріїв вибору оптимального рішення і найкращого варіанта.

На стадії реалізації здійснюються заходи по конкретизації рішення і доведення його до виконавців, ведеться контроль за ходом його виконання і дається оцінка результату прийнятого креативного рішення.

9 Березівський П. С., Михалюк Н. І. Організація прогнозування та планування агропромислового комплексу; Головний помічник. Львів : Магнолія плюс, 2004. 443 с.

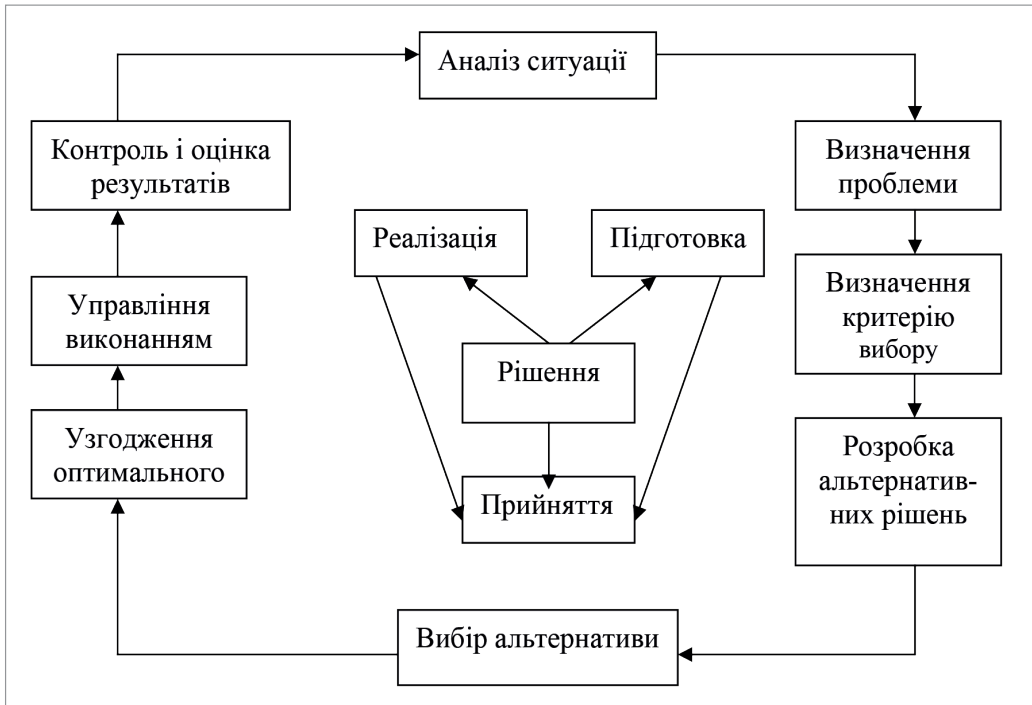

Рис. 4. Етапи та стадії прийняття креативних управлінських рішень

При аналізі ситуацій, необхідність прийняття ефективного і якісного управлінського рішення виникає при зовнішньому або внутрішньому впливі, який викликає відхилення від заданого режиму функціонування системи. Тому важливою умовою прийняття обґрунтованого рішення є аналіз ситуації, який вимагає збору і обробки інформації. На цьому етапі вивчається організація зовнішнього і внутрішнього середовища.

Менеджери та спеціалісти аналізують поточний стан справ, порівнюючи фактичні значення контрольованих параметрів із запланованими, що дозволяє виявити проблеми, які потребують вирішення.

При визначенні та формулюванні проблеми часто зустрічаються складні, погано структуровані ситуації, які не мають чітко сформульованих цілей, альтернативних шляхів їх досягнення, а також уявлень про витрати та ефект кожного варіанту. Щоб перевести такі проблеми в кількісні показники, керівники повинні не лише володіти знаннями та досвідом, а й використовувати інтуїцію, талант і творчий підхід.

Визначення критеріїв вибору передбачає, що керівник перед тим, як розглядати рішення, має встановити показники, за якими буде здійснюватися

порівняння та вибір найбільш оптимального варіанту. Ці показники стають критеріями для прийняття рішення¹⁰.

При розробці альтернативних рішень бажано врахувати всі можливі шляхи вирішення проблеми. Тільки тоді можна досягти оптимального рішення. Однак на практиці керівник не завжди має достатньо знань або часу, щоб оцінити кожен можливий варіант. В окремих ситуаціях, коли проблема є новою і невідомі альтернативи, доцільно залучити колектив для обговорення і генерування ідей.

Розробивши можливі варіанти вирішення проблеми їх необхідно оцінити, тобто порівняти переваги і недоліки, а також об'єктивно проаналізувати можливі результати. Для співставлення варіантів рішення необхідно використовувати порівняльні критерії. При виборі альтернативи важливо враховувати фактор ризику. Врахування фактору ризику призводить до перегляду найкращого рішення, яке забезпечує досягнення бажаного результату із найбільш високим ступенем вірогідності.

Керівник у багатьох випадках затверджує і несе відповідальність за рішення, які не розробляв (послідовність розробки і прийняття управлінського рішення подано у таблиці 3). Спеціалісти, які готували рішення, не приймають участі в його реалізації.

Виконавці у свою чергу не приймають участь в підготовці і обговоренні рішень. У підсумку в процесах прийняття рішень суттєву роль відіграє стадія узгодження. Найкращим способом узгодження рішення є залучення працівників до процесу його прийняття, але цей спосіб не можна абсолютизувати. В деяких випадках менеджер вимушений приймати рішення особисто, не звертаючись до обговорення і узгодження.

Таблиця 3

Послідовність прийняття та реалізації управлінських рішень

Етап	Основні завдання
Ідентифікація передумов розвитку	Формулювання цілей розвитку Виявлення потенційних можливостей для розвитку підприємства
Аналіз підприємства як системи	Аналіз ресурсного потенціалу підприємства Дослідження відповідності наявних ресурсів поставленим цілям розвитку
Виявлення проблеми	Формулювання суті проблеми Декомпозиція проблеми на основні складники

10 Березівський П. С., Михалюк Н. І. Організація прогнозування та планування агропромислового комплексу; Головний помічник. Львів : Магнолія плюс, 2004. 443 с.

Формулювання критеріїв визначення найкращої альтернативи розвитку підприємства	Визначення необхідних та достатніх критеріїв, на основі яких буде обиратися найкраща альтернатива управлінського рішення Перевірка узгодженості критеріїв
Генерування альтернатив управлінського рішення	Застосування стандартизованих та творчих методів пошуку альтернатив
Вибір альтернативи для реалізації	Зіставлення розроблених альтернатив за раніше відібраними критеріями Оцінка переваг/недоліків кожної альтернативи Вибір альтернативи та його обґрунтування
Узгодження рішення та ухвалення відповідальною особою	Узгодження обраної альтернативи рішення Затвердження рішення менеджером вищого рівня управління
Управління процесом реалізації рішення	Розроблення плану реалізації рішення Визначення відповідальних виконавців, забезпечення їх необхідними ресурсами та координація їхньої діяльності
Контроль за реалізацією управлінського рішення	Зіставлення проміжних результатів реалізації рішення із запланованими Запровадження за необхідності коригувальних заходів
Оцінка наслідків реалізації рішення	Вимірювання результатів реалізації рішення Оцінка ступеня досягнення поставлених цілей розвитку підприємства Формування інформаційної бази реалізованих управлінських рішень щодо розвитку підприємства

Для успішної реалізації рішення необхідно визначити комплекс робіт і ресурсів, розподілити їх за виконавцями і за строками. Якщо мова йде про серйозні рішення, можлива розробка програми їх реалізації. Керівник повинен слідкувати за тим, як виконується рішення, а у випадках необхідності надавати допомогу підлеглим і вносити окремі корективи.

На етапі контролю проводиться оцінка результатів рішення, яке має часовий характер. У зв'язку з цим основна задача контролю – своєчасно визначити якісне виконання рішення і на підставі цього скоригувати його або прийняти нове. Проблема контролю управлінських рішень є актуальною, особливо для великих організацій. Можна прийняти багато корисних рішень, але без раціонально налагодженої системи контролю виконання вони залишаються на паперах і не дають бажаного ефекту. В цілому процес розробки та прийняття управлінських рішень на підприємстві можна представити як ланцюжок процесу прийняття рішення (рис. 5).

Основні вимоги до технології прийняття ефективного і якісного управлінського рішення для менеджменту наступні: розробка і прийняття

рішення повинна бути сконцентрована на тому рівні, де є відповідна інформація; інформація повинна надходити від усіх підрозділів підприємства; прийняте рішення повинно відображувати інтереси того рівня управління, який буде його виконувати; суворе співвідношення рівнів управління, жорстка дисципліна і висока вимогливість¹¹.

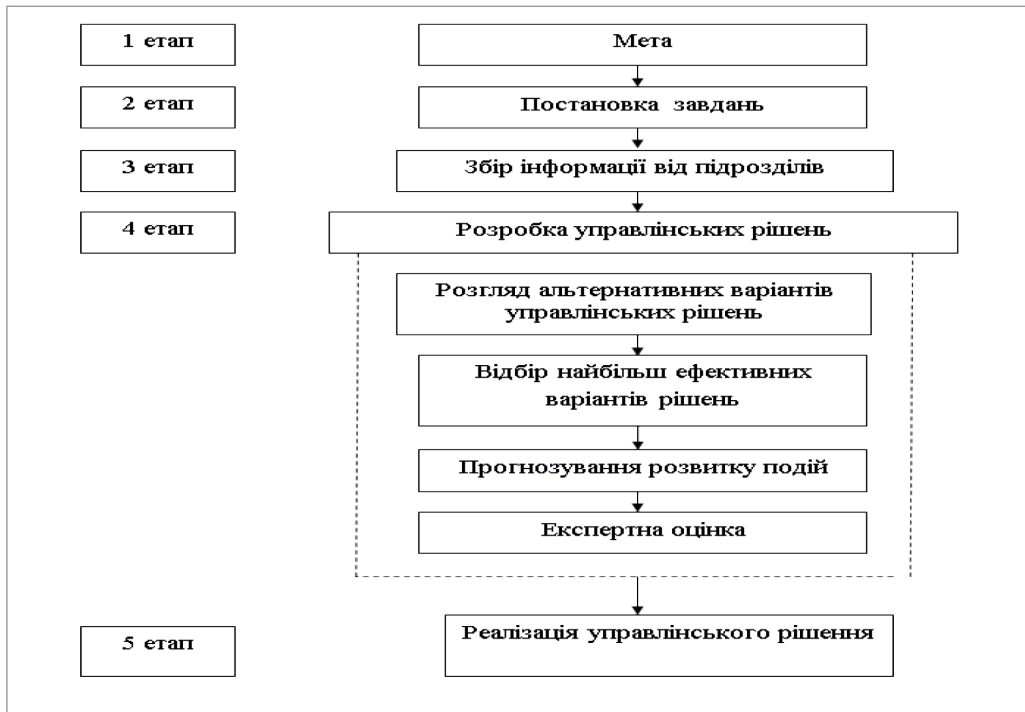

Рис. 5. Процес прийняття управлінських рішень на підприємстві

Ефективне прийняття рішень необхідне для виконання управлінських функцій. Процес прийняття рішень є центральним в теорії управління. Розробка і прийняття рішень пов'язані з дією об'єктивних (економічні, соціальні та психологічні закони) і суб'єктивних факторів (інтуїція, практичний досвід, знання, функція, воля менеджера). На рисунку 6 зображено об'єктивні чинники впливу на прийняття ефективного і якісного управлінського рішення.

У переважній більшості випадків успіх розв'язання проблеми залежить від вдало обраних й використаних керівником чи колегіальним органом управління конкретних методів підготовки рішень. Кожне управлінське рішення має свій конкретний результат, тому ціллю управлінської діяльності

11 Михалюк Н. І., Балаш Л. Я. та ін. Планування діяльності підприємств: Керівник. Львів : Новий світ – 2000; 2015. 620 с.

є знаходження таких форм, методів і засобів, які б сприяли досягненню оптимального варіанту. Прийняття рішень ґрунтується на достовірній інформації, яку менеджери повинні постійно вивчати. Проблема вибору керівником методу рішення – одна з найважливіших в сучасній науці управління. Вона вимагає від керівника всебічної оцінки конкретної ситуації і самостійності в прийнятті рішення. Під ситуацією розуміють обстановку що вивчається, прогнозні оцінки її розвитку і можливі результати, які вимагають відповідних дій менеджера чи колегіального органу управління¹².

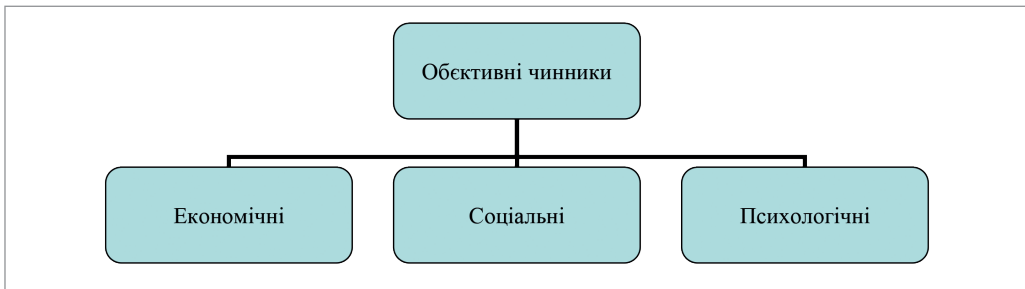

Рис. 6. Об'єктивні чинники впливу на прийняття ефективного і якісного управлінського рішення

Основними вимогами до управлінського рішення є: обґрунтованість, оптимальність вибору, правоспроможність рішення, стислість і ясність, конкретність у часі, адресність до виконавців, оперативність виконання.

Ефективність рішення залежить не тільки від його прийняття і оптимальності, але і від форми доведення до виконавців. Підприємством виконання прийнятих керівництвом рішень як специфічна діяльність менеджера передбачає, що він тримає рішення в полі зору, знаходить спосіб впливу на них, управляє ними. На рисунку 7 зображено взаємозв'язок етапів управління з прийняттям управлінського рішення.

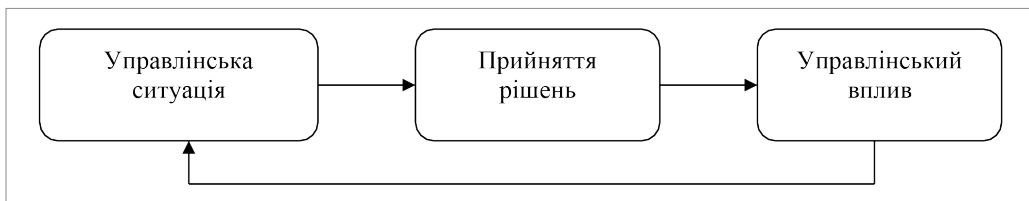

Рис. 7. Взаємозв'язок етапів управління

Способи і методи реалізації рішення залежать від його складу і об'єктивних умов, в рамках яких воно перетворюється в життя, а методи

¹² Михалюк Н. І., Балаш Л. Я. та ін. Планування діяльності підприємств: Керівник. Львів : Новий світ – 2000; 2015. 620 с.

реалізації рішення повинні бути практичними і економічними. У таблиці 4. описано умови прийняття ефективного і якісного управлінського рішення.

Стосовно цього доцільно розробляти спеціальні підприємства процедури, визначаючи: на якому рівні слід приймати управлінське рішення; кому доручити підготовку рішення; з якими структурними підрозділами і посадовими особами узгоджуються рішення; хто контролює і відповідає за правильне рішення; кому надано право вносити корективи до прийнятого рішення; хто оцінює рішення і дає висновок про ступінь досягнення поставленої мети.

Таблиця 4

Умови прийняття ефективного і якісного управлінського рішення

Умова прийняття	Характеристика умови
1	2
Додержання ієрархії	Вона здійснюється в цілях координації і посилення централізації управління. Менеджери не повинні при прийнятті рішень вступати в прямі контакти з підлеглими, які знаходяться на один ієрархічний рівень нижче.
Використання цільових міжфункціональних груп	Групою на професійно високому рівні готується інформація, на основі якої керівництво приймає рішення.
Розробка формальних правил і процедур	Розробка формальних правил і процедур в прийнятті рішень, які забезпечують ефективну координацію дій.
Використання планів	Використання планів у прийнятті рішень націлено на координацію діяльності підприємства в цілому.
Забезпечення горизонтальних зв'язків	Дозволяє приймати рішення без звернення до вищого керівництва.

Оскільки організованим діям притаманні складності, а ефективно і якісне управлінське рішення приймається людьми і впливає на них, при прийнятті рішень необхідно враховувати цілий ряд різноманітних чинників:

- особистісні оцінки керівника. Особисті оцінки містять суб'єктивне ранжування важливості якості або благ. Що стосується прийняття рішень оцінки виступають як компас, що вказує людині бажаний напрямок, коли доводиться вибирати між альтернативами дій. Важливо підкреслити, що всі управлінські рішення, а не тільки пов'язані з питаннями соціальної відповідальності та етики побудовані на підмурівку чистієї системи цінностей. Кожна людина володіє своєю системою цінностей, яка визначає його дії і впливає на ухвалення рішень;
- середовище прийняття рішення. При прийнятті управлінських рішень завжди важливо враховувати ризик. У ході оцінки альтернатив і прийнят-

тя рішень керівник повинен прогнозувати можливі результати в різних обставинах або станах природи. По суті справи, рішення приймаються в різних обставинах по відношенню до ризику. Ці обставини традиційно класифікуються як умови визначеності, ризику або невизначеності.

Методи, які використовуються при виконанні рішень, повинні мати достатню точність, яка б забезпечувала запланований результат, бути надійними, не допускати значних помилок, не створювати підвищеного ризику. Основні операції при реалізації рішення описано в таблиці 5.

Таблиця 5

Операції при реалізації рішення

Операція	Характеристика операції
1	2
Визначення строків виконання рішень	При доведенні завдань до конкретних виконавців слід визначити строк виконання поставленого завдання, який сприяє успішному виконанню рішення і досягненню поставленої цілі
Конкретизація завдань і відповідальності.	Кожний підлеглий повинен одержувати розпорядження тільки від одного керівника. Подвійність розпорядництва часто вносить в роботу елементи дезпідприємства знижує відповідальність за доручену справу. Надмірна централізація прийняття рішень породжує пасивність, втрату ініціативи, відповідальності, які негативно позначаються на управлінському процесі.
Визначення обґрунтованої кількості матеріально-технічних ресурсів	Без виділення достатньої кількості матеріально-технічних ресурсів неможливо виконати управлінські рішення пов'язані із впровадженням нової технології, випуском нової продукції, підвищенням кваліфікації працюючих та ін.
Проведення інструктивної наради, роз'яснення завдань.	Доцільно більш широко інформувати підлеглих при видачі завдань, чітко ставити конкретні цілі перед кожним виконавцем, давати підлеглим достатні повноваження.
Координація дій виконавців.	Ефективна розпорядницька діяльність керівника досягається шляхом чіткого організаційно-правового регламентування діяльності апарату управління. Добре організоване регламентування роботи в підприємстві усуває необхідність постійно уточнювати і координувати взаємовідносини працівників апарату управління, оскільки кожний з них знає своє місце в системі менеджменту, свої обов'язки, права і відповідальність.
Коригування прийнятого рішення.	Ефективність господарських рішень залежить від своєчасного коригуючого впливу органу управління в разі зміни внутрішніх і зовнішніх умов.
Контроль виконання.	Зворотній зв'язок між запланованою програмою діяльності та реалізацією прийнятого рішення здійснюють за допомогою контролю, в процесі якого враховують можливі помилки, прорахунки, корегують рішення, усувають вплив внутрішніх і зовнішніх факторів.

Рішення приймається в умовах визначеності, коли керівник точно знає результати кожного з альтернативних варіантів вибору; однак часто виникають інформаційні обмеження, коли необхідна для раціонального вирішення проблема інформація недоступна або має високу вартість. Вартість інформації включає не лише час, витрачений керівниками і підлеглими на її збір, але й фактичні витрати, пов'язані, наприклад, з аналізом ринку, оплатою машинного часу чи використанням послуг консультантів.

Особливу увагу слід приділяти надійності інформації, комунікаціям на підприємстві та перешкодам, які виникають під час передачі інформації. Важливо враховувати рольову позицію та інтереси осіб, які опрацьовують інформацію в процесі її передачі від нижчих рівнів до керівника, що приймає рішення¹³.

Також існують поведінкові обмеження, коли фактори, що ускладнюють міжособистісні та внутрішньоорганізаційні комунікації, впливають на прийняття рішень. Наприклад, керівники можуть по-різному оцінювати існування і серйозність проблеми, а також альтернативи та обмеження, що веде до конфліктів і незгод у процесі ухвалення рішення. В таких випадках негативні наслідки слід розглядати як обмеження, які враховуються при виборі критеріїв для ухвалення рішення.

Всі рішення на підприємстві взаємопов'язані. Одне важливе рішення може призвести до необхідності ухвалення сотень менш значущих рішень.

Великі рішення мають наслідки для підприємства в цілому, а не тільки для сегмента, що безпосередньо порушується тим або іншим рішенням.

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що креативне рішення – це вибір однієї з альтернатив. Прийняття і використання методів рішень – це зв'язуючий процес, необхідний для виконання будь-якої управлінської функції. Рішення можуть прийматися за допомогою інтуїції, думки або методом раціонального вирішення проблем. Останній метод сприяє підвищенню імовірності прийняття ефективного рішення у новій складній ситуації. Процес прийняття управлінського рішення не є завершеним, поки через систему зворотного зв'язку не буде засвідчений факт реального вирішення проблеми завдяки зробленому вибору. На прийняття рішень впливає, велика кількість зовнішніх і внутрішніх обставин, таких

13 Михалюк Н. І., Балаш Л. Я. та ін. Планування діяльності підприємств: Керівник. Львів : Новий світ – 2000; 2015. 620 с.

як ціннісні орієнтації суб'єкта прийняття управлінського рішення, ситуація прийняття рішень тощо.

Необхідність прийняття рішення пронизує все, що робить керівник, формуючи цілі і домагаючись їх досягнення. Тому розуміння природи прийняття рішень надзвичайно важливе для всякого, хто хоче досягти успіху в сфері управління. Ефективність кожного управлінського рішення значною мірою залежить від виконання й співвідношення функцій управлінського рішення як у ході його підготовки, так і на етапі впровадження. Прийняття ефективного і якісного рішення є основою управління, так як своєчасно прийняте науково-обґрунтоване рішення стимулює виробництво, а слабе, або несвоєчасно прийняте – знижує результативність праці. Прийняття і реалізація управлінських рішень вимагає високого професіоналізму і окремих соціально-психологічних якостей особистості. Процес прийняття рішення, вибору варіанта, завжди має творчий характер і залежить від конкретної особистості.

У прийнятті ефективного і якісного управлінського рішення присутні в різній мірі три моменти: інтуїція, думка і раціональність.

Функції, які реалізуються через креативні управлінські рішення, діляться на: обумовлені процесом управлінської дії (аналітичні, цілеспрямовані, організуючі, координуючі, регулюючі, контрольні і оціночні) і об'єктом управління (політичні, економічні, бізнесові, соціальні, правові, техніко-технологічні). Функції управлінських рішень можуть бути реалізовані тільки при високій якості цих рішень та ефективному їх виконанні.

Стратегічні креативні рішення приймаються на вищому рівні управління підприємством, а тактичні і оперативні – на нижчому. Стратегічні рішення є ініціативними, які під впливом зовнішніх чинників приймає на себе вище управлінське керівництво підприємства, тобто бере на себе ініціативу. Тактичні креативні рішення мають характер припису, тому що конкретизують вказівки вищестоящого керівництва.

РЯБІНІНА Ірина Миколаївна,

канд. філол. наук, доцент,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID: 0000-0002-4170-654X

ДРЕМЛЮГА Аліна Андріївна,

студентка,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID: 0009-0009-3209-3241

СУЛАКОВА Олена Миколаївна,

учитель української мови та літератури,

Слов'янський заклад загальної середньої освіти №10

ORCID ID: 0000-0002-5783-4482

Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДІАЛЕКТНИХ ЗООФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СТЕПОВИХ І СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВОРІВ

Дослідження фразеології є загалом важливою й перспективною темою, адже фразеологізми як компоненти усного мовлення українського народу посідають вагомe місце в історичному плані. Вивчення фразеологізмів із зоо-компонентом допомагає краще зрозуміти національні особливості мислення, виявити спільні та відмінні риси в сприйнятті світу різними етносами та народом усередині країни. Крім того, аналіз цих виразів сприяє збереженню мовної різноманітності, оскільки більшість із них мають діалектні особливості, що поступово можуть зникати під впливом стандартизації мови.

Одним із важливих і багатоманітних аспектів дослідження сучасної фразеології, який і дотепер привертає увагу багатьох лінгвістів, є фразеологічні одиниці із компонентом-зоонімом, за допомогою яких можна простежити їхній вплив на формування національно-культурної семантики. Причиною цього явища є роль, яку зазвичай відіграють фауноніми у свідомості індивіда, у продуктивному й частому використанні їх у спілкуванні, афоризмах, художніх творах, публіцистиці.

Зазначимо, що фауноніми ведуть своє походження із часів, коли первісна людина уподібнювала себе із природою та вважала себе її частиною.

Протягом багатьох віків тварини й птахи були для людей не лише джерелом їжі, одягу, матеріалів для будівництва та облаштування житла, а й стали внаслідок спостереження людиною за поведінкою численних представників фауни, що її оточували, образами-символами, які набули оцінного характеру зовнішніх й емоційних характеристик індивіда. Існують різні причини для метафоричного перенесення ознак тварин на людей, – зокрема, це й схожість предмета, об'єкта чи людини з твариною зовнішньо або за характерними діями й поведінковими особливостями.

До складу фаунонімів входить чимала кількість найменувань тварин, де в якості зооніма може виступати будь-яка тварина. Проте коло використання тварин для створення фразеологічних конструкцій є доволі вузьким, адже людина використовує в зоофразеологізмах тих істот, що її оточують, і з якими вона може безпосередньо контактувати та за якими може спостерігати задля фіксування поведінкових рис, що можуть бути перенесені на іншу людину.

У фразеології існують декілька класифікацій фразеологізмів із тваринним компонентом: тематична й конотативна. За тематичною класифікацією розрізняють такі види зоонімів: маммоніми – власні назви ссавців, диких і свійських, домашніх тварин: *блудлива овечка; де козам роги правлять; як кіт наплакав*; іхтіоніми – назви риб: *знову за рибу гроші; як риба у воді; ні риба ні м'ясо*; орнітоніми – назви птахів: *підстреленого сокола і ворона клює; глуха тетеря; біла ворона*; рептиліоніми – видові та родові назви рептилій: *пригріти змію за пазухою; гадюка підколодна; зелений змій*; амфібіоніми – назви земноводних: *жаба душить; жаба сидить під серцем; дметься, як жаба*; інсектоніми (ентомоніми) – назви комах: *крутиться, як муха в окропі; настирливе, як муха; гедзь його вкусив*.

Конотативна класифікація включає: 1) фразеологізми із позитивною конотацією; 2) фразеологізми із негативною конотацією; 3) фразеологізми із нейтральною конотацією. Фразеологічні одиниці із компонентом-зоонімом охоплюють чимало сфер нашого існування, будучи частиною ідеографічних об'єднань. Але належність стійких сполук до зоофразеології не завжди є очевидною. Їхня зоогенна природа може бути: а) відкритою або експлікованою. До цих мовних одиниць відносять словосполучення з компонентами-зоонімами, тобто своєрідні індикатори, які прямо вказують на належність фразеологізму до доменів живої природи; б) завуальованою, напівексплікованою. Ця група становить прифоновий розряд: вони не

мають у складі безпосередніх індикаторів-фаунонімів, але в них наявні незаперечні показники зоофразеологічності, зокрема тваринні соматизми або назви дій і поведінки, які характерні для певної тварини; в) завуальованою чи імплікованою. Дана «закрита» група становить периферію зоофразеологізмів. У цих стійких сполуках відсутні індикатори зоофразеологічності, зоологізми такого типу вимагають історико-етимологічного або культурологічного розшифрування.

Часто зоофразеологізми можуть виступати символами, які мають сакральне значення для кожного народу й культури. Завдяки символізації зооніми стають центральною частиною висловлювання, навколо якого формується фразема. Деякі із зоосимволів є усталеними, наприклад, *голуб*, *лелека*, *ворона*, вони постають одвічними етнокультурними координатами усної мови, художньої літератури, українського фольклору, а глибина їхнього культурно-національного контексту є сильним фразеотворчим підґрунтям численних легенд, паремій, оповідей, переказів, побажань. Специфіка фаунонімів полягає в домінантній ролі зоосимволів з їхнім могутнім фразеотворчим потенціалом та багатожанровою опорою.

Діалектна фразеологія, як і фразеологія в цілому, становлення якої пов'язують із науковим доробком лінгвістів Б. Ларіна та С. Бевзенка, виділилась в українському мовознавстві досить нещодавно, лише у 50-х роках ХХ століття. У сучасному мовознавстві немає загальноприйнятого визначення поняття діалектної фразеології. Деякі дослідники використовують термін «ареальна фразеологія» для цього поняття, інші – «говіркова фразеологія», треті – «діалектна фраземіка». Об'єктом дослідження цієї лінгвістичної дисципліни є діалектні фразеологізми – відносно цілісні словосполучення різних морфемних типів, які мають складну семантичну структуру та є функціонально обмеженими певною територією. До діалектних фразеологічних одиниць відносять фразеологізми, які: є термінами певного діалекту; не є відомими загальнонародному мовленню; мають у складі діалектні слова або форми; відрізняються за змістом від фразеологізмів загальнонародної мови, із якими мають схожий компонентний склад; мають у складі тавтологію; є варіантами загальнонародних фразеологізмів; відображають специфіку побуту й трудової народної діяльності.

Незважаючи на певні труднощі в збиранні, опрацюванні й апробації методів дослідження діалектного матеріалу, в останні десятиліття можна помітити значні успіхи у вивченні вітчизняної ареальної фразеології,

зокрема завдяки науковій спадщині Н. Бабич, В. Лавера, С. Бевзенка, Н. Венжиновича, Й. Дзендзелівського, які займалися дослідженням фразеологічної системи закарпатських говорів. Діалектна фразеологія Слобожанщини відобразилась у роботі О. Плетневої, аналіз і опис фразеологічних одиниць західного Поділля здійснювала Н. Коваленко. На жаль, ареальна фразеологія сходу України вивчена найменше за фразеологію інших регіонів. На думку лінгвістів, в українському мовознавстві відсутнє різноаспектне монографічне вивчення фразеології східностепових і східнослобожанських говорів України, у якому на широкому матеріалі фразеологічних мовних одиниць разом із образністю, семантикою, ідеографічним дослідженням і питанням семантико-структурного моделювання розглядалися активні процеси в ареальній фразеології східної України. Причини незацікавленістю у дослідженні фразеології Донбасу може бути різна. Зокрема, це й міграція населення з сіл до індустріально розвинених міст, де відбулося злиття культур представників різних національностей, а це, у свою чергу, призвело до уніфікації мови й втрати унікальних фразеологізмів. Значна частина населення сходу України спілкується російською мовою або сумішшю української та російської мов, що впливає на збереження й розвиток української фразеології в зазначеному регіоні. Тому більшість дослідників ареальної фразеології зосередили своє вивчення на центральних і західних регіонах країни, де панує автентична українська мова та культура.

Вагомий внесок у дослідження української ареальної фразеології зробив Віктор Ужченко, який у своїй монографії «Східноукраїнська фразеологія» здійснив огляд діалектної фразеології останніх тридцятьох років, показуючи становище вивчення фразеології новітніх говірок східної України, розглядаючи активні ареальні процеси й виділяючи культурологічні аспекти проблеми. Однією з найзмістовніших наукових праць Віктора і Дмитра Ужченків є «Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу», у якому мовознавці висвітлюють значення східноукраїнських ідіом і їхню стилістичну характеристику. Здійснюючи подорож населеними пунктами Донецької, Луганської, Харківської областей, лінгвісти фіксували численні стійкі вислови, зокрема й із зоономічними компонентами, які помітно вирізняються своєю значною кількістю серед фразеологічних одиниць з іншими компонентами. Як відомо, кожне з діалектних наріч має свої лексичні, фонетичні, морфологічні й словотвірні

особливості; південно-східне наріччя, до якого входять східнословобанський і степовий говір, не є виключенням. Специфіка південно-східного наріччя може здаватися незначною або малопомітною, адже діалекти півдня, сходу й центру України набагато більше наближені до літературної мови в граматичному, фонетичному, лексичному й семантичному аспектах, аніж, наприклад, закарпатський діалект. Але лінгвістичні відмінності східнословобанського й степового говору, якими б вони не були неістотними, усе ж помітні при детальному розгляді стійких сполук у фразеологічному словнику В. Ужченка та Д. Ужченка.

Таким чином, можна виділити такі діалектичні особливості фразеологізмів із зоокомпонентом: 1) у фонетичному плані: присутність у компонентах стійких сполук явища субституції, тобто заміщення одного звуку, в основному губного [ф], на інший, наприклад: *жирахву проковтнув би; личити як свині кухвайка*; вживання у компонентах фразеологічних одиниць протетичного приставного приголосного [в]: *вумний як вутка, а плаваєш як утюг; умний як вутя: воду п'є й назад падає; ні корови ні свині, тільки радіво на стіні*; вживання у компонентах фразеологізмів в новозакритому складі звуку [о] замість [і]: *козлячу ножку крутити; ганяти блох; як у горобця локоть; з гадючих головок зроблений; хоч коров паси*; 2) у морфологічному аспекті: вживання у дієсловах II дієвідміни у формі 3 особи однини закінчення -е замість -ить: *доходе як вутці на п'яті сутки; горобців руками лове; і комахи не обіде; копна мишу не даве; поправ козі хвоста, вона його догори носе*; застосування у інфінітивах суфікса -ить замість -ити: *ловить курей; ловить верблюда; давить жучка; ловить двох зайців; лизнуть під хвіст цуцика*; застосування замість суфікса -ти разом із зворотною часткою с'а суфікса -ть разом із цією морфемою: *улибаться мухам*; вживання зворотної частки с': *і миші повісились; як вовки гнались*; неправильне застосування закінчень дієвідмін у 3 особі множини: *у голові вже воші лазють*; наявність у фразеологічних конструкціях нечленних прикметників: *не варт і курчати; кожен суслик агроном*; 3) у словотворі: паралельне вживання у фразеологічній одиниці початкової форми й форми, яка утворилася префіксальним способом: *на кудикіну/закудикіну гору горобців драть*; паралельне вживання у фразеологізмі різносуфіксних утворень: *гостинець/гостинчик від зайчика, горобине/гороб'яче серце*.

Серед зоофразеологізмів неодноразово зустрічалися діалектні назви тварин, які вживаються жителями сходу України, до прикладу: у фразео-

логізмі *ревіти як кутько під тином* кутьком називають собаку; у фразеологічній одиниці *надутися як ропавка* ропавка – це кліщ; у фразеологізмі *чорногуз підкинув чорногузом* є лелека; у фразеологічній одиниці *лизнуть під хвіст цуцика* цуцик – це щеня; у фразеологізмі *нема чим тютюку виманити з-під столу* тютюка означає собака; у фразеологічній одиниці *бугаї під колінами повиростали* бугаєм називають бика.

Територіальні й історичні чинники зумовили появу адстратних явищ у мовленні жителів східної України, зокрема функціонування у фразеологізмах російських слів, причому вживання росіянізмів простежується не лише у самих зоокомпонентах фразеологічної одиниці, а й інших складниках стійких висловів. Наприклад: *на хутір бабочок* (замість метеликів) *ловити*; *тут не варє, тут не жарє, а там кукушка* (замість зозулі) *виглядає*; *як цуцик на вірьовці* (замість мотузки); *поміняти* (замість змінити) *коня на зайця*; *як глист в обмороці* (замість непритомності); *доходе як до вутки на треті сутки* (замість доби). Крім того, серед численних найменувань тварин у фразеологічних одиницях, був помічений зоокопONENT «мерин», тобто кастрований жеребець, який етимологічно походить від монгольського слова «морин», наприклад: *красивий як мерин сивий*.

Іншу властивість зоофразеологізмів, поширених на сході України, яку варто зазначити – це утворення шляхом контамінації нових фразеологічних одиниць, близьких за значенням чи за звучанням за зразком об'єднаних фразеологізмів, що зазвичай вживаються окремо. До прикладу, фразеологізм *на кудикіну гору, де Макар телят пасє* складається з двох самостійних фразеологізмів: *на кудикіну гору* та *там, де Макар телят пасє*, які мають однакове тлумачення, слугуючи відповіддю на питання «куди йдеш?», коли співрозмовник не хоче давати відповідь. Інший приклад – *як півень жарений клюне та рак варений свисне*, фразеологізм утворений із фразеологічної одиниці *як півень жарений клюне* і *рак варений свисне*, обидва мають значення нездійсненої події.

Фразеологія східнослов'янського й степового говору має виразне експресивне забарвлення, яке створюється насиченням фразеологічних одиниць жаргонною лексикою: *білка в гості завітала* – хтось допився до білої гарячки; іронічним і жартівливим підтекстом висловлювань: *коту по вуха* – низька на зріст людина; застосуванням вульгаризмів: *коню під хвіст* – ситуація без позитивних наслідків; вживанням грубих і нелітературних компонентів у фраземах: *бігати як всраний бик по череді* – дуже сильно бігати;

присутністю штучних каламбурних утворень: *жаб колоти на кудикіну гору* – відповідь на запитання «куди йдеш?», коли не хочуть признаватися.

За функціонально-стильовою класифікацією фразеологізми із зоо-компонентом у більшості своїх випадків є розмовними й просторічними. Розмовні фразеологізми – це занижені фразеологізми, які в основному вживаються в усному побутовому мовленні невимушено, що свідчить про неофіційність стосунків між співрозмовниками. Вони поділяються на літературно-розмовні (*птахи на крилах принесли*), ужитково-розмовні (як *котячих сліз*) та фамільярно-розмовні (*ритися як свиня в навозі*). Просторічні фразеологізми – це найбільш занижені мовні одиниці, які зазвичай вживаються, як і розмовні, в усному мовленні й у мові персонажів художньої літератури та мають у своєму складі вульгарні компоненти з грубим значенням, наприклад: *серед мух один лопух, умний як вутя: воду п'є, а не сцить; гад твоїй морді!* Окреме місце у фразеологічному словнику належить професійному мовленню шахтарів як одному з панівних робітничих класів на Донбасі – найбагатшому вугільною промисловістю регіоні України. Шахтарське арго, що стало основою багатьох зоофразеологізмів, є специфічним національним надбанням сходу України, яке передає особливості менталітету жителів Донбасу, наприклад: *розстріляти негабарит* – подрібнити великі шматки породи вибухівкою; *свистун прийшов* – поява в лаві метану, газу, який видає характерний звук; *пробити пічку* – вийти на перетиск вугільного пласту з ґрунту.

Отже, розвиток дослідження фразеології Донбасу як підрозділу ареальної фразеології, проходить найповільніше серед вивчення ідіоматики інших регіонів. Порівняно із іншими говірками фразеологія сходу України має найменше відмінностей із літературною мовою у фонетичному, морфологічному, словотвірному аспектах, але фразеологічні одиниці, зокрема й із зоонімічним компонентом, мають свою експресивно-зabarвлену лексику, яка створюється завдяки діалектним назвам, запозиченням слів із іншої мови, жаргонізмами, в особливості шахтарськими, вульгаризмами й каламбурами.

Подальше дослідження проблеми полягає в глибшому дослідженні семантики зоофразеологізмів, поширених на сході України. Результати, отримані в ході дослідження, вносять певний вклад у розвиток вивчення ареальної фразеології зазначеного регіону.

СУПРУН Володимир Миколайович,

д-р філол. наук, професор,

Національний університет водного господарства та природокористування

ORCID ID: 0000-0002-5290-3493

Україна

СОЦІАЛЬНА ДЕСТРУКЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЕПОХИ СОВЕТСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ В САТИРИЧНИХ ТВОРАХ МИКОЛИ ПОНЕДІЛКА

Сатира М. Понеділка – своєрідна відповідь на вихолощення з підсоветської літератури реального національного й патріотичного змісту. Белетрист сатирично висвітлив (засобами їдкої іронії, сарказму, гротеску, тенденційного оголення потворних явищ) способи будування тоталітарної імперії, знедуховленість її апологетів. Створивши цілу низку колоритних образів, белетрист охопив широкий спектр соціально-історичного життя в країні червоного тоталітаризму¹.

Не оминув письменник і таке аморальне явище, як хабарництво, що процвітало в СРСР усупереч замовчуванню чи потрактуванню як пережитка капіталізму. Показова у цьому плані новела М. Понеділка «Стахановська курка» (зб. «Вітаміни»). І хоч об'єктом сатиричного висміювання є хабарництво як соціальне явище (сюжетом з опосередкованим об'єктом викриття послуговувався також О. Вишня в «Усипці, утечці, усушці й утрусці»), проте психологічної автентичності автор досягає через зображення поведінки і вчинків самих хабарників. Для адекватного висвітлення цієї проблеми автор обрав персонажами твору представників комуністичної номенклатури: директора курячої ферми і парторга з області. Як бачимо, на передній план сатирик виставляє соціальну функцію «героїв».

Синекдохально вони уособлюють корупцію у владних ешелонах СРСР, де хабар – звичне явище. Обидва образи зображуються автором у знижено комічному навітленні. Так, директор ферми постає перед читачем таким собі старим лисом, який спритно маневрує відповідно до настрою

1 Супрун В.М. Художній світ епічної творчості Миколи Понеділка: монографія. Вінниця: Вінницька газета, 2010. 168 с.

парторга: кількість курей, зарізаних для парторга, збільшується відповідно до кількості знайдених тим недоліків у роботі керівника ферми. Сите й безхмарне життя директора, щедро вигодуваного компартійною системою, добре передає деталь: він рухається, *«підтримуючи обома руками черевце»*². Ця особливість манери ходити виявляється настільки для автора вагомою, що він більше ні до портретних, ні до психологічних характеристик не повертається.

Такою ж лапідарною є авторська оцінка постаті парторга. Але, якщо внутрішній світ директора розкривається через змалювання його карикатурної зовнішності, то образ парторга увиразнюється через показові вчинки. Скажімо, жадібність розкриває ностальгійний погляд за цигарковим бичком, викуреним ним аж до ризику припекти губи. Такі промовисті штрихи скупі, але концентровано-виразно характеризують героїв новели. Автор же при тім виступає в ролі непомітного обсерватора, його свідченням, хай і «сконструйованим» не без сатиричної умовності, віриш.

Змістово-виражальне навантаження несуть діалоги, в ході яких малюється блазенський тип поведінки директора і повна необізнаність парторга з виробництвом (комічний ефект посилює, скажімо, його «новаторська» пропозиція створити на фермі курячі сім'ї на зразок людських, де на одну курку припадав би один півень); політична зацикленість обласного керівника, що сатирично компрометується у його забороні розводити «капіталістичних» курей – порід закордонної селекції; антипартійно-егоїстична сутність парторга, який у багажнику власного авто хоче бачити виключно вгодованих «капіталістичних» курей: навіть кури «советські» – «сині птиці» (двоплановість психологічних реалій твору засновано на контрасті спущеного «згори» необхідного способу реагувати на все заокеанське і реальних виявах справжніх людських намірів та егоїстичних бажань); карикатурно-холуйська відданість волі партії директора, котрий понад усе боїться відлучення від корита; обопільне бажання до взаємовигоди за принципом «бери, але відчепись».

Пригрівшись у СРСР, ці люди, на думку автора, знайшли свою соціальну нішу і себе самих у хабарництві: система-бо привчила брати все, що подобалось, і то найжорстокішим методом (див. «Чорну хустку» М. Понеділка).

2 Понеділок М. Вітаміни: гумористичні образки по той і цей бік океану. Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1957. С. 279.

Етапи соціального становлення адептів комунізму М. Понеділок подає у діалогії «Невдачі Васі Прища» і «Про культурні танці» (зб. «Соборний борщ»), об'єднаної спільним героєм. У центрі твору – образ колишнього сільського злодія, нероби й шахрая Васі Прища, лейтмотивна риса характеру якого висловлена устами самого персонажа: *«Скажу тобі по правді, чужі кишені мені подобаються більше. Крихту потрусиш їх – й лежиш собі, посвистуєш...»*³. Єдине пристрасне бажання Васі – пошук легкого хліба. Ця мрія стала наскрізною ідеєю усього його життя. Саме цим обумовлюється намір героя вступити до лав «комуністичеської» партії: легше вкрасти, «озброївшись білетиком», аніж «пощербленим ножем».

У другій частині діалогії образ Васі подано як результат «розвитку»: «свіжу партійну одиницю» призначено агітаційним лектором, захисником системи. Автор зафіксував зовнішні зміни кримінального злочинця: *«... Він не лише зодягнений, обутий, як ні один в селі... Він гладко виголений, припудрований»*⁴. Проте позверхнє перевтілення не змінили його внутрішньої організації. Обмеженість, убогість духовного світу виражаються у примітивному (на рівні злодія – ким по суті він і залишився) лексиконі, незграбному поведженні перед аудиторією, нездатністю аргументовано відповісти на поставлені із зали питання. Послідовна когерентність негативно-емоційних ознак слугує сатиричному розкриттю персонажа, кожна риса якого розрахована на комічний ефект.

Очевидна невідповідність зовнішнього вигляду і внутрішнього світу героя яскраво виокремлюється у його лекційних промовах. Ось фрагмент однієї з них: *«Свиня ж – матеріальний фундамент для комунізму. Це, так би мовити, радянська зірка, що світить салом у майбутнє»* [96, 226]. Нагромаджуючи іронію, сатирик доводить осміюване явище до абсурду і разом з тим розкриває обмеженість та алогізм суджень персонажа. Безглузді Прищеві промови, без чітко вираженого сенсу, вбогі на думки, викликають у слухачів лише посмішку. Явивши справжню сутність людини, яка, знайшовши тепле місце, і рота зайвий раз лінується відкрити, письменник не залишає у читачів сумнівів: перед нами явний сервіліст.

Цю думку підтверджує й останній епізод оповідання: після довгої промови про культуру поведінки на танцях (досить «актуальна» тема з огляду на сільську місцевість і літню зайнятість людей), він іде «роздушити пер-

3 Понеділок М. Соборний борщ. Збірка гумористичних нарисів, розповідей, лицедійств та рецензій з актуальних і недавноминулих подій. Буенос-Айрес: Вид-во Ю. Середяка, 1960. С. 209.

4 Там же. С. 226-227.

вака», щоб потім з «посоловілими очима» перетворитися в антипода «культурного» комуніста. Понеділок поставив за мету показати, як система витворювала своїх прихвоснів, плекаючи з колишніх злочинців ще гірших мерзотників, але вже у «радянському законі». Цієї мети письменник з успіхом досяг.

Справедливості ради слід зауважити, що обидва твори дещо псує зайва описовість і переобтяженість (особливо другого) комічними діалогами. Вони, без сумніву, смішні, але деякі з них видаються зайвими, оскільки ведуть радше до екстенсивного множення сторінок, аніж до глибшого розкриття образу чи ідейного задуму автора. Тим не менше діалогія є помітним явищем у сатиричній творчості майстра пера й водночас реалістичною екземпліфікацією советського феномена суспільного псевдобуття людини.

Таким чином, сатирична типізація соціальної деструкції персонажів М. Понеділка заснована на розкритті убогості внутрішнього світу зверхників і відмові від заданої пафосності, невідповідності слів та вчинків, карикатурних рисах портретних характеристик. За допомогою лише однієї вагомої деталі автор репрезентував не тільки індивідуальні риси героя, але й узагальнював саму дійсність. Скажімо, метаморфоза перетворення людини зі злодія у речника партії являє плекання системою вірних адептів комунізму з кримінальних осіб (діалогія «Невдачі Васи Прища» і «Про культурні танці»). Функції лексико-стилістичних засобів творення комічного у прозі митця – викриття внутрішнього світу охоронців режиму, убогості їх мислення і світовідчуття, розвінчання стереотипів про духовно-інтелектуальний рівень режимних високопосадовців, динамізація емоційної напруги сюжетних колізій.

ОСУХОВСЬКА Олена Сергіївна,

д-р мед. наук, професор,
ДУ «Інститут судової психіатрії
МОЗ України»
ORCID ID: 0000-0003-0358-7786

ОЛІЙНИК Оксана Петрівна,

д-р мед. наук,
старш. наук. співр.,
ДУ «Інститут судової психіатрії
МОЗ України»

ХАУСТОВА Олена Олександрівна,

д-р мед. наук, професор,
Національний медичний університет
ім. О. О. Богомольця
ORCID ID: 0000-0002-8262-5252

ЛИХОЛАТ Вікторія Ігорівна,

д-р філос. з медицини,
ДУ «Інститут судової психіатрії
МОЗ України»
ORCID ID: 0000-0001-9485-0329

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОХОРОНИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), психічне здоров'я – це стан благополуччя, при якому кожна людина може реалізувати власний потенціал, упоратися із життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти.

Психічне здоров'я та психічне благополуччя є найважливішими складовими високого рівня якості життя кожної людини, які створюють його повноцінним, значущим, активним і творчим, а їх високі показники є важливими чинниками соціальної єдності, продуктивності праці, суспільного спокою, сприяють зростанню благополуччя та економічного розвитку суспільства¹. Тому, поліпшення психічного здоров'я, профілактика, ліку-

¹ URL: <http://khocz.com.ua/psihichne-zdorov-ja-suspilstva-trivozhna-statistika-po-depresii/>

вання, реабілітація осіб із психічними порушеннями та розладами, догляд за ними є пріоритетними завданнями для ВООЗ.

На жаль, українська нація в умовах повномасштабної війни з лютого 2022 р. зіткнулась із значним погіршенням психічного здоров'я.

Згідно з даними ВООЗ 20 % населення, яке упродовж останніх 10 років проживає в постраждалих від військових конфліктів районах, має певну форму психічного розладу – від легкої депресії і тривожності до психозу, і майже кожна десята особа – психічний розлад помірного або тяжкого ступеня. Отже, за прогнозом Олександри Машкевич, генеральної директорки директорату медичних послуг МОЗ України 15,7 млн. осіб в Україні потребуватимуть психологічної допомоги, 3,5 млн. із них матимуть певний розлад психічного здоров'я, а 800 700 осіб матимуть психічний розлад помірного або тяжкого ступеня.

За інформацією від Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України у нашій державі вперше з кінця лютого 2022 р. провели дослідження психологічного стану населення методом добровільного та анонімного онлайн-опитування на панелі Kantar осіб віком 18–55 років у містах України з населенням понад 50 тис. осіб². Більшість опитаних (понад 90 %) мали прояви хоча б одного з симптомів посттравматичного стресового розладу; 57 % громадян перебували в зоні ризику розвитку посттравматичного стресового розладу; 23 % респондентів хотіли б звернутися до психолога, але поки не реалізували це бажання. Майже половина (45 %) респондентів визнали, що їм потрібно «наважитися», щоб звернутися по психологічну допомогу. Ще близько третини громадян (30 %) готові отримувати таку допомогу лише на безоплатній основі а 34 % респондентів знають, куди вони могли б звернутися по допомогу в разі необхідності, причому серед людей віком 41–55 років частка поінформованих з цих питань значущо менша – 24 %.

Згідно з оцінками ООН у грудні 2022 року, понад 22 % людей, які постраждали внаслідок війни, могли мати розлади психічного здоров'я (від легких та помірних форм депресії, тривоги та посттравматичного стресового розладу до інших розладів), майже кожна десята (9 %) людина перебувала у важкому стані або ж у стані середньої важкості. Потреби у сфері захисту психічного здоров'я продовжують зростати, особливо серед

2 URL: <https://moz.gov.ua/uk/v-ukraini-prezentovali-rezultati-pershogo-z-pochatku-povnomasshtabnoi-vijni-doslidzhennja-psihologichnogo-stanu-naselennja->

внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Водночас за підтримкою загалом частіше звертаються жінки, ніж чоловіки³.

У звіті міжнародної організації «WHO 2024 Emergency Appeal: Ukraine» зазначено, що 9,6 мільйонів громадян України мають ризик психічного розладу або живуть із ним, з яких 3,9 мільйони – страждають від середніх до важких симптомів. Психічне здоров'я та психосоціальна підтримка (MHPSS) в Україні мають обмежений характер. Кількість громадян, які потребували підтримки протягом першого року повномасштабної війни, перевищувала 10 мільйонів і має тенденцію зростати станом на третій рік повномасштабного вторгнення, а 52,7 % осіб, які потребують психологічної допомоги, демонструють симптоми психологічного дистресу, включаючи тривогу (54,1 %), депресію (46,8 %) та безсоння (12,1 %) ⁴.

Фахівці МОЗ України, як і фахівці психіатричного й медико-психологічного профілей вважають, що сучасна українська система охорони психічного здоров'я в цілому успадкувала організаційну структуру, стратегії та практики радянської системи – з усіма її перевагами та недоліками. Ця система не зазнала істотних структурних змін після набуття Україною незалежності й залишається переважно сфокусованою на біомедичних підходах, зумовлюючи високий рівень інституціоналізації і відповідно – сегрегації та стигматизації осіб, що мають психічні розлади. До українців з психічними та інтелектуальними порушеннями, які перебувають у конфлікті із законом, переважно застосовується система покарання, а не реабілітації та ресоціалізації. Недостатня увага приділяється профілактиці, психосоціальним методам курації, організації охорони психічного здоров'я на рівні первинної медичної допомоги, наданню психотерапевтичної допомоги, реабілітаційним заходам, а також службам охорони психічного здоров'я, які функціонують у територіальних громадах; недостатньо розвинуті амбулаторне раннє втручання на рівні територіальних громад та практика домашнього супроводу.

Тому, дуже своєчасною стало формування та впровадження Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року (надалі Концепція), яку затвердив Кабінет міністрів Укра-

³ URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-needs-overview-2023-december-2022-enuk>

⁴ URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/emergencies/2024-appeals/2024-who-ukraine-emergency-appeal_en.pdf?sfvrsn=8d480d88_2&download=true

їни 27 грудня 2017 р.⁵ Зокрема, дана Концепція передбачає наступне. Підвищення ефективності адміністрування, міжвідомчої координації та міжсекторальної співпраці у сфері охорони психічного здоров'я забезпечити шляхом розроблення та запровадження універсального алгоритму перенаправлення осіб, які потребують соціальної, психологічної або психіатричної допомоги, із включенням до цього алгоритму всіх заінтересованих сторін – центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, закладів охорони здоров'я різних форм власності, установ соціального захисту населення, громадських та благодійних організацій та чітким розподілом їх функцій. Забезпечення ефективної комунікації фахівців та управлінців, залучених до надання послуг з охорони психічного здоров'я, шляхом створення єдиної електронної системи інформаційного забезпечення та адміністрування послуг у сфері охорони психічного здоров'я, інтегрованої з іншими системами адміністрування потреб населення.

Важливими орієнтирами розв'язання проблем, закладеними у цій Концепції, стали досягнення Іспанії, Бразилії, Румунії у сфері охорони психічного здоров'я. У Іспанії в 1986 році було прийнято Загальні законодавчі норми щодо охорони здоров'я, що створило сприятливі умови для реформування психіатричних стаціонарів, деінституціалізації спеціалізованої допомоги, висування на перший план служб охорони психічного здоров'я та їх розвитку на рівні первинної медичної допомоги та за місцем проживання. Через 10 років після початку проведення реформи психіатричної служби кількість місць у психіатричних стаціонарах знизилася приблизно із 100 до менш як 25 на 100000 осіб. Було створено близько 500 центрів охорони психічного здоров'я із середнім рівнем охоплення 87000 осіб, 95 психіатричних відділень для стаціонарного лікування в лікарнях загального профілю та 108 денних стаціонарів. Соціальні служби розробили реабілітаційні програми, в тому числі соціально орієнтовані підприємства з оплатою праці для осіб, які страждають на психічні розлади. Були організовані програми клінічної підготовки для психіатрів та психологів, за рахунок чого вдалося помітно збільшити кількість спеціалістів такого профілю.

У Бразилії в 60-ті роки було 313 психіатричних стаціонарів на 85037 ліжок. З 1991 року за 10-літній період було скорочено на 30 відсотків

5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>

кількість ліжок у психіатричних стаціонарах, збільшилась кількість центрів психосоціального впливу до 295, у багатопрофільних лікарнях, реабілітаційних центрах були запроваджені різноманітні реабілітаційні програми (у тому числі на базі соціально орієнтованих підприємств).

У Румунії психічне здоров'я забезпечується у психіатричних відділеннях загальних та психіатричних лікарень. Амбулаторне лікування проводиться у центрах психічного здоров'я та центрах денного догляду. У 2014 році психіатрична допомога почала надаватися у приватній практиці за контрактом з Національною системою охорони здоров'я та пізніше були додані психосоціальні послуги як частина пакета медичних послуг. Доступ до психіатричної допомоги найчастіше здійснюється через лікаря загальної практики – сімейного лікаря, який рекомендує у разі потреби звернутися до лікаря-психіатра, центру психічного здоров'я або психіатричної лікарні.

За даними МОЗ України на початок 2019 р. у нашій країні працювали 58 психіатричних лікарень та 24 наркологічні стаціонарні заклади (22 диспансеризістаціонаром і 2 лікарні) з 26915 психіатричними ліжками та 3371 – наркологічним. Середній термін перебування у психіатричному стаціонарі становив 48,7 дня, наркологічному – 12,3. В сучасних умовах в Україні потребують своєчасного та прицільного реформування відповідні галузеві медичні й психосоціальні програми, які повинні бути спрямованими на зміцнення та підвищення ефективності системи не тільки лікувальної, але й превентивної і реабілітаційної психіатричної й медико-психологічної допомоги на її первинному, вторинному та третинному рівнях, у питаннях лікування, курації, реабілітації пацієнтів. Тому, розробка та впровадження інноваційних підходів у психіатричній практиці, які зумовлені сучасною необхідністю удосконалення, інтеграції у загальномедичну практику, підняття на новий рівень надання психіатричної допомоги населенню нашої країни в умовах стресового трагічного та деструктивного впливу війни на психічне здоров'я української нації в цілому є життєво важливими завданнями сучасної психіатрії.

Звернемось до законодавчої бази, сучасних тенденцій надання психіатричної допомоги громадянам України й практичного досвіду.

Своєчасним елементом реформування системи охорони здоров'я нашої країни стало прийняття 3 грудня 2020 р. Закону України «Про

реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (надалі – Закон), який визначає правові, організаційні та економічні засади проведення реабілітації особи з обмеженнями повсякденного функціонування у сфері охорони здоров'я з метою досягнення та підтримання оптимального рівня функціонування у її середовищі⁶, а 08.12.2021 набрала чинності прийнята 3 листопада 2021 р. за № 1268 Постанова Кабінету міністрів України (Надалі – Постанова) «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я»⁷, що регламентує механізм виконання засад цього Закону, а саме:

- ▶ визначає завдання, зміст і встановлює вимоги до організації надання реабілітаційної допомоги у сфері охорони здоров'я;
- ▶ поширює виконання Закону на надавачів реабілітаційної допомоги незалежно від форми власності та організаційно-правової форми протягом гострого, післягострого та довготривалого реабілітаційних періодів;
- ▶ впроваджує цілу низку організаційно-правових, технічних та змістовних термінів і понять:
  - амбулаторне відділення післягострої та довготривалої реабілітації у закладах охорони здоров'я різного профілю незалежно від форми власності
  - амбулаторний реабілітаційний заклад
  - кабінет асистивних технологій
  - мобільний режим надання реабілітаційної допомоги
  - палата гострої реабілітації у закладах охорони здоров'я
  - програма терапії
  - періодична підтримуюча реабілітаційна допомога
- ▶ забезпечує застосування принципів доказової реабілітації, дотримання протоколів надання реабілітаційної допомоги;
- ▶ визначає обсяги реабілітаційної допомоги кількістю годин роботи фахівців з реабілітації – високий, середній та низький (за кількістю годин роботи фахівців з реабілітації);
- ▶ регламентує Порядок функціонування електронної системи охорони здоров'я, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. за № 411 «Деякі питання електронної

6 Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX Pro rehabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>

7 Постанова Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.2021 r. № 1268 Pytannia orhanizatsii rehabilitatsii u sferi okhorony zdorovia. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2021-%D0%BF#Text>

системи охорони здоров'я»⁸, в частині внесення інформації про результати реабілітаційного обстеження, мету та завдання реабілітації з визначенням орієнтовних строків їх досягнення, перелік необхідних реабілітаційних заходів, потреби щодо професійного складу мультидисциплінарної реабілітаційної команди тощо до реєстрів центральної бази даних електронної системи охорони здоров'я;

- ▶ впроваджує застосування телереабілітації шляхом телереабілітаційного консультування разом з обстеженням, телереабілітаційних зборів мультидисциплінарної реабілітаційної команди, телеметрії, контролю, домашнього телеконсультування та освіти пацієнта тощо;
- ▶ організує надання реабілітаційної допомоги на первинному, вторинному, третинному рівнях медичної допомоги;
- ▶ визначає джерела фінансування реабілітаційної допомоги за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством;
- ▶ надає можливість ефективної співпраці з Фондом соціального страхування під час надання реабілітаційної допомоги застрахованій особі у разі настання нещасного випадку або професійного захворювання в частині витрат на житло, харчування, транспортні послуги тощо таким Фондом;
- ▶ дозволяє використовувати фінансування надання комплексних послуг з реабілітації (абілітації) особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності (з метою запобігання виникненню інвалідності).

Таким чином, Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» та Постанова Кабінету міністрів України «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я» є законодавчими та виконавчими нововведеннями сьогодення, які відрізняються:

- ✓ вираженою «пацієнт-центрованістю»
- ✓ етапністю
- ✓ багаторівневістю
- ✓ полікомпонентністю впливів
- ✓ значним спектром реабілітаційного охоплення

8 Постанова Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2018 р. за № 411 Деякі питання електронної системи охорони здоров'я. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-%D0%BF#Text>

- ✓ мультидисциплінарністю
- ✓ послідовністю
- ✓ організаційною та інформаційною цілісністю
- ✓ ефективністю менеджменту
- ✓ сучасністю, інноваційністю.

Представлений вище аналіз дозволяє стверджувати, що впровадження зазначеного Закону за наявності необхідного фінансування дозволить:

- згідно реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні (прийнятої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018-р) на період до 2030 року (завданням якої є створення цілісної, ефективною системи охорони психічного здоров'я, функціонуючої в єдиному міжвідомчому просторі, забезпечуючи покращення якості життя та дотримання прав і свобод людини);
- на засадах Закону України «Про психіатричну допомогу» (з останніми змінами за рішенням Конституційного суду України від 20 грудня 2018 року № 13-р/2018);
- на засадах Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» та Постанови Кабінету міністрів України «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я»
- забезпечити реабілітаційну допомогу населенню України, в тому числі, в умовах повномасштабної війни, на належному рівні.

Результатом науково-практичних доробок при вирішенні поставлених на сучасному етапі організаційних питань у психіатрії, медичній психології стала інноваційна проактивна модель консультативно-зв'язкової психіатрії (ІПМКЗП) – новий спосіб надання психіатричних послуг пацієнтам соматичних відділень, який є проактивним, цілеспрямованим, інтенсивним та інтегрованим у загальну медичну допомогу, успішно застосовується у багатьох країнах з розвиненими послугами у сфері психічного здоров'я, проте в Україні системно не впроваджується, що потребує проведення вітчизняних розробок та досліджень його ефективності. Спираючись на Концепцію розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, ЗАКОН України про психіатричну допомогу (редакція від 22.05.2024)⁹, Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» та Постанову Кабінету міністрів

9 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>

України «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я» № 1268 від 3 листопада 2021 р. нами було розроблено окремі модулі ІПМКЗП, синхронні із зазначеними законодавчими засадами.

Актуальність надання проактивної консультативно-зв'язкової психіатричної допомоги на сучасному етапі зумовлена:

- ✓ зростанням поширеності коморбідних психосоматичних розладів у пацієнтів загальносоматичних стаціонарів
- ✓ віддетрмінуванням своєчасної виписки зі стаціонару пацієнтів багатопрофільних лікарень через наявність коморбідних психічних захворювань
- ✓ потребою у більшій кількості додаткових консультацій суміжних спеціалістів
- ✓ збільшенням загальної вартості медичної допомоги
- ✓ необхідністю відповідного реагування на зазначені виклики
- ✓ високим ризиком погіршення соматичного й психічного здоров'я населення України в умовах війни.

Щодо існуючої практики, найбільш відома організація лікарняних проактивних консультативно-зв'язкових психіатричних послуг за зарубіжними даними представлена наступним чином:

- 1. Рання проактивна біопсихосоціальна оцінка нещодавно госпіталізованих пацієнтів з використанням біопсихосоціального підходу для виявлення всіх проблем, включаючи психічні захворювання.
- 2. Створення плану комплексної курації та систематичного моніторингу проблем, які створюють потенційні перешкоди для швидкої виписки з лікарні.
- 3. Реалізація плану комплексної курації з щоденними оглядами пацієнта щодо прогресу психосоматичного стану.
- 4. Інтегрована робота з персоналом окремих відділень (лікарями, медсестрами, іншими консультантами та спеціалістами соціальної допомоги) та позалікарняними службами для забезпечення виконання плану комплексної курації.

Моделлю ж нашої роботи стали комплексні форми психіатричних досліджень і клінічно обґрунтованих втручань у психічний стан громадян України, внутрішніх переселенців з зони безпосередніх військових дій, пацієнтів соматичних відділень лікарень загального профілю. Даний контингент був нами обраний з огляду на надзвичайну актуальність

та суспільний запит на допомогу саме таким особам, що в свою чергу зумовлено наступними факторами:

- багаторівнева психофізіологічна реакція особистості в умовах війни на тлі зриву компенсаторних механізмів
- різноманітні порушення психічного здоров'я у вимушених мігрантів, які зачіпають практично всі сфери психіки
- відсутність позитивної мотивації до переїзду і фізична неможливість подальшого перебування на батьківщині.
- травматизація психіки, обумовлена причинами та історією міграції, а також труднощі адаптації на новому місці
- формування межових нервово-психічних розладів з перспективою набуття затяжного і хронічного перебігу:
  1. Посттравматичний стресовий розлад
  2. Депресія
  3. Тривога, тривожні розлади
  4. Соматоформні порушення та розлади

Мета дослідження: на основі системного аналізу законодавчих, етіопатогенетичних зв'язків, психопатологічної феноменології у внутрішньо переміщених осіб в умовах бойових дій визначити сучасні актуальні проблеми при наданні проактивної консультативно-зв'язкової психіатричної допомоги, розробити основи моделі надання такої допомоги та оцінити її ефективність.

Матеріали та методи дослідження.

У дослідження включено 86 внутрішньо переміщених осіб, 69,77 % (60 осіб) – жінки, у віці 25–55 років, які мали психічні та поведінкові порушення і розлади різного рівня вираженості: 43 пацієнта соматичних відділень (неврологічного, офтальмологічного, пульмонологічного, ендокринологічного, кардіологічного, травматологічного) та 43 особи умовно здорові.

ВПО покинути місця свого постійного проживання та стаціонарного лікування у зв'язку з військовими діями та тимчасово проживали в санаторіях. Для лікування ВПО були організовані виїзdnі медичні бригади фахівців соматичного, психіатричного, медпсихологічного та соціального профілей.

До переміщення ВПО знаходились в жорстких вітальнозагрозливих умовах повномасштабної війни.

Результати дослідження. Нами був проведений скринінг із застоуванням клініко-анамнестичного, клініко-психопатологічного та пато-психологічного методу дослідження.

Клініко-психопатологічний метод включив напівструктуроване психопатологічне інтерв'ю (комплексна оцінка психічного статусу пацієнта).

Розлади психіки діагностувалися відповідно до критеріїв МКХ-10 розділу V «Психічні розлади». Досліджувані респонденти були рандомізовані на *основну* (n=43) та *порівняльну* (n=43) групи у співвідношенні 1:1 (з рівномірним розподілом за віком, статтю та наявністю/відсутністю соматичної патології, а також однаковими початковими середніми балами за діагностичною шкалою HADS та опитувальником SF-36).

При розробці та впровадженні ІПМКЗП ми використовували основні елементи моделі консультативно-зв'язкової психіатрії у модифікації SLEDGE WH, LEE HB. (2015)¹⁰:

1. *Мультидисциплінарна допомога* психіатра, лікаря первинної допомоги, медичної сестри, соціального працівника.
2. *Скринінг на основі анамнезу*, медичних записів та звіту медсестринського персоналу.
3. *Спільна курація* з ретельним спостереженням.
4. *Розташування мультидисциплінарної команди в штаті багатопрофільній лікарні.*

Комплексна складова розробленої ІПМКЗП представлена соціальним, психологічним та біологічним рівнями впливу на пацієнта.

Соціальний рівень впливу на пацієнтів, ВПО включав:

- адміністративну, консультативну допомогу переселенцям соціальних працівників, відділами соціального захисту органів місцевого самоврядування, пенсійного фонду, волонтерських організацій для надання соціальних, фінансових державних гарантій отримання відповідного статусу «внутрішньо переміщеної особи»
- пріоритетного працевлаштування, можливого отримання житла;
- інтеграції у суспільно-культурне та релігійне середовище у місці перебування через доступ до повної інформації про відповідні суспільні, культурні групи, осередки тощо.

¹⁰ URL: <https://cdn.mdedge.com/files/s3fs-public/Document/October-2018/cp017100e3.pdf>

Психологічний рівень впливу на пацієнтів, ВПО містив такі заходи, як:

- первинна психологічна допомога з виявленням психологічних проблем; інформування ВПО про найбільш поширені патопсихологічні стани внаслідок впливу на особистість психотравмівних подій для своєчасного звернення по психологічну/медичну допомогу (первинна психопрофілактика з проведенням роз'яснювальних бесід);
- консультації щодо здорового способу життя (первинна психопрофілактика зловживання психоактивними речовинами), з психологічних питань та проблем упродовж вимушеного переміщення.

Біологічний рівень впливу на пацієнтів, ВПО забезпечував:

- скринінговий профілактичний огляд в амбулаторіях за місцем розташування ВПО
- виявлення гострих станів, пов'язаних з посттравматичним стресовим розладом, адаптаційними, тривожними, депресивними, іншими психічними, поведінковими порушеннями і розладами, хімічними та нехімічними адикціями для надання своєчасної спеціалізованої медичної допомоги;
- безпосереднє надання первинної медичної та невідкладної допомоги переселенцям;
- оцінка індивідуальних ризиків виникнення та консультування з питань профілактики формування психічних розладів;
- підготовка медичної документації для подальшої маршрутизації ВПО;
- консультування та лікування ВПО з психічними порушеннями й розладами у лікаря-психіатра;
- ведення хворих сімейним лікарем, з урахуванням рекомендацій лікаря-психіатра.

Етапність ПМКЗП була представлена таким чином:

- I етап – рання систематизація клініко-анамнестичних даних преморбідного періоду, діагностичне визначення провідної патології
- II етап – диференційована діагностика розповсюджених психопатологічних порушень або розладів
- III етап – раціональна, роз'яснювальна, непрямая, когнітивно-поведінкова або короткострокова, сімейна психотерапія та психопрофілактика

IV етап – диференційований психотерапевтичний, фармакологічний, психопрофілактичний

На кожному етапі здійснювалась *мультидисциплінарна допомога та спільна курація* з ретельним спостереженням психіатра, лікаря соматичного відділення, медичної сестри, соціального працівника; *скринінг на основі анамнезу*, медичних записів, звіту медсестринського персоналу (з широким залученням елементів «The HOME Study: study protocol for a randomised controlled trial comparing the addition of Proactive Psychological Medicine to usual care...» (2019)¹¹ та «SLEDGE WH, LEE HB. «(2015)»

Для визначення ефективності впровадженої ІПМКЗП серед ВПО основній групі респондентів протягом 1–3 тижнів, надавали розроблену нами етапну комплексну проактивну психіатричну допомогу, а в порівняльній групі призначали тільки стандартні лікувально-профілактичні заходи, ВПО останньої були поставлені у лист очікування та отримали допомогу за ІПМКЗП після оцінки ефективності нашої роботи.

Середні групові бали за шкалою HADS до впровадження ІПМКЗП наступні: тривоги – 8 балів, депресії – 13 балів.

При повторному після впровадження ІПМКЗП обстеженні ВПО обох груп за шкалою HADS достовірно визначено ($p < 0,05$) що:

- рівень тривоги знизився в основній групі на 27,2 % більше, ніж у порівняльній,
- а депресії – на 26,9 % відповідно.

Середній бал показників якості життя у ВПО з психічними та поведінковими порушеннями і розладами за опитувальником sf-36 до впровадження ІПМКЗП представлений у таблиці 1:

Таблиця 1

Показники SF-36	Групи порівняння	Бал до лікування	Бал після лікування	Різниця	Покращення, %
1	2	3	4	5	6
Фізичне функціонування	ОГ	63,2	67,24	4,04	6,4
	ПГ		63,71	0,51	0,8

11 URL: <https://trialsjournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13063-019-3502-5>

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6
Рольове функціонування	ОГ	54,95	66,1	11,15	20,3
	ПГ		59,24	4,29	7,8
Інтенсивність болю	ОГ	55,7	58,49	2,79	5,0
	ПГ		57,48	1,78	3,2
Загальний стан здоров'я	ОГ	49,8	60,16	10,36	20,8
	ПГ		53,88	4,08	8,2
Життєва активність	ОГ	33,5	47,8	14,3	42,7
	ПГ		39,97	6,47	19,3
Соціальне функціонування	ОГ	58,6	93,23	34,63	59,1
	ПГ		79,93	21,33	36,4
Емоційне функціонування	ОГ	50,6	74,23	23,63	46,7
	ПГ		64,21	13,61	26,9
Психічне здоров'я	ОГ	39,5	70,94	31,44	79,6
	ПГ		52,3	12,8	32,4

В свою чергу, результат дослідження за опитувальником SF-36 достовірно виявив, що:

- рольове функціонування в *основній* групі у порівнянні з групою порівняння покращилось на 12,5 %;
- загальний стан здоров'я – на 12,6 %;
- життєва активність зросла на 23,4 %;
- соціальне та емоційне функціонування – відповідно на 22,7 % і 19,8 %;
- психічне здоров'я – на 47,2 %.

Висновки. Отже, підсумовуючі отримані дані, маємо змогу стверджувати, що в основній групі показники тривоги й депресії достовірно більше знизились, а якість життя – стали значно вищою, ніж у групі порівняння, що підтвердило ефективність розроблених нами елементів моделі проактивної консультативно-зв'язкової психіатрії та дозволило покращити як якість життя, так і стан здоров'я наших громадян, сприяючи якомога швидшій їх інтеграції у суспільство. Зазначимо також

важливість створення мережі закладів (центрів, ресурсів, платформ, кабінетів, «гарячих ліній») психологічної допомоги населенню, у тому числі на безоплатній основі; реалізації масштабної просвітницької кампанії у засобах масової інформації, спрямованої на популяризацію культури турботи про психічне здоров'я і дестигматизацію людей, які потребують психологічної допомоги.

Вважаємо за потрібне і надалі розробляти дану тему, удосконалюючи та впроваджуючи вище описану модель проактивної консультативно-зв'язкової психіатричної допомоги пацієнтам багатопрофільних лікарень.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-91-105

КУЧЕРЕНКО Оксана Миколаївна,

канд. мед. наук, доцент,

Вінницький національний медичний
університет ім. М. І. Пирогова

ORCID ID: 0000-0003-3598-7741

ЧАЙКА Григорій Васильович,

д-р мед. наук, професор,

Вінницький національний медичний
університет ім. М. І. Пирогова

ORCID ID: 0000-0001-9560-8737

Україна

СЕКСУАЛЬНА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

Провідну роль у зростанні «сексуальної самосвідомості» зіграв Інтернет, яким підлітки користуються і частіше, і більш ефективно, ніж більшість дорослих. В українських школах, на жаль, немає уроків щодо правильного початку статевого життя чи «Основ сімейного життя». Можна сказати, що сексуальна освіта в українських дошкільних, шкільних і вищих навчальних закладах відсутня. Але протягом багатьох десятиліть такі курси викладаються у школах Європи та США. В рамках цього курсу сексологи різних країн наполегливо рекомендують тінейджерам не поспішати з початком сексуального життя. Наголос робиться саме на потрібній і необхідній підготовці обох партнерів, щоб юнак функціонував добре, без збоїв, а

дівчина отримувала задоволення від близькості, а не просто робила це задля задоволення потреб бойфренда.

У мережі Інтернет з'явилися результати опитування 2018 року про вік сексуального дебюту¹.

Згідно з дослідженням Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), кожен п'ятий опитаний підліток у віці від 10 до 17 років уже вступав у статеві зносини. При цьому кожен третій з п'яти опитаних мав перший секс після 15 років².

Близько 12,1 % опитаних юнаків і 3,5 % дівчат зізналися, що сексуальний дебют у них був у 12 років або й раніше. При цьому в усіх вікових групах більш «досвідченими» вважали себе юнаки. Дві третини серед опитаних підлітків, уже залучених у статеві стосунки, заявили, що використовували презервативи під час першого статевого акту. Кожен десятий 14-річний і кожен шостий 15-річний юнаки сказали, що не пам'ятають чи використовували презерватив під час останнього статевого контакту. При цьому дівчата частіше, ніж хлопці, нехтують захистом – від третини 16-річних до чверті 17-річних³.

У 13–14 років у школі починається вивчення предмету «Анатомія людини», тоді коли більшість дітей вже мали свій перший сексуальний контакт.

За соціальними опитуваннями 75 % дітей дізнаються про інтимне життя з мережі Інтернет, через телебачення, від друзів, батьків і медичних представників².

Для порівняння: у Швеції розповіді на сексуально-просвітницькі теми розпочинаються з 4–5 річного віку, зокрема і розмови про сексуальність та відмінність хлопчиків і дівчаток. В Австрії батьки беруть безпосередню участь в уроках сексуальної освіти. У Данії – зовнішні експерти, такі як працівники сфери комерційного сексу, ЛГБТ-спільноти, та/або люди, які живуть з ВІЛ/СНІД розповідають про свій досвід. У Нідерландах сексуальна освіта починається в 4 роки. Тут спостерігається найнижчий рівень підліткових вагітностей та інфікування інфекції, що передаються статевим шляхом та ВІЛ/СНІД. У Фінляндії з 1970 року обов'язковим є подача інформації про контрацепцію, менструацію, вагітність, статевий

1 URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2019/05/22/236984/>

2 Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.;

3 URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2019/05/22/236984/>

акт, інфекції, що передаються статевим шляхом, маструбацію, еякуляцію, аборти, сексуальну етику та сексуальні меншини. У Шотландії існує програма *Speakeasy* – тренінги для батьків з метою збільшення поінформованості дітей та підлітків. У Німеччині починаючи з 2-го класу пояснюють суть гендера та статі, розповідають про анатомічні відмінності дівчаток та хлопчиків.

Україна, на жаль, і досі залишається лідером в Європі за масштабами поширення ВІЛ. За оцінками експертів UNAIDS, з інфекцією живуть до 250 тисяч людей⁴.

Дана тема зацікавила і нас, тому ми вирішили дослідити її більш детально на базі кафедри акушерства та гінекології № 1 Вінницького Національного Медичного Університету ім. М.І. Пирогова (ВНМУ ім. М.І. Пирогова). Нами проводилося анкетування та комплексне клініко-психологічне обстеження студентів-медиків 4-го, 5-го та 6-го року навчання з використанням патопсихологічних методик.

Для внесення прояснення в сфері сексуальної освіти була створена анонімна анкета, яка включала 25 запитань, що, зокрема, відображають ставлення до ЛГБТ спільноти, та варіанти отримання інформації сексуального характеру та ін. Загалом було опитано 1456 вітчизняних та іноземних респондентів. Середній вік опитаних $M \pm SD$ 22.5 ± 2.5 р. Анкетування було анонімним, з добровільною згодою кожного учасника.

Отримані данні висвітлені нами у вітчизняних та зарубіжних виданнях⁵.

При опитуванні студентів-медиків ми звернули увагу на те, що сексуально активнішими є вітчизняні студенти $84 \% \pm 3.4 \%$, порівняно з іноземними $50.6 \% \pm 6.6 \%$ ⁶.

Ми визначили ставлення студентів ВНМУ ім. М.І. Пирогова на тему сексуальності, сексапільності, знання понять «норми» та патології в

4 ДУ «Центр громадського здоров'я МОЗ України»

5 Kucherenko O., Chaika H., Dan N., Masik O. (2022). Actual problems of sexual knowledge among students of National Pirogov memorial medical university, Vinnytsya. *Reports of Vinnytsia national medical university*, 26(1). DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2022-26(1)-22 [in Ukrainian]; Kucherenko O., Chaika H., Dan N. (2022). Distribution of vegetative dysfunctions and depressive positions among sexually active students and students without sexual debut of National Pirogov memorial medical university, Vinnytsya. *Reports of Vinnytsia national medical university*, 26(2). DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2022-26(2)-24 [in Ukrainian]; Kucherenko O., Chaika H. (2022). Comparative characteristics of the prevalence of autonomic dysfunction and depressive disorders among sexually active and inactive foreign students of National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya. *Acta Scientific Gastrointestinal Disorders*, Volume 5 Issue 9. DOI: 10.31080/ASGIS.2022.05.0479; Kucherenko O. (2022). Factors associated with academic performance among sexually active and inactive international students of National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya. *Věda a perspektivy*, 8(15), 215 – 224. DOI:10.52058/2695-1592-2022-8(19)-215-224; Kucherenko O., Chaika H. (2022). Aspects of sexual life that are associated with the occurrence of depressive disorders and autonomic dysfunction among medical students of National Pirogov

6 Swain, Keith W. (21 червня 2007). *Gay Pride Needs New Direction*. The Denver Post.; Memorial Medical University, Vinnytsya. *EUREKA: Health Sciences*, 4, 57–66. DOI: 10.21303/2504-5679.2020.002648.

сексології, а також відношення до ЛГБТ спільноти (ЛГБТ-спільнота, квір-спільнота (англ. LGBT+-community, queer-community) – соціальна сукупність лесбійок, геїв, бісексуальних, трансгендерних, асексуальних, пансексуальних та інтерсекс-персон, квірів і небінарних осіб, людей з іншими сексуальними орієнтаціями, відмінними від них. гетеросексуальної, чи гендерними ідентичностями, відмінними від цисгендерної, або таких, сексуальна орієнтація чи гендерна ідентичність є якими невизначеними, що об'єднується спільними інтересами, проблемами і цілями. Загалом ЛГБТ – об'єднання всіх людей, у яких не задовольняє «традиційних уявлень» про бінарну систему поділу суспільства на чоловіків і жінок, гетеронормативне бачення стосунків як відносини між двома людьми – людиною і жінкою, чітко нормативну теорію відповідності гендерної ідентичності біологічного стану та думку про «обов'язковість» сексуального потягу до інших людей (алloseксуальність). Вона складається з різних груп спілкування, громад, субкультурних течій, гей-кварталів та ЛГБТ-організацій. Сформована ЛГБТ-спільнота з використанням ЛГБТ-активізму заклала основу руху за рівень права ЛГБТ-людей)⁷.

Отримані результати досить очікувані, адже молодь не отримує належної і коректної інформації.

Зокрема, лєвова частка опитаної молоді (93,7 %) має негативне уявлення про гомосексуальність, та вважає, що даний стан потребує лікування. Не володіють інформацією і про те, що гомосексуальність є станом вродженим і формується під час внутрішньоутробного розвитку плоду.

Також вияснили ставлення молодих людей щодо ЛГБТ спільноти. Загалом, позиція молоді до сексуальних меншин наступна: 47,5 % – мають нейтральне відношення, 23,6 % – позитивне ставлення, 28,9 % – негативне уявлення. Загалом більше половини студентів (63,7 %) не змогли дати інтерпретацію терміну LGBT. Більшість інформації, яку молодь отримує у сфері сексології викривлена призмою мережі Інтернет, та суб'єктивним ставленням друзів та родичів, яке молоді люди сприймають за варіант істини. Пояснити своє ставлення та догми вони не можуть. Серед запропонованих причин, найчастіше зустрічався варіант виховання. Тобто цінності сім'ї та родини не передбачали такого розвитку майбутнього, деякі ж сім'ї мають

⁷ Swain, Keith W. (21 червня 2007). *Gay Pride Needs New Direction*. The Denver Post..

категорично негативне уявлення та нігілізм даного явища. Найгірше дістається тим підліткам, які намагаються віднайти себе. Як відомо, перехідний вік для цього створений, коли молода людина може спробувати себе у різних іпостасях, у різних ролях, щоб віднайти ключ до себе справжньої. Тут ми спостерігаємо суперечки з батьками, вчителями, тренерами, менторами, лекторами... до цього потрібно ставитися з розумінням, адже психіка знаходиться на етапі розвитку і, таким чином, відбувається адаптація особистості до умов сучасного світу. Важливим є підтримка близьких людей, а саме батьків, родичів, сиблінгів. Часто спостерігаємо ситуацію, коли підліток, який не сприймається своїми близькими сповна починає шукати схвалення, підбадьорення та підтримки серед інших сторонніх людей. Саме тут і може сформуватися бажання транспереходу, або ж спроба себе у гомосексуальних відносинах. У неформальних бесідах з підлітками значна кількість тих, хто сумнівається у своїй сексуальній орієнтації збільшується з року в рік. Багато, хто вважає, що гетеросексуальні відносини нав'язані суспільством, і якби гомосексуальні відносини пропагандувалися на тому ж рівні то кількість одностатевих відносин значно зросла б. Більшість країн ЄС підтримують одностатеві шлюби і легалізують їх. У нашій країні така практика поки що відсутня. Хоча слід сказати, що за останні роки значно спростилися процедура зміни статті⁸. Раніше такі люди мали досить тривалий час доводити і лікарям і суспільству, що вони почуваються не в своєму тілі. Станом на сьогодні така процедура значно спростилася і займає небагато часу, але ж залишається дуже багато нюансів... найголовніший з них – людський фактор.

В рамках нашого опитування було встановлена поширеність студентів з гомосексуальним способом життя – 5,56 % (81 респондент). Більшість з цих опитуваних не мали свого сексуального дебюту і не могли знайти саме «підходящого партнера».

У масовій свідомості й досі укорінені забобони та негативні домисли, крізь призму яких сприймаються гомосексуальні громадяни. При таких обставинах, часто суб'єктивний досвід в спілкуванні з окремим

8 ПОРЯДОК обстеження осіб, які потребують зміни (корекції) статевої належності N 1041 від 05.10.2016; Бориченко К. В. Медична допомога трансгендерним особам в Україні / К. В. Бориченко // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 177–180; Про створення та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги в системі Міністерства охорони здоров'я України НАКАЗ № 75128.09.2012.

представником ЛГБТ-спільноти, або інформація щодо конкретного кейсу невинно узагальнюється і переноситься на всю гомосексуальну спільноту.

Як наслідок, пересічний громадянин, з так званою «нетрадиційною орієнтацією» зовсім не прагне афішувати дану інформацію.

Жодні відомості щодо гомосексуальності не викладаються ні в середніх, ні у вищих учбових закладах освіти. Тому дізнатися дану інформацію у студентів-медиків було дуже важливим і необхідним. Адже через 1-2 роки ці молоді лікарі, безпосередньо на своїх робочих місцях, будуть зустрічатися з такими представниками, не маючи жодного уявлення та навички комунікації з ними. Наукові і соціологічні дослідження з цієї теми в Україні майже відсутні. Хоча дана тематика все більше піднімається і висвітлюється вітчизняним та зарубіжним кінематографом, починаючи з мультфільмів для дітей. Теперішнє суспільство прагне з малечку привчати сприймати дану позицію «людей з нетрадиційною орієнтацією», як звичне і пересічне явище. Безпосередньо сам дебют інтимного життя породжує безліч запитань, на які молодь немає відповідей. Референтна група, а саме друзі-однолітки часто не розуміють і висміюють, батьки – заперечують і не сприймають, а мережа Інтернет заплутує та дезінформує остаточно. У країнах ЄС та США підлітки мають змогу звернутися з такими запитаннями до кваліфікованого викладача, який веде дисципліну з сексуальної освіти, на відміну від вітчизняної молоді та тих молодих людей, де дане явище підлягає критиці і заперечується.

Саме тому сексуальна просвітницька робота має бути включена у програму шкільної освіти та закладів вищої освіти, тим паче медичних, щоб молодь розуміла і відрізняла норму від патології.

Halyna TARASENKO,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Public Higher Educational Establishment

«Vinnytsia Academy of Continuing Education»

ORCID ID: 0000-0001-9394-2600

Ukraine

ECOLOGICAL AESTHETICS: IMPLEMENTATION IN THE CONDITIONS OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION IN UKRAINE

The beginning of the twenty-first century is fairly defined as the era of acute environmental crises, which marks an alarming tendency to lose harmony between a man and nature. Numerous wars, man-made disasters have put humankind on the brink of survival. A man, being under the threat of self-destruction, reflexively began to build a system of prohibitions (taboos) in relations with those objects of nature that were under threat of total destruction. However, the regulation of relations with nature through coercion, control, prohibitions and fines was ineffective.

It becomes increasingly clear that nature and humanity may be saved only with a help of a powerful development of culture and ways of cultural familiarization with the surrounding world. The interconnection between the two elements is evident: nature saturates a culture, making it weighty. The culture uses the possibilities of nature in accordance with its functions. Nature and culture are constantly interacting, as if they help to identify each of its essence. Nature has always been a model for culture, because it personified the norm of a healthy being.

In fact, culture is a human attitude to nature. Culture is the manifestation of humanity in the universal meaning of such an attitude to the world. Contradistinction between nature and culture, in our opinion, is determined by the false concept of culture, which identifies the low effectiveness of interaction with nature. It is about reassessment of material achievements and neglect of spiritual levers of culture. Material achievements of society form a culture only

when they help to improve a man and his relationships with nature. According to Albert Schweitzer, a culture that cares only of material aspects without proper spiritual progress is similar to a ship that has lost control of the steering and is fated to get crashed¹.

The most important purpose of culture in this sense is that culture can have a powerful effect on the attitude of man towards nature. Spiritual values, cultivated by culture, form the general values of the attitude towards nature. In this context, culture is the world of human values and subjective meanings. Culture itself helps mankind to regulate the enormous and powerful potential of mind in the proper way, in order not to make it destructive and dangerous.

In the context of the humanitarization of environmental knowledge, here objectively appears a tendency to create conceptual foundations of modern environmentalism for the conscious acceptance by the general population. One after another vivid ecological paradigms were born, which nowadays do not lose their weight and may become a solid basis of environmental outlook. Among them, intellectual and humanitarian and spiritual concepts take on a prominent place. This is, first of all, the doctrine of the noosphere (V.Vernadskyi), the ethics of reverence for life (A.Schweitzer), cosmic ethics (K.Tsiolkovskiy), the ethics of the Earth (O.Leopold), Living ethics (M.Roerich), the ethics of love for life (D.Filatov), moral concept of nature (D.Datta), deep ecology (A.Naess), the principle of biophyllism (E.Wilson), the concept of co-evolution (M.Moiseev), the principle of responsibility (H.Jonas), ecophilosophy (B.Norton), the concept of nature in the Japanese culture (M.Watanabe) and others.

In accordance with the conceptual searches, new directions of environmental knowledge are also emerging: environmental ethics (V.Boreyko, M.Zibner, T.Kiefer, D.Kozlovskiy, E.Laszlo, J.Minkivichius, D.Pirs, J.Tinbergen and etc.); ecological psychology (S.Deriabo and V.Yasvin, A.Liovochkina, A.Nazarov, V.Panov, A.Rudomino-Dusiatska, V.Skrebets, Yu.Shvalb, I.Shmeliyova and others); ecological aesthetics (H.Husieva, D.Diki, T.Jessop, J.McDermott, L.Liashko, N.Mankovska, Y.Sepänmaa, M.Wallis, N.Filianina, M.Yakovenko, H.Young, etc.)

Modern education should take into account the latest ideas and concepts in the field of ecology. The social dimension of environmental knowledge is gaining strength and significance today. The aim of the article

1 Schweitzer, A. (1973): *Culture and Ethics*. Moscow: Progress; 1973.

is reasoning and presentation of educational potential of ecological aesthetics and variants of its studying and implementation in the conditions of higher pedagogical education in Ukraine.

Ecological aesthetics is a humanitarian way of solving the tragic antithesis «nature – culture», namely, it has a pronounced socially meaningful result². Ecological aesthetics, in our understanding, has a significant applied value, because it is designed for direct «output» in pedagogy. It seems to open to educators the ways of universalizing the aesthetic assessment of the environment and the realization of its eco-educational potential.

Until recently, it was believed that the main purpose of ecological aesthetics is the organization of the environment. However, in time, we may observe a deeper understanding of its essence and functional field. This discipline is based on the environmental philosophy and psychology, because it examines the relationship between different variable items of the natural environment and the psyche and human behaviour. It explores human perception, experience, behaviour in their natural, representative contexts. Ecological aesthetics operates with the latest concepts, which have been introduced neither into the scientific field of life, nor into the everyday life. Such a new concept is «environmental behaviour,» which, according to the canons of ecological aesthetics, should be appropriate, acceptable and timely set in a particular natural situation, which may have its own plot, the situation of the *mise en scene*, acts of behavioural ecosystems. Y.Sepänmaa – a modern Finnish eco-philosopher – believes that ecological aesthetics literally teaches to see the value of natural processes which are independent of a man. He emphasizes the importance of interpreting nature as an indirect demonstration of its values. Something interpreted, in his opinion, makes nature understandable. Interpretation does not happen in a vacuum. Here a process has two durable warrants that are knowledge and associations³.

Contemporary problems posed by the aesthetics of the environment include ecological beauty and harmony, ecological ecumenism, antikallism, ecological and aesthetic know-how⁴. Their discussion is carried out at the intersection of the humanities and natural sciences, denoting common problems, which in the future are capable of giving rise to scientific knowledge.

2 Yakovenko, M. (2008): Ecological aesthetics as an actual trend of modern culture. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/phd/2008_9/jakovenko.pdf.

3 Sepänmaa, Y. (1993): *The Beauty of Environment: A General Model for Environmental Aesthetics*. (2nd ed.). Denton, Texas: Environmental Ethics Books; 1993.

4 Mankovska, N. (1992): Ecological aesthetics abroad. *Philosophical sciences*. Vol. 2: 16-31.

It refers, in particular, to the theory and practice of environmental and aesthetic education. Overcoming some elements of utopianism, this new area of aesthetic education is experiencing a period of rapid formation, covering general education and higher education. The undisputed positive environmental aesthetics as a whole is its dialogicity. The traditional dialogue between eastern and western aesthetics, aesthetics and ethics, art and science is complemented by search for contacts between aesthetics and technology, economics, sociology and law. Such a scientific search can lead in the future to the emergence of ecological aesthetics as part of the ecology of culture.

Ecological aesthetics is closely connected with the artistic life of a society, which can be considered a kind of barometer, which indicates the level of development of aesthetic thought and its influence on the spiritual and objective and practical orientation of culture. Art is a phenomenon of culture, which the human experience of worldview self-determination is fixed and concentrated in, as well as the experience of the direct objective realization of this self-determination in the cultural forms of the development of nature⁵.

As a rule, in artistic images those aesthetic ideas are reproduced that carry a high intellectual and humanistic charge and which are in harmony with common human interests. In a specific artistic form, art expresses what defines the spiritual and subject-practical orientation of culture. Art accumulates what is experienced or should be experienced by all representatives of a particular society, and mostly by all the inhabitants of the Earth.

Many public institutes should admit that nowadays art becomes a peculiar aesthetic and ecological know-how. This is a specific (artistic) form of exchange of value approaches to nature, ways of interaction with the world, forms of its aesthetic transformation. Within the bounds of art, international development of achievements in human artistic acquaintance with nature is provided. This is facilitated by:

- the sign nature of art;
- peculiarities of artistic language (associativity, metaphor, polysemy);
- commonly used techniques of artistic representation of nature (expression, symbolization, hyperbolization, individualization, etc.);
- polyfunctionality of art, which is realized as a way of acquaintance with nature, as its imaginative philosophy, as a kind of «catalogue» of aesthetic

5 Huseva, A. (2012): Ecological aesthetics as a transformed form of aesthetics of nature. *Terra Humana*. Vol. 3: P, 209–213.

expressiveness of its phenomena and objects, as a powerful regulator of value orientations in relation to its preservation.

Ecological aesthetics in this way is closely connected with the artistic practice of society and relies on associative-figurative thinking.

A modern educator needs ecological aesthetics as an updated view upon the philosophy of nature, which, firstly, will help to build a personal attitude to it on the basis of subjection of perceptions and evaluations; secondly, it will ensure personal positioning in nature; thirdly, it will enable the educator to become aware of the genesis of his own ecological consciousness and behaviour at the level of powerful reflection. Nowadays it is a high time to introduce methods of diagnosis into the system of higher pedagogical education, correction and training of environmental consciousness – both individual and group. It is very important to teach future teachers to organize their own and then children's environmental behaviour through their inclusion in various situations with different subject-matter content ⁶.

In the context of purpose of the study, we tried to reproduce the experiment, proposed by the Ukrainian psychologist V.Romenets, to study the peculiarities of forming students' abilities for scientific and creative thinking ⁷. Students of the graduation course at Pedagogical University (104 persons, specialty – elementary school teacher) were offered to interpret the arguments of the junior pupil: «The fish is cold and stupid. She lives to be caught and eaten by us».

The necessity for such work realized by students with children's considerations is determined by the fact that the early childhood pragmatism, which is being tracked, first of all, in children's assessments, has become widespread today. Teachers often remain indifferent to such manifestations of their pupils' attitude to nature, explaining this fact by excessive impulsiveness in children's reaction to the environment.

Graduate students differently interpreted children's thoughts. The majority of respondents (61%) noted «excessive cruelty» of such an assessment, which in their opinion, was caused by a lack of children's awareness of the interesting features of fish biology.

Only 24% of the students were able to identify the so-called «sympathetic imagination» at the level of artistic and scientific intuition, which eventually

6 Tarasenko, H. (1997): Ecological aesthetics in the system of teacher training: methodological aspect. Vinnytsia; 1997

7 Romenets, V.A. (2004): Psychology of creativity. Kyiv: Lybid; 2004.

helped them to «cover» the proposed situation with a pedagogical view. In the interpretations of these students, an integrative approach to the perception and interpretation of both the fact of fish life and the assessment by a child of primary school age was felt. In particular, the respondents did not rely on a rationalized explanation, but gave an emotionally-shaped commentary, simulating even the future dialogue between the teacher and the child.

As a result of the study of environmental aesthetics, students interpreted the given fact in terms of the unity of philosophy, ecology and art. In the projected responses, an attempt was made to provide the child with an explanation about the uniqueness of the ecosystem with a help of its aesthetic characteristics – available and hidden.

For instance, as a subject of controversy some dilemmas were offered to students: is a fish stupid or smart? Pretty or nasty? In a polemic, a peculiar aesthetics of the behavioural programs of sea inhabitants was affirmed. Here is an example of a creative interpretation by students of this dilemma:

«Why do people have a predominantly consumer attitude towards fish? It is enough tasty. One adores, of course, decorative fish which are colourful, graceful, with lush tails and fins.

What can an ordinary river crucial expect for? For a frying pan? No, my consciousness refuses to accept such pragmatism. I will try to convey to my pupils a different assessment of a fish kingdom. I will show the hidden beauty of these creatures to them, which is not visible to the eyes. Let's take into consideration, at least, the harmony of certain biological processes. Cannot move, for instance, the strange «patriotism» of a salmon? This fish at all costs aspires to return to those waters where it was born, and only there gives birth to offspring. The way to spawning is heavy and dangerous, but salmon stubbornly floats into «native penates» to prolong its genus and immediately die. Sceptics shrug their shoulders: «Instinct.» Of course. But how much beauty is shown in those behavioural «programs» that nature offers to their creatures! «(Oksana P., 22 years old).

In addition to the amazing «patriotism» of sturgeon and salmon fish, students have interpreted the equally amazing dolphin altruism that saves people in the sea; sacrificial riot of whales against water pollution and others. In the projected monologues and dialogues there was an appreciable experience of artistic comprehension by students of the aesthetics of the water element due to the perception of its artistic images: these are the iconic images of fish in the literary works by Victor Astafiev and Ernest Hemingway; this is an enthusiastic hymn for wise

dolphins in the works by Rene Clark, the obligatory mention of love for the Black Sea by Kostiantyn Paustovskyi, this is a careful listening to the energy of the ocean in the music by a composer and navigator Mykola Rymyskyi-Korsakov, this is an admiring of the wonderful world of the aquarium in the music by Camille Saint-Saens and on paintings by Henri Matisse; this is an acquaintance with Paul Winter's environmental jazz, where the sounds of music are intertwined with shouts of whales and dolphins; this is a moving film by Simon Wincer «Free Willy» and many other convincing artistic testimonies of human love not only for the «gastro-nomic» qualities of the inhabitants of the water world.

The conducted pilot study of creative and interpretive thinking of university students has shown an insufficient level of readiness of the overwhelming majority of the responded future educators for understanding the aesthetics of nature. Only a third of the students who participated in the survey showed a competency in drawing up interpretive ecological and aesthetic characteristics for certain objects of nature or ecosystems. Such a low level of readiness will not allow future professionals in the field of education to convey knowledge about environmental aesthetics to pupils.

One of the reasons for such a state of affairs is the chaotic accumulation of natural knowledge that does not form in the minds of students a coherent, emotionally painted picture of the world. It is a high time for the development and introduction disciplines of the integrative nature in the higher pedagogical education.

In particular, on the basis of the Public Higher Educational Establishment «Vinnytsia Academy of Continuing Education», a multi-year approbation of the authorial interdisciplinary course «Eco-pedagogical aesthetics» is conducted, which was created on the basis of problematic integration of knowledge (philosophy, psychology, art, ecology). The purpose of the course is to develop a holistic approach for future teachers of any specialty, which means to realize the problem of preserving nature by understanding the uniqueness of ecosystems through their aesthetic characteristics. Among the tasks of the special course we can indicate the formation of peculiar meta-skills of the valuable acquaintance with nature. This course has certain advantages over the differentiated study of nature: it is a deepening of cultural and axiological orientation, strengthening of sociocultural accents, using the potential of artistic reflexivity, providing a general philosophical basis of the ecological worldview. In the process of mastering the interdisciplinary course, students learn to understand the aesthetic dimension

of «mathematics of nature» (form, size, symmetry and asymmetry), physics of motion in nature, «music» of the nature sounds (intonation, rhythm), colouring of «painting» of nature, etc.

The results of approbation of the interdisciplinary course «Eco-pedagogical aesthetics» prove that artistic activity is a reliable way of personal interpretation of nature. Therefore, one of the innovative ways of teaching environmental and pedagogical aesthetics is the use of integrated mechanisms of the poly-artistic approach, which involves the universalization of artistic analysis from the point of view of the ideological and psychological influence of artistic images on the person in order to form a holistic picture of the socio-cultural space in one's consciousness. Implementation of the poly-artistic approach in the context of teaching the interdisciplinary course means that the process of professional growth of the future teacher leads to penetration of feeling and awareness of not only literary, musical or spatial-plastic images of nature, but the standard aesthetic values of the human attitude towards nature, which are strongly perpetuated in the artistic experience of humanity. It helps to interpret the artistic images of nature in the humanitarian way with a direct orientation for decoding of their ideological content.

Environmental aesthetics, having enormous educational potential, should occupy an adequate place in the system of teacher training and become a powerful tool for correction of the environmental outlook and professional positions of future teachers.

Attitude towards nature is a reflexive, integral total, which manifests itself in perception as an image of the world. The image itself is a kind of sublimation of the integrity of cognition and sensation. Without proper inclusion of figurative thinking, in our view, it is impossible to humanitize education in general. This figurative, metaphorical thinking possesses an increased heuristic and provides intuitive comprehension of natural and social connections ⁸.

An upcoming teacher needs ecological aesthetics as an updated view upon the philosophy of nature, which, firstly, will help to build a personal attitude to it on the basis of subjection of perceptions and evaluations; secondly, it will ensure personal positioning in nature; thirdly, it will enable the educator to become aware of the genesis of his own ecological consciousness and behaviour at the level of powerful reflection. Nowadays it is a high time to introduce methods

8 Filianina, N. (2015): Artistic comprehension of nature and ecological. Scientific journ. Series «Philosophy». Vol. 44: P. 94–107.

of diagnosis into the system of higher pedagogical education, correction and training of environmental consciousness – both individual and group. It is very important to teach future teachers to organize their own and then children's environmental behaviour through their inclusion in various situations with different subject-matter content.

Consequently, educational potential of ecological aesthetics should have the opportunity for implementation in the system of higher pedagogical education. The ecological and aesthetic approach to the integration of educational disciplines at pedagogical university is extremely fruitful. Environmental education of future teachers should have a personal dimension. Only integrative personal values may become an essential indicator of teacher's professional readiness for educational work with children and accomplish the function of higher criterion for orientation of the future teacher in the educational space.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-111-119

БЕРЕЗІНСЬКА Олена Володимирівна,
старший викладач кафедри іноземних мов
професійного спілкування
Міжнародного гуманітарного університету
ORCID ID: 0000-0001-8542-4600
Одеса, Україна

ФАСИЛІТАЦІЯ ТА СКРАЙБІНГ ЯК ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ

Важливим професійним засобом педагогічної діяльності є спілкування. Усе починається з викладача, з його вміння організувати педагогічно доцільні стосунки з учнями як основу творчого спілкування. Найважливіші якості вчителя не обмежуються знаннями свого предмета, оскільки він, перш за все, вмілий комунікатор і фасилітатор. Комунікативна поведінка педагога, заснована на його коректності, вимогливості до себе та учнів, стимулює пізнавальний інтерес, мотивацію процесу навчання. Продуктивна комунікативна поведінка сприяє створенню ділової атмосфери в навчальному процесі, налагоджує взаємодію, ритм у роботі.

Через безпосереднє спілкування педагога та студента здійснюється найголовніше у педагогічній діяльності – вплив особистості на особистість. У зв'язку з цим фасилітаційні здібності та вміння викладача набувають

ролі професійно значимих, а його професіоналізм визначається рівнем фасилітаційної компетентності. Тож, в умовах освітніх трансформацій ключовою постаттю виступає педагог-фасилітатор як ефективний комунікатор і конкурентноздатний фахівець.

Фасилітація (від англ. *facilitation* – допомога, полегшення, сприяння) – це організація процесу колективного розв’язання проблем у групі, який керується фасилітатором (ведучим, керівником). Фасилітатор – це особа, яка допомагає групі людей ефективніше працювати разом, розуміти спільні цілі та планувати, як досягти цих цілей під час зустрічей чи дискусій. Педагог-фасилітатор – це організатор процесу колективного розв’язання проблем у мікрогрупах студентів.

Професійний процес фасилітації включав в себе тривалий період досліджень та розробок у 1950–1970 рр., перші формальні освітні програми наприкінці 1970-х років і початку 1980-х років та створення Міжнародної асоціації фасилітаторів (IAF) у 1994 році.

У червні 1947 року Тавістокський інститут почав публікувати свій журнал *Human Relations*, вважаючи, що соціологи повинні працювати разом, щоб об’єднати свої знання у спробі зрозуміти природу та складність людських проблем у міждисциплінарному контексті. У першому випуску була опублікована стаття Курта Левіна, одного із засновників галузі соціальної психології, о соціальній рівновазі та соціальних змінах¹. З початку 40-х років відмічаються значні успіхи в процесі розвитку метода «дослідження в дії», що служить сфері фасилітації і понині.

Перше видання Джона Герона в 1989 році «Посібник фасилітатора»² та стаття Джона Келтнера, в якій обговорювалась роль фасилітатора групового процесу як каталізатора даного процесу³, призвело до подальших оригінальних публікацій у цій сфері.

Наприкінці 1970-х та 1980-х років були зроблені перші кроки на шляху формалізації освіти фасилітаторів. Першу дипломну програму з фасилітації було запроваджено у 1978 році Проектом досліджень людського потенціалу (HPRP) в Університеті Суррея. Перша група провела 120 днів разом протягом двох років та включала 18 студентів із різних областей (освіта, медицина, психотерапія, соціальна та добровільна робота, а також виховання дітей).

1 Lewin, K. (1947). *Frontiers in group dynamics: concept, method and reality in social science; social equilibria and social change*. *Human Relations*, 1, 5. URL: <https://doi.org/10.1177/001872674700100103>

2 John Heron, *The Complete Facilitator's Handbook*. Edition 1. Published: 01 May 1999, 432 p.

3 Keller, G. (2008). *Higher education and the new society*. Baltmor, MA: Johns Hopkins University Press.

Ці ініціативи ознаменували новий етап у розвитку професійного процесу фасилітації – перехід до формалізованих систем навчання та дослідження. Кількість практиків у цій галузі почала невпинно зростати. Фасилітація перейшла з лабораторії до ширшої спільноти.

У 1990-х роках з'явилися асоціації та мережі фасилітаторів для підтримки зростаючого суспільства. У 1994 році в США була заснована Міжнародна асоціація фасилітаторів (IAF). У тому ж році Асоціація з освіти та розвитку в галузі менеджменту (AMED) відокремилася від Асоціації викладачів менеджменту в університетах Великобританії. З 1992 року діє Австралійська мережа фасилітаторів (AFN), що базується в Австралії, Новій Зеландії, Південно-Східній Азії та Тихоокеанському регіоні.

Організація ефективної діяльності та взаємодії учасників освітнього процесу передбачає необхідність ефективної комунікації, встановлення взаємозв'язків, координації спільної діяльності і якісного фасилітативного супроводу. Метою дослідження є розкриття чинників ефективного спілкування в освітньому процесі, зокрема розмежування понять «спілкування» і «комунікація»; розкриття особливості феномену фасилітації в умовах комунікативного процесу ефективного навчання, особливостей фасилітатора і його функцій; виявлення сучасної тенденції динамічного навчання.

Позначимо чотири сегменти, на яких повинні зосередитися студенти: (1) знання людських культур та природного світу, (2) інтелектуальні та практичні навички, (3) особиста та соціальна відповідальність та (4) прикладне навчання. Соціальні чи приватні переваги бакалаврату полягають у навчанні студентів навичкам морального судження, критичного мислення та глобальної поінформованості, щоб підготувати їх до демократичного, цивілізованого суспільства⁴.

Фасилітація у діяльності педагога – це безпосередній супровід групового процесу, що спрямований на ефективну комунікацію, прояснення та досягнення поставлених цілей. У фасилітації освітнього процесу ключовими є організація освітнього простору, залучення та сприяння розкриттю потенціалу учасників та групи в цілому, а також їх підтримка у реалізації поставлених цілей.

Важливо, щоб фасилітатор:

– унікав безпосередньої участі в дискусії;

⁴ Hansen, A. (2011) *Communication, Media and Environment: Towards Reconnecting Research on the Production, Content and Social Implications of Environmental Communication*. *International Communication Gazette*, 73, 7-25. URL: <https://doi.org/10.1177/1748048510386739>

- не підміняв обговорення висловленням власної точки зору чи підказкою «правильної відповіді»;
- не був зацікавлений у конкретних підсумках роботи чи обговорення;
- не мав готового рішення;
- не представляв інтереси жодної з підгруп учасників чи окремих осіб.

Проте він/вона несе відповідальність за якісне виконання завдань і виступає радше в ролі супровідника групи в цілому, та кожного її учасника зокрема, – у їхньому особистому розвитку. Фасилітатор допомагає групі зрозуміти спільну мету, підтримує позитивну групову динаміку, полегшує процес комунікації, забезпечує якість контенту, підтримує прагнення до саморозвитку.

Навчання студентів тому, як вони можуть досліджувати тему, потребує різноманітних педагогічних компетенцій. Такі навички, як поліпшення комунікації, найкраще управління своїм часом і вирішення конфліктів можуть мати вирішальне значення в процесі навчання або творчості. Однак розуміння теорії, що лежить в основі стратегії, – це лише половина справи. Для фасилітаторів та вчителів вибір правильного стилю навчання та вивчення того, як реалізовувати програми, однаково важливі.

Однак, як у класі, так і за його межами, викладачі можуть виявити, що використання різних типів стратегій фасилітатора може оптимізувати власні методи навчання, підвищуючи ефективність їх уроків:

1. Метод «Шість капелюхів» – це психологічна рольова гра, сенс якої полягає в тому, щоб розглянути одну і ту ж проблемну ситуацію з шести незалежних одна від одної точок зору. Це дозволяє сформувати найбільш повне уявлення про предмет дискусії та на логічному й емоційному рівнях оцінити переваги і недоліки. Капелюх певного кольору передбачає включення відповідного режиму мислення, якому має слідувати здобувач чи команда в момент аргументації своєї позиції у процесі дискусійної гри:
  - Білий – фокусування уваги на інформації (аналіз відомих фактів та цифр, а також оцінка того, яких відомостей не вистачає та з яких джерел їх можна отримати).
  - Жовтий – дослідження можливих успіхів, пошук переваг та оптимістичний прогноз події/ідеї/ситуації, яка розглядається.
  - Чорний – оцінка ситуації з точки зору наявності недоліків, ризиків та загроз її розвитку.

- Червоний – увага до емоцій, відчуттів та інтуїції. Не вдаючись у подобиці та міркування, на цьому етапі висловлюються всі інтуїтивні здогадки.
  - Зелений – пошук альтернатив, генерація ідей, модифікація вже наявних напрацювань.
  - Синій – управління процесом дискусії, підбиття підсумків і обговорення користі та ефективності методу в конкретних умовах.
2. Техніка «Навчаючи – вчусь». Технологію можна використовувати після вивчення матеріалу модуля (блоку інформації). Її застосування дає змогу здобувачам взяти участь у передачі своїх знань одногрупникам і підвищує інтерес до знань.
  3. Незакінчені речення. Технологія дає можливість навчитись формулювати власні висловлювання, порівнювати їх з іншими, відпрацьовувати вміння говорити коротко, але по суті і переконливо. Кожен учасник повинен почати свій виступ за запропонованою формулою. Наприклад: «На сьогоднішньому занятті я удосконалив свої вміння/знання ...»
  4. Case method, метод кейсів, метод конкретних ситуацій, метод ситуаційного аналізу – техніка навчання, що використовує опис реальних економічних, соціальних і бізнес-ситуацій. Здобувачі, що навчаються, повинні досліджувати ситуацію, розібратися в суті проблем, запропонувати можливі рішення і вибрати найкраще з них.

Сучасне інформаційне середовище перебуває у стані цифрового та візуального зростання, коли візуальна реальність сповнена інформації, створеної за допомогою різних візуальних прийомів та технологій. Експерти заявили, що ми вступили в епоху відео, яка є наступним кроком після зображення та тексту. Таким чином, основною тенденцією стало збільшення часу, який проводиться за переглядом онлайн-відео. Офіційна статистика підтверджує цей факт. У 2019 році середній час, що проводиться за переглядом цифрового відео щодня, зріс до 100 хвилин. Це ціла година і 40 хвилин щодня, присвячених перегляду відео на платформах соціальних мереж, таких як YouTube, та відео на веб-сайтах компаній, в електронних листах та рекламі. Дані eMarketer прогнозують, що цей час зросте до 108 хвилин щодня і продовжить зростати. Широка популярність різноманітного відеоконтенту привернула увагу багатьох компаній та брендів, оскільки цей тип відеоспілкування із цільовою аудиторією вважається ефективним каналом у сучасному інтернет-

маркетингу. Таким чином, відеоконтент має безліч різновидів, включаючи відеоролики з анімацією на білій дошці та відеопрезентації.

Відеоролики з анімацією на білій дошці, також відомі як відео зі скрайбом, активно використовуються в рекламних, соціальних та освітніх цілях такими великими корпораціями, як Coca-Cola та Google. Відеоролики зі скрайбом в даний час дуже популярні через їхню оригінальну та унікальну манеру подачі. Подібно до мультфільмів, вони прості, але динамічні. За допомогою відео зі скрайбом легко пояснити складну інформацію про компанію або продукт аудиторії зрозумілим та доступним способом за кілька хвилин.

Графічний запис – скрайбінг (процес візуалізації інформації в реальному часі за допомогою базових графічних символів, шрифтів та простих рисунків, які відображають те, що ми чуємо від спікера) – це метод професійної практики, який існує з кінця 1970-х років для візуального спрощення та документування зустрічей, обговорень, заходів⁵. Графічний запис здійснюється під час зустрічі, щоб відобразити складний діалог або зміст у загальній картині.

Історично цей метод виник з організаційного розвитку та спрощення процесів, але останнім часом його також пропонують в освіті. Графічний запис корисний у багатьох відношеннях. Візуальний запис не тільки робить зустріч більш ефективною в реальному часі, тому що учасники отримують вигоду від колективного інтелекту, що зріс, через візуальну поверхню відображення (ефект графічного запису в реальному часі). Вона також створює цінність після заходу як візуальна документація, яку можна використовувати різними способами, що особливо корисно для занять з великою кількістю учасників.

Основні вимоги до скрайбінгу:

1. Наявність аудіоряду (голосу за кадром);
2. Використання тільки оптимізованих зображень відповідно до вікових особливостей аудиторії;
3. Зображення скрайбінг-презентації повинні відтворюватись «за сценарієм»;
4. Дотримання розмірів/товщини/висоти шрифтів (щоб усе вміщувалось в слайд);

5 Soroka, T. Scribing as a modern form of visualization of educational material. Kharkiv: Osnova, 2015, 16/18, p. 60-62. (In Ukrainian). Available at : URL: <http://journal.osnova.com.ua/article/51806>

5. Використання не більше трьох кольорів на одному слайді (один для фону, другий для тексту, третій для зображення).

Комп'ютерний скрайбінг можна створити за допомогою сервісів: Moovly, Powtoon, Plotagon, Sparcol Videoscribe, Vyond (goanimate).

Powtoon – безкоштовний онлайн-додаток для створення анімованих відеопрезентацій з додатковими платними можливостями. У програмі передбачено кілька варіантів анімації тексту на слайдах: написання тексту від руки, послідовне поява літер, а також прості варіанти анімації тексту, до яких всі звикли в програмі PowerPoint. Сервіс надає велику бібліотеку анімованих зображень: моделі у векторній графіці і безліч елементів інфографіки. У бібліотеці готових шаблонів можна вибрати відповідне оформлення. Сервіс дозволяє експортувати створену мультимедійну презентацію на Youtube.

Сервіс Moovly

Переваги:

- ✓ безкоштовний тариф з необмеженим терміном використання;
- ✓ відео в 480p можна завантажувати без платної підписки;
- ✓ можна не купувати підписку, а платити за завантаження кожного відео окремо.

Недоліки:

- потребує багато системної пам'яті;
- примітивні зображення в стандартних бібліотеках;
- не можна створювати анімовані ролики;
- немає інструментів для створення графіків і діаграм (все вручну).

Сервіс Vyond

Переваги:

- ✓ численний вибір об'єктів ілюстрації;
- ✓ кілька типів відео;
- ✓ створення об'єктів в форматі GIF.

Недоліки:

- в пробній версії немає функції експорту проектів;
- довжина ролика, виконаного в пробній версії може становити не більше 30 сек.;
- висока вартість передплати.

Очевидно, скрайбінг надає певні переваги: контент стає легшим для сприйняття його студентами, прискорює комунікацію та створює стійкий

процес навчання, перетворює абстрактне в матеріальне, підвищує продуктивність засвоєння інформації.

Міжнародний гуманітарний університет розширив сферу застосування відеоскрайбінгу шляхом створення та поширення різних типів відеоскрайбінгу на різних платформах. Метою цих зусиль є поширення повної, відкритої та актуальної інформації про університет та його освітні та професійні програми з цільовою аудиторією. Також було покликано підтримати позитивний імідж університету, формування суспільної думки, інтерес до популярних професій серед абітурієнтів і суспільства в цілому.

Кейс університету доводить, що відеоскрайбери можуть бути креативною частиною маркетингової стратегії навчальних закладів для підтримки позитивного іміджу та формування громадської думки щодо популярних професій серед абітурієнтів. Майбутні дослідження повинні зосередитися на конкретних прикладах відеоскрайберів, де скрайбери є ефективними інструментами для маркетингових стратегій. Також важливо популяризувати цей інструмент в освітній сфері.

Conclusion

Педагогічна фасилітація та скрайбінг – це умови ефективного навчання або виховання й розвитку суб'єктів педагогічного процесу шляхом певного стилю спілкування та відкритої позиції педагога. Фасилітація допомагає на уроках: формувати вміння самостійно здобувати знання; працювати в команді; створювати ситуацію успіху, підтримки, довіри; толерантно ставитися до інакшості; спокійно вирішувати конфліктні ситуації; розвивати інтелектуальний та творчий потенціал кожної особистості; використовувати техніки формування оцінювання. Скрайбінг допомагає організувати учасників та групи в освітньому процесі. Цей методичний прийом, який на практиці дозволяє втілити зміну пріоритетів у діяльності викладача, продиктовану цілями сучасної системи освіти – не лише навчати, а створювати умови для самостійного творчого пошуку учня. Скрайбінг-технології є найдоступнішим видом залучення сучасного покоління до активного здобуття знань і формування практичних навичок. Використання технологій скрайбінгу поліпшують якість освіти в умовах тотального оточення сучасними інформаційними технологіями.

СИДОРЕНКО Наталія Сергіївна,

д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових
дисциплін та публічного управління,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-4622-2779

ФІСУНЕНКО Надія Олександрівна,

канд. екон. наук, доцент
кафедри соціально-економічних дисциплін,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-3985-7813

НАУМИК Антон Сергійович,

здобувач вищої освіти ННІ ПЮ,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0001-0893-2510

БРАГІНА Каріна Сергіївна,

здобувачка вищої освіти ННІ ПЮ,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

КОНДРАТОВА Ярина Максимівна,

здобувачка вищої освіти ННІ ПЮ,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Україна

АНАЛІЗ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОЇ ВАЖЛИВОСТІ

Дослідження та впровадження зарубіжного досвіду децентралізації на державному рівні є досить поширеною та важливою транспарентною практикою. Завдяки аналізу можна виявити та запровадити позитивні риси, з урахуванням коригування відповідно до особливостей конкретної країни, можна уникнути певних помилок, які були допущені в іншій країні.

Переважно високий рівень децентралізації наявний в країнах з федеративним устроєм. Проте наявність федеративної форми правління не свідчить про високий рівень демократії в суспільстві.

Західна частина світу, а саме країни з ліберально-демократичною системою, демонструють децентралізацію влади та ефективну систему самоврядування. А країни Західної Африки демонструють низький рівень якості місцевого самоврядування, оскільки більшість голів призначається центральною владою, а не виборцями¹.

Початком історії децентралізованої держави вважається відома суперечка між французьким економістом Жаном Боденом і німецьким юристом і теоретиком державного будівництва Йоганном Альтузіусом. Наприкінці XVI ст. Ж. Бодін розвинув теорію суверенної монолітної держави, де обґрунтував абсолютизм у всій Європі. Суверенна монолітна держава в Європі до кінця XIX ст. вважався ідеальною моделлю державного устрою².

Ідеї, протилежні вченню Бодена, розвинув близько 1600 р. Я. Альтузіус, яким він обґрунтував ідею федеративної державної організації. Основним постулатом його вчення було те, що сувереном має бути народ, а не монарх, а регіональна влада, на відміну від центральної, повинна мати якомога більше повноважень і прав для вирішення питань організації життєзабезпечення відповідних громад. на основі принципу субсидіарності. Проте реалізація цих ідей у повному обсязі стала можливою лише у XX ст. з появою ідеї субсидіарності, суть якої полягала в тому, що слід розрізняти правові, адміністративні функції органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Держава може втручатися у справи суспільства лише в тому випадку, якщо воно не може виконувати функції місцевого самоврядування. Крім того, держава має гарантувати право об'єднаної територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення та захищати громадянські свободи.

Сьогодні неможливо визначити універсальну модель децентралізації. Серед найбільш широко використовуваних моделей місцевого самоврядування виділяють англо-саксонську, континентальну (романську) та змішану моделі³.

Англо-саксонська модель склалася у країнах із традиційно високим рівнем громадянських свобод, відносною слабкістю бюрократичного апарату

1 Гордієнко, В.П. Зарубіжний досвід децентралізації публічної влади та можливості його трансформації в Україні. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2019. № 3. С. 83–89.

2 Пасічник М. Еволюція та характерні ознаки децентралізації публічного управління. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wpcontent/uploads/2013/11/2010-4-24.pdf>.

3 Наконечний В. Основні світові моделі місцевого самоврядування: порівняльний аналіз. Теорія та практика державного управління / за ред. О. Амосова. Харків: Магістр, 2016. С. 283–289.

та характеризується максимальним рівнем автономії місцевого самоврядування (Великобританія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Індія)⁴.

Романська модель місцевого самоврядування, що склалася в країнах з історично сильнішою роллю державного апарату (незалежно від того, централізований він чи автономний у регіонах), характеризується поєднанням державного управління та місцевого самоврядування. Організація муніципального устрою за «романським» зразком характерна для Франції, Італії, Іспанії, Бельгії, країн Латинської Америки, Близького Сходу та франкомовної Африки⁵.

Змішана модель характеризується тим, що у деяких одиницях місцевого самоврядування виборний орган то, можливо як одиницею муніципального управління, і представником державної адміністрації⁶. Опис моделей конкретної державної політики у галузі децентралізації розпочнемо з Франції.

Французький уряд в процесі децентралізації намагався розпочати форсовану територіальну реформу, спрямовану на злиття комун (муніципалітетів), створених сотні років тому. Ідея насильницького злиття, відкинута населенням, трансформувалася у кооперацію територіальних громад. Для подолання проблеми фінансового забезпечення та реалізації функцій органів самоврядування використовуються два підходи: 1) співробітництво гмін для вирішення деяких спільних завдань; 2) злиття кількох дрібних комун в одну потужнішу і фінансово здатну вирішувати питання функціонування всіх служб місцевого самоврядування. Важливо звернути увагу, що після проведення реформи Франція стала «єдиною країною у Європі, має 4 рівня управління, якщо вважати центральний рівень (центр, регіон, департамент, комуна)»⁷.

Проте на сьогоднішній день процес реформування адміністративно-територіального устрою Франції не завершено, оскільки ідея його спрощення за рахунок ліквідації рівня департаментів дедалі більше обґрунтовується через значну кількість недоліків, а саме: неефективний розподіл компетенцій, значні експлуатаційні витрати, перевантаженість процедури прийняття рішень, неефективність державного втручання у місцеві справи.

4 Гордієнко, В.П. Зарубіжний досвід децентралізації публічної влади та можливості його трансформації в Україні. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2019. № 3. С. 83–89.

5 Костенюк І. Західні моделі місцевого самоврядування: перспективи та обмеження культурних трансферів. *Державне управління та місцеве самоврядування* / за ред. С. Серьогіна. Дніпро, 2013. С. 296–306. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2013/2013_01\(16\)/39.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2013/2013_01(16)/39.pdf)

6 Там само.

7 Пігуль Н., Люта О. Зарубіжний досвід проведення децентралізаційних реформ. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 6. С. 684–688.

Досвід Франції показує, що якщо точки дотику для об'єднання знайдені, то можна встановити процедуру добровільного об'єднання, яка мінімізує втручання держави у цей процес. Однак приклад цієї держави висвітлює проблему неефективності місцевого самоврядування та необхідність постійних змін для покращення діяльності органів місцевого самоврядування.

У Фінляндії також було зроблено спробу значно скоротити кількість муніципалітетів за рішенням зверху донизу. У результаті політичних дебатів переміг принцип добровільності. Водночас держава заохочує об'єднання муніципалітетів, надаючи додаткові субсидії. При цьому розмір субсидії було диференційовано – він збільшувався у таких випадках: 1) об'єднання гмін із населенням понад 20 000 осіб; 2) збільшення кількості об'єднаних комун; 3) реалізація об'єднання у роки реформи. Тобто, адміністративно-територіальна реформа у Фінляндії відбувається не в адміністративному порядку, а за рахунок економічного стимулювання добровільних рішень суб'єктів місцевого самоврядування щодо доцільності такого об'єднання⁸.

Слід зазначити, що у Фінляндії загальна сума муніципальних бюджетів приблизно дорівнює державному бюджету. Муніципальна рада затверджує місцевий бюджет та встановлює місцеві податки та збори. Такі рішення не потребують додаткового затвердження державою.

Приклад Фінляндії показує, що економічний стимул може бути вирішальним фактором у добровільному об'єднанні, але лише за умови його ефективного та належного застосування.

Модель місцевого самоврядування в Швеції базується на принципах децентралізації та субсидіарності, законодавчо визначені лише повноваження органів державної влади, а інші питання відносяться до компетенції органів місцевого самоврядування. Досить дискусійним у процесі реформування системи державного управління та децентралізації, особливо сьогодні, є питання представництва державної влади в органах місцевого самоврядування. Швеція вирішила це шляхом створення національних департаментів (агентств, департаментів, асоціацій тощо), муніципалітетів, які працюють на правах громадських об'єднань. Проте, як правило, такі рекомендації, розроблені експертами та чиновниками, є конструктивними і здебільшого підтримуються на місцевому рівні. Процес моніторингу діяль-

8 Касич А.О. Управління процесами децентралізації: зарубіжний досвід та стратегічні завдання для України. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск 13. С.71–77.

ності органів місцевого самоврядування у Швеції дуже цікавий. Внутрішній взаємоконтроль здійснюється виборними аудиторамі, які мають право укладати договори на проведення аудиту з незалежними аудиторськими установами. За результатами такої перевірки аудитори готують відповідні висновки та рекомендації для визнання муніципальною радою роботи адміністрації задовільною або незадовільною⁹.

У той час як, досвід Латвії показує, що добровільне об'єднання не завжди призводить до очікуваного результату, що призводить до застосування примусу, але не можна сказати, що тільки воно може ефективно вплинути на об'єднання територій. На нашу думку, приклад Латвії вказує на те, що без дієвих стимулів для об'єднання та заохочення громад неможливе використання будь-якої іншої моделі об'єднання, окрім рішення згори.

Велика Британія за адміністративно-територіальним поділом складається з історичних областей: Шотландія, Північна Ірландія, Уельс, Англія. Кожен з них має свою адміністративну структуру. Перший закон про реформу місцевого самоврядування був прийнятий у 1974 році, а потім у 2000 році був прийнятий новий закон про місцеве самоврядування. Це свідчить про те, що в країні постійно відбуваються зміни щодо вдосконалення нормативно-правової бази децентралізації.

Концепція децентралізації у Великобританії має певну специфіку, але має ознаки системного підходу. Децентралізація має дві форми: перша – національна, характерна для Шотландії та Уельсу, друга – регіональна, що діє в Англії. Особливостями поділу є певна асиметричність, фрагментарність та недостатність порядку взаємодії органів влади різних рівнів, збереження контрольних функцій, важелів адміністративного та фінансового тиску значною мірою за центральними відомствами.

У Великій Британії місцеві ради утворюють спеціальні комітети, які займаються питаннями, пов'язаними з освітою, фінансами, дорогами, соціальною допомогою тощо. відомством.

Отже, досвід реформ у зарубіжних країнах показує, що децентралізація відіграє важливу роль у демократизації та трансформації суспільства, переході до інститутів, заснованих на ініціативі та відповідальності особистості та суспільства.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-127-131

9 Пянковський В. В. Іноземний досвід проведення децентралізації та пропозиції для України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1. С. 102-106.

ХАМІНІЧ Світлана Юріївна,

д-р екон. наук, професор,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-2221-5550

ДЗЮБА Ірина Вікторівна,

канд. юрид. наук, завідувач кафедри,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-3372-043X

НАУМИК Антон Сергійович,

здобувач вищої освіти ННІ ПІО,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0001-0893-2510
Україна

ДЕЯКІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ЗАСОБУ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Сучасні виклики, які постали перед Україною є найбільш складними в новітній історії України. Більше того, повномасштабне вторгнення росії в Україну поставило під загрозу безпеку в Європі. На жаль, те, що відбувається нині в Україні в XXI столітті в цивілізованому світі уявити неможливо. Тому, кожен в нашій державі став на оборону України на різних фронтах. Однією із найбільш важливих інституцій держави, яка постала на захист суверенітету і незалежності України є державна служба, оскільки саме вона є професійною діяльністю, яка спрямована на виконання функції і завдань держави. Однак, для того, щоб державна служба ефективно функціонувала необхідно здійснювати щодо неї систематично адміністративний контроль. Саме він виступає запорукою стабільного і ефективного функціонування інституту державної служби в Україні.

Разом з тим, в умовах розбудови демократичної, соціальної та правової держави в Україні, адміністративний контроль постає однією із визначальних функцій державного управління, який здійснюється великою кількістю суб'єктів та направлено на досягнення цілей і завдань публічного управління, які виникають перед державою, суспільством, особистістю тощо. В зв'язку з чим, здійснення адміністративного контролю як інструмент підвищення ефективності державної служби повинен бути систематичним і відповідати вимогам законності.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлюється та детермінується тим, що на сьогодні відсутні чіткі (реальні) механізми здійснення адміністративного контролю, що призводить до його недоліків.

Безперечно, низка нормативних актів визначає контрольні (контрольно-наглядові) повноваження окремих суб'єктів публічного управління, однак законодавство про державну службу чітко не визначає, які саме органи управління можуть здійснювати адміністративний контроль в державній службі України, процедуру здійснення адміністративного контролю, які наслідки для інститутів державної служби та окремих державних службовців за результатами адміністративного контролю можуть бути.

Варто зазначити, що безпосередньо в умовах розбудови демократичної, соціальної і правової держави в Україні, якою проголошена Україна в ст. 1 Конституції України¹, державний (адміністративний) контроль є невід'ємною частиною та функцією державного управління та направлені на досягнення цілей управління, вирішення завдань, які безпосередньо виникають перед державою, суспільством, особистістю тощо. Тому, в умовах здійснення системних перетворень, які відбуваються останнім часом в Україні все більшого значення набуває чітке та раціональне функціонування механізмів контролю за забезпечення законності в усіх сферах суспільного життя. Особливо важливо це є саме в державній службі, оскільки державні службовці виконують надзвичайно важливі завдання в інтересах держави та кожного громадянина України.

Адміністративний контроль є надзвичайно важливим для державної служби. При цьому, він повинен здійснюватися в рамках законності та дисципліни. Це дійсно важливо з огляду на те, що саме законність і дисципліна – це ключові умови існування будь-якої демократичної держави, її обов'язкові риси, які невід'ємні одна від одної. Законність можлива тільки при суворому дотриманні дисципліни всіма державними службовцями, а дисципліна, в свою чергу, обумовлюється рамками закону².

Трансформаційні процеси сучасного суспільства безпосередньо залежать від осіб, які обіймають посади у сфері публічного управління

1 Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996. 1996 р., № 30, стаття 141.

2 Загуменик В.В. Державне управління та виконавча влада в Україні : навч. посіб. Бендери, Київ : Поліграфіст, 2015. 295 с.

та адміністрування. Підготовка до публічно-управлінської діяльності є домінуючою тенденцією професіоналізації публічної сфери³.

Ефективність державного управління завжди вимірюється можливістю організації певного виду суспільно-корисної діяльності людини, у результаті якої, фактично, створюються та виникають управлінські взаємовідносини. Важливою умовою виникнення даних відносин є наявність специфічних владних повноважень, які властиві виключно суб'єктам державної влади та контролю⁴, в контексті цього збільшується важливість адміністративного контролю.

Впровадження принципів децентралізаційної політики держави є важливим аспектом її діяльності, адже саме децентралізація публічно-владних та загально-управлінських повноважень є ефективним методом розвитку, перевіреним не тільки теоретичними дослідженнями, а й практичним шляхом сучасних світових держав-лідерів⁵ в контексті цього також зростає важливість впровадження належного адміністративного контролю.

Цілеспрямоване державне управління, забезпечення організованості та чіткого порядку в суспільстві спирається на принцип дотримання законності, вдосконалення чинного законодавства. Загальна повага до закону, невідворотність покарання за його порушення, нетерпимість до антигромадських проявів, широка участь громадян у зміцненні правопорядку є тими рисами є притаманними правовій, демократичній державі. Тому, цілком зрозуміло, що зміцнення законності в усіх сферах державного життя, а особливо у сфері виконавчо-розпорядної діяльності органів є актуальним важливим завданням на шляху побудови незалежної демократичної держави. Встановлений в державі режим законності покликаний захищати як інтереси суспільства загалом, так і кожного громадянина зокрема, забезпечувати правові основи діяльності державних органів, громадських організацій, посадових осіб⁶.

Фактично, в основу законності покладено обґрунтовану науковцями провідну ідею чи положення, яке є теоретико-прикладним базисом та/

3 Шевченко С., Трещов М. Розвиток управлінських навичок керівників органів державної влади. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*. 2021. № 5 (11). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5\(11\)-204-216](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5(11)-204-216) (дата звернення: 12.08.2024).

4 Наумик А. Побудова ефективної структури державного управління. Розвиток суспільства та науки в умовах цифрової трансформації : МАТЕРІАЛИ ІІІ МІЖНАР. СТУДЕНТ. НАУК. КОНФ., м. Луцьк, 16 груд. 2022 р. С. 66–67.

5 Сидоренко Н., Наумик А., Брагіна К. Особливості функціонування інститутів громадянського суспільства в контексті переходу України до впровадження концепту «сервісної держави». *Theoretical and practical aspects of modern scientific research*. 2023. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-24.11.2023.13> (дата звернення: 12.08.2024).

6 Кісіль З. Р., Кісіль Р. В. Адміністративне право: навч. посіб. 3-тє вид. Київ. Алерта; ЦУІ, 2011. 696 с.

або організаційно-практичним твердженням існування сучасної системи державного управління. На підставі аналізу значної кількості наукових праць і публікацій провідних експертів України, під принципом законності, в сучасному державному управлінні пропонується розуміти основну суть діяльності суб'єктів владних (публічно-владних) повноважень державного управління, що поширюється на всю сферу застосування норм права і правотворчої діяльності, полягає в суворому і непохитному дотриманні юридичних норм з метою належної реалізації суб'єктами владних повноважень власних прав та виконання встановлених законом обов'язків.

Аналіз законності як режиму сфери публічного адміністрування приводить до уподібнення її з таким прийнятим у державі порядком, за якого всі нормативно-правові акти й організаційно-практичні дії здійснюються державою виходячи з духу й суворой букви закону, у рамках його сутності та змісту. Наявність значного й суворого законного режиму в сучасному державному управлінні є, по своїй суті, фактичним проявом демократичних засад врядування, оскільки влада народу реалізується у встановленні й ефективному виконанні законів держави. Тому встановлення режиму законності включає в себе наявність відповідних актів законодавства, а також належну й «правильну» реалізацію юридичних норм, що містяться в описаних актах, відповідно до цілей правового регулювання, інтересів кожної особистості, соціуму й держави. В умовах дотримання режиму законності виникає динамічний стан, що характеризується відповідністю суспільним відносинам – нормам права.

Отже, законність є складною імерсивною категорією, що характеризується різними рівнями прояву та аспектами. У цілому вона може бути визначена таким чином: законність в державному управлінні – це комплексна адміністративно-правова категорія, що відображає правовий характер організації публічного управління, органічну взаємодію права та влади, права та держави.

Разом з тим, для державних службовців також доцільно застосовувати категорію «службова дисципліна». Так, зокрема, службова дисципліна – це постійне та безумовне виконання державними службовцями обов'язків, які визначені Конституцією України, законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами керівників органів і підрозділів структурних одиниць та інших нормативно-правових актів.

Службова дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних та соціально-економічних умов для чесного, неупередженого

і гідного виконання обов'язків державним службовцем, повазі до честі та гідності державних службовців до громадян, вихованні сумлінного ставлення до виконання обов'язків шляхом зваженого застосування методів переконання, заохочення та примусу⁷.

У державному управлінні адміністративний контроль – це одна із головних функцій та обов'язковий елемент побудови суспільства. Однак при цьому, у процесі розвитку його політичної системи, органів державного управління, законодавчої й виконавчої влади він зазнає кардинальних змін. Разом з тим, аналіз контрольної діяльності в сучасних умовах є актуальним з огляду на те, що завдяки цій діяльності можна побудувати більш цілісну та обґрунтовану модель вдосконалення і розвитку системи публічної влади в Україні⁸.

Саме тому, в процесі дослідження важливо проаналізувати сутність та особливості адміністративного контролю, оскільки незважаючи на низку досліджень, на сьогодні так і не сформовано єдиного чіткого підходу щодо його сутності та розуміння.

Визначаючи поняття адміністративного контролю потрібно першочергово зупинитися на родовому терміну «контроль».

Варто зазначити, що у довідкових джерелах немає єдиного визначення терміна «контроль». Деякі автори визначають його як специфічний різновид юридичного процесу, як правову форму діяльності або як функцію компетентних державних органів⁹.

Таким чином можна прийти до висновку, що адміністративний контроль як засіб підвищення ефективності роботи державної служби в Україні є досить складною та багатовимірною категорією, що потребує додаткового наукового опрацювання. Тим не менш, в підсумку можемо зробити висновок, що адміністративний контроль – це особливий вид діяльності спеціально уповноважених органів, який полягає в здійсненні спеціальних заходів і процедур, що визначають законність здійснюваних операцій, ступінь виконання стратегічних та поточних планів, ефективність залучення і використання ресурсів. Вважаємо, що таке визначення адміністративного контролю є найбільш оптимальним.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-132-136

7 Цуркан М. І. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів : монографія. Харків: Право, 2010. 216 с.

8 Нагаєв В. М. Публічне адміністрування: електронний навчальний посібник. Харків: ХНАУ, 2018. 278 с.

9 Oxford English Dictionary, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 1989. 1588 p.

ЛЕВЧУК Марія В'ячеславівна,
канд. юрид. наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0002-7372-7134
Україна

«РЕЛЬЄФ» ЯК РІЗНОВИД СПАДКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ПРАВІ ФЕОДАЛЬНОЇ АНГЛІЇ

Вивчення генези правових звичаїв у феодальному праві має велике значення для розуміння формування державно-правової і економічної системи середньовічної Європи. Одним з таких звичаїв в праві феодальної Англії було спадкове зобов'язання у вигляді феодального платежу, що мав назву «рельєф», який спадкоємець повинен сплатити своєму лорду після смерті попереднього власника. Сплата рельєфу відігравала вагомую роль у підтриманні ієрархічної структури феодального суспільства, фіксувала передачу земельних володінь та забезпечувала стабільності феодальної системи. Дослідження еволюції правових звичаїв, що стосувались спадкових зобов'язань є важливим для розуміння механізму влади і залежності в феодальному англійському суспільстві та основних принципів функціонування феодальної держави в цілому.

Феодальна система середньовічної Англії була складною ієрархічною структурою, що формувалася впродовж кількох століть. У цій системі лорди-сюзерени та васали були пов'язані низкою зобов'язань, які регулювали їхні взаємовідносини та забезпечували стабільність соціального ладу. Основою феодальних відносин були не лише військові та адміністративні зобов'язання, але й фінансові платежі, які здійснювали економічну підтримку цієї ієрархії. Важливим елементом цих зобов'язань став рельєф – платіж, що визначав умови успадкування землі і передачі майна, закріплюючи фінансові зв'язки між лордами та залежними від них васалами і окреслював права обох сторін. Рельєф, як правило, розглядався як платіж лорду-сюзерену, що сплачувався спадкоємцем васала за право успадкувати його феод.

Правовий звичай сплати рельєфу має глибокі корені в феодальному праві середньовічної Англії, відображаючи складну систему соціальних

та економічних відносин, що склалися в цей час. Ще в ранньофеодальний період, існував правовий звичай сплати спадкового зобов'язання, що мало назву «геріот» (heriot). Останній був пов'язаний з давньогерманськими звичаями, які перейшли до англосаксонського та нормандського звичаєвого права. Сам термін «геріот» походить від давньоанглійського «heregeat», «here-geatwai» і означав «зброя та військово спорядження солдата чи армії»¹. Первинно, в пізній англосаксонській період, геріот був платежем під час успадкування землі тенами (які були прошарком військово-служилої знаті у пізній англосаксонський період історії Британії (VIII – середина XI ст.)), що мав натуральний характер і зазвичай означав право лорда забрати собі найкраще рухоме майно померлого (коні, зброя, такі як меч, щит, шолом тощо) і не залежав від розміру земельної ділянки чи її прибутковості, а також не відрізнявся термінологічно від аналогічного платежу, що сплачувався селянами-кріпаками. Право на такий спадковий платіж виникло із звичаю, згідно з яким король, а потім лорд первинно позичав це військово спорядження, худобу, інвентар своїм службовцям та селянам, які служили йому в війську. Коли помирав орендар, коня та спорядження повертали лорду. Відтак, саксонський геріот або податок на спадщину спочатку мав форму повернення військового спорядження, яке передавалося королю. Проте з часом лорд перестав надавати таке майно, а сам цей звичай трансформувався на обов'язковий спадковий платіж рухомих майном на користь лорда після смерті свого васала або орендаря.

В законах англійського короля Кнута (1016–1035 pp.), містяться норми, які регулювали сплату геріоту, пропонуючи чіткі вказівки про його розмір в залежності від статусу спадкодавця: «І нехай геріоти будуть такими, що відповідають рангу. Для ерла це буде: вісім коней, чотири сідлані та чотири без сідел, чотири шоломи та чотири панцирі, вісім списів і стільки ж щитів, чотири мечі та 200 манкусів² золота. А після цього, для тена короля, що найближчий до нього; чотири коні, два сідлані та два без сідел, два мечі, чотири списа і стільки ж щитів, шолом і панцир та п'ятдесят манкусів золота.... Рельєф графа, що належить королю, – це вісім коней, з яких чотири будуть сідлані та загнздуванні, а з ними чотири нагрудники, чотири шоломи, чотири списа, чотири щити і чотири

1 Chisholm, Hugh, ed. (1911). «Heriot». Encyclopædia Britannica. Vol. 13 (11th ed.). Cambridge University Press. P. 364.

2 Манкус (mancosus) – назва, яка використовувалась в Європі раннього середньовіччя для позначення золотої монети, що була еквівалентом ісламського золотого динара вагою 4,25 г золота, або розрахункової одиниці в тридцять срібних пенсів. В один манкус приблизно оцінювалась місячна зарплата кваліфікованого робітника, наприклад, ремісника чи солдата.

мечі. Інші чотири коні – це верхові коні та робочі коні з повідцями та уздечками. Рельєф барона – чотири коні, з яких два будуть сидлані та загнзудуванні, а з ними два нагрудники, два щити, два шоломи, два списа і два мечі. З інших двох коней один буде верховим, а інший – робочим, з повідцями та уздечками. Рельєф вавасора³ для його лорда – це кінь, що належав його батькові в день його смерті; і нагрудник, шолом, щит, спис і меч. І якщо, випадково, він не має цих предметів, то може звільнитися, сплативши сто шилінгів. Рельєф вілана – його найкраща тварина; чи то буде бик, чи кінь, він буде належати його панові. Рельєф того, хто тримає землю за річну оренду, буде таким, як рента за один рік»⁴.

Геріот, як видно, міг мати різні форми залежно від статусу утримувача та умов його служби – для лицарів це часто була зброя або бойові коні, для селян – худоба або інші цінні предмети. Згодом він прийняв форму натурального і грошового платежу (рельєфу), а в норманські часи з спадкоємця вимагалася лише грошова виплата. Таким чином, він став феодалним обтяженням, пов'язаним із правом володіння. Важливою рисою геріоту була його символічна функція: він підкреслював залежність васала або орендаря від лорда і необхідність визнання цієї залежності при кожній зміні власника.

Геріот, відтак, можна розглядати як первісну форму спадкового зобов'язання у феодалному праві, більш пізньою його формою став «рельєф». На відміну від геріоту, який був тісно пов'язаний із саксонськими та скандинавськими звичаями і носив натуральний характер, рельєф поступово трансформувався у грошовий платіж, що відповідав новим феодалним реаліям Англії. Він став своєрідним спадковим обов'язком для васалів, що закріплював залежність від сюзерена та забезпечував стабільний дохід лорда.

Термін «рельєф» походить від латинського «relief» та означає «полегшення» або «вивільнення». У феодалному контексті рельєф позначав спадкове зобов'язання у вигляді податку або платежу, який сплачував сюзеренові спадкоємець померлого васала для підтвердження права на успадкування його земельних володінь. Оскільки феоди в Англії спочатку були надані Вільгельмом Завойовником як винагорода за службу, в

3 Вавасор (vavator) – у середньовічній Англії – феодалний васал (підвасал), наступний за рангом нижче барона, який був утримувачем землі від вищого лорда та мав власних васалів.

4 Select charters and other illustrations of English constitutional history, from the earliest times to the reign of Edward the First by Stubbs, William, Davis, H. W. Oxford: Clarendon Press, 1913. P. 87-88.

рамках феодалної системи не існувало логічного обґрунтування, чому спадкоємець васала повинен успадкувати феоде, не надавши лорду-королю аналогічну цінну послугу. Відтак платіж за передачу феодеу і розглядався як компенсація за цю відсутню службу. У цьому контексті право спадкоємця васала на успадкування феодеу можна порівняти з правом переважної купівлі: лорд наділяв феодеом спадкоємця, надаючи йому пріоритет перед іншими потенційними покупцями, якщо спадкоємець сплачував свій рельєф. Така передача мала раціональну цінність, оскільки спадкоємець мав більше досвіду в управлінні спадщиною, ніж будь-яка інша особа. Наприклад, він міг знати про оптимальні сівозміни для різних типів ґрунтів та мікрокліматичних умов, а також мав доступ до місцевої робочої сили, лояльної до його сім'ї, а це, відтак робило спадкоємця більш бажаним кандидатом на управління феодеом, оскільки він вже був знайомий з його ресурсами і потребами.

Основна мета рельєфу полягала в забезпеченні фінансових ресурсів для лордів, які втрачали частину своїх доходів внаслідок успадкування. Необхідна сума або встановлювалася довільно лордом, або погоджувалася між сторонами. Поступово виникло уявлення про справедливу й розумну суму, зазвичай еквівалент річного доходу від феодеу. Відтак, цей платіж, обчислювався залежно від вартості земель, які успадковувалися. Важливо, що рельєф часто розглядався як форма визнання васалом своїх зобов'язань перед лордом, підкреслюючи структуровану ієрархію феодалних відносин.

Обчислення рельєфу в середньовічній Англії було складним процесом, який залежав від багатьох факторів. Сума, яку спадкоємець мав сплатити своєму лорду, варіювалася в залежності від кількох ключових аспектів, таких як ранг спадкоємця, вартість земельних володінь та регіональних звичаїв. Однією з основних причин варіативності рельєфу була різниця в земельних оцінках, що визначалися на основі прибутковості землі, її продуктивності та соціально-економічних умов, що панували в певному регіоні. А спадкоємець з високим соціальним статусом, наприклад, барон, міг бути зобов'язаний сплатити значно вищий рельєф, ніж нижчий за статусом васал, який успадковував менші володіння. Крім того, вартість рельєфу могла також змінюватися в залежності від специфіки земельної угоди, яка була оформлена між лордом-сюзереном і васалом. Така невизначеність у сумах рельєфу часто призводила до зловживань лордів по відношенню до

спадкоємців своїх васалів у вимаганні непосильних сум рел'єфу за вступ у володіння феодалом та зумовила необхідність чіткої регламентації правового звичаю сплати рел'єфу, що відбулося в ряді важливих документів.

Вагомим кроком на шляху правового регулювання сплати рел'єфу була Велика хартія Генріха I або Коронаційна Хартія 1100 р.⁵, утверджена під час обрання нового монарха. Цей документ був одним із перших, що закріпив у письмовій формі обмеження на королівські привілеї, включаючи вимоги щодо виплат при спадкуванні земель. Хартія Генріха I містила наступні правила сплати рел'єфу: 1) заборона стягнення надмірного рел'єфу – Генріх I зобов'язувався обмежувати рел'єф до «справедливих і законних» розмірів, що мало запобігати непомірним і необґрунтованим стягненням при спадкуванні феодалів і зловживанням з боку корони, яка часто використовувала рел'єф як інструмент для особистого збагачення або покарання непокірних баронів; 2) надання пріоритету прав спадкоємців: Хартія визначала, що спадкоємці баронів і лицарів, які успадковували землі, мали право сплачувати рел'єф, а не ризикували конфіскацією своїх феодалів, підтверджуючи, таким чином, основний принцип успадкування, коли спадкоємці могли бути впевнені, що не втратять своїх прав на володіння через вимоги короля; 3) намагання встановити розміри рел'єфу: хоча у Хартії 1100 р. ще не було конкретних сум рел'єфу, однак сам акт зобов'язував короля утримуватись від «надмірних вимог», що слугувало основою для подальших уточнень, які з'явилися у Великій хартії вольностей 1215 р. Генріх I пообіцяв, що барони та інші феодала будуть звільнені від надмірних рел'єфів і штрафів, створюючи основу для обмежень, які закріпилися у 1215 р.; 4) захист прав неповнолітніх спадкоємців: король зобов'язувався захищати права молодих спадкоємців від перебільшених фінансових вимог, а досягнувши повноліття, такі спадкоємці могли вступити у права володіння без надмірних витрат.

Як видно з аналізу документа, Велика хартія Генріха I заклала основи для регламентації спадкових зобов'язань у праві феодалної Англії, закріпивши захист баронів і обмеження королівської влади у питаннях сплати рел'єфу та підготувала ґрунт для подальших реформ, які забезпечили більшу стабільність феодалної власності. Незважаючи

5 Select documents of English constitutional history, ed. by George Burton Adams and H. Morse Stephens. New York : The Macmillan Company; 1935. P. 5.

на фіксацію норм про сплату рельєфу, зловживання королівської влади при визначенні розміру рельєфу під час спадкування баронських земель продовжились і стали однією з основних причин виступу англійської аристократії проти монархії на початку XIII ст. Це невдоволення врешті-решт призвело до затвердження «Великої хартії вольностей» Іоанном Безземельним у 1215 р. Аристократія вимагала, в тому числі, справедливішого підходу до фінансових зобов'язань, пов'язаних із рельєфом, оскільки їхнє надмірне стягнення створювало загрози стабільності феодалної системи. У результаті цього тиску виникли вимоги про реформування королівських практик довільного стягнення рельєфу, які зрештою знайшли своє відображення в тексті Великої Хартії вольностей, що закріпила певні права баронів і обмежила владу короля. У цій хартії було чітко зазначено права спадкоємців і порядок, відповідно до якого мали відбуватися платежі рельєфу, що забезпечувало більшу прозорість у відносинах між лордами-сюзеренами та васалами.

Регулювання сплати рельєфу у Великій хартії вольностей 1215 р., якому присвячені статті 2 і 3, стало важливим кроком у встановленні справедливих правил спадкових зобов'язань в англійському праві. Зокрема, в статтях Хартії чітко зазначено максимальний розмір рельєфу, що дозволяв спадкоємцям уникати свавільного стягнення. Проголошувалось, що «графи або барони або інша особа, які є утримувачами землі безпосередньо від Корони, які померли, будуть зобов'язані сплатити рельєф у 100 фунтів стерлінгів, а за лицарські лени – 100 шилінгів»⁶. Таке чітке визначення меж рельєфу стало важливим інструментом для контролю за фінансовими вимогами з боку корони та забезпечення справедливості для спадкоємців. Воно забороняло королю безпідставно підвищувати ці суми, що обмежувало його владу. Також визначалось, що якщо спадкове володіння є невеликим або поділяється між кількома спадкоємцями, то величина рельєфу зменшується відповідно, що підкреслювало принцип пропорційності в стягненні рельєфу, запобігаючи надмірним фінансовим навантаженням на тих, хто успадковує менші землі. Ще одним важливим аспектом сплати рельєфу було те, що якщо спадкоємець був неповнолітнім, то рельєф не підлягав сплаті, адже до досягнення ними повноліття король виконував функції опікуна. Завдяки цим статтям, Велика Хартія Вольностей встановила чіткі правила

6 Select documents of English constitutional history, ed. by George Burton Adams and H. Morse Stephens. New York : The Macmillan Company; 1935. P. 42-43.

сплати рел'єфу, які забезпечували баланс між правами корони і правами аристократії та справедливість у феодалних відносинах.

Стягнення рел'єфу фіксувалось і в так званих «Pipe rolls» або «Great Rolls of the Pipe» – щорічних фінансових звітах середньовічної Англії, які фіксували доходи та витрати корони. Вони склалися Королівським казначейством (Exchequer) і ведуть свій початок від правління Генріха I у XII ст., з безперервним записом з 1155 року. Ці документи в основному відображали різні види королівських доходів: податки, ренти, феодалні внески, штрафи та судові збори, а також борги перед короною. В одному з таких звітів часів Генріха III (1222 р.) міститься такий запис: «Ricardus filius Willelmi de Scalariis II pro relevio suo de dimidia baronia...£.50...», що можна перекласти як «отримав від Річарда, сина Вільгельма де Скалярія II, в якості його рел'єфу за половину баронства .....суму в ...£50...»⁷. Даний запис чітко відображав ставки рел'єфу, зафіксовані Великою Хартією Вольностей 1215 р., оскільки рел'єф за баронію становив 100 фунтів стерлінгів, відповідно за півбаронії слід було сплатити 50.

Стягування рел'єфу мало значний вплив на соціально-економічні відносини в середньовічній Англії, формуючи не лише економічні структури, але й соціальну ієрархію та відображало складні взаємозв'язки між лордами і васалами, а також їхнє місце в більш широкому контексті феодалної системи. Рел'єф, як спадковий податок, підтверджував право васала на землю, що спадкувалася, і формував економічні умови для переходу земельної власності. Спадкоємці, які сплачували рел'єф, фактично забезпечували стабільність володіння землею, що, в свою чергу, гарантувало лордам продовження доходів від земельних угідь. Важливо зазначити, що розмір рел'єфу часто визначався в залежності від вартості землі та статусу спадкоємця, що в свою чергу могло відображати соціальний статус як самого васала, так і його родини. Це створювало систему, в якій фінансові зобов'язання виступали як показник соціального статусу.

Рел'єф, як спадковий платіж, був важливим елементом феодалної правової системи Англії, відображаючи основні принципи суспільства, в якому земля була джерелом багатства і влади. Стягнення цього податку справляло значний вплив на фінансову стабільність лордів, забезпечуючи їм доходи, необхідні для утримання маєтків і ведення військових кампаній, гарантуючи

7 English Baronies, A Study of their Origin & Descent 1086-1327, I.J. Sanders, Clarendon Press, 1960. P. 30, barony of Caxton, footnote 6.

їм доступ до ресурсів. Політичний аспект рельєфу підкреслював залежність васалів від лордів та сприяв збереженню лояльності та виконанню феодалних обов'язків. Сплата рельєфу підтверджувала права лордів на землю, зміцнюючи їхню владу, а також сприяла централізації королівської влади, надаючи монарху додаткові доходи та контроль над феодалною аристократією. У соціальному контексті рельєф підкреслював феодалну ієрархію і взаємозалежність між лордом і васалом, а сплата цього податку символізувала визнання васалом своїх зобов'язань, що підтримувало стабільність відносин у феодалному суспільстві. Таким чином, рельєф, як спадковий платіж, забезпечував економічну стабільність, підтримував політичну владу лордів і короля, а також сприяв збереженню соціального порядку. Право на стягнення рельєфу при спадкуванні феодалів в Англії зберігалось протягом усього середньовіччя і було скасоване лише у 1646 р., під час Англійської революції.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-137-144

СЕРГІЄНКО Тетяна Іванівна,

канд. політ. наук, доцент,
доцент кафедри бізнесу та управління,
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID ID: 0000-0002-4654-9248

КУРТА Олександр Олександрович,

аспірант 2-го року навчання спеціальність 052 «Політологія»,
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID ID: 0009-0003-4747-3323

СЛАСТІН Віталій Олександрович,

аспірант 2-го року навчання спеціальність 052 «Політологія»,
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID ID: 0009-0006-8799-4280
Україна

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В УМОВАХ ПОСТПРАВДИ: ЗМІНИ У ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ ТА ВПЛИВ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ

Актуальність теми дослідження. Реалії сьогодення свідчать, що інформаційні технології, медіа та соціальні мережі стали ключовими факторами у формуванні громадської думки, змінюючи не тільки політичну комуніка-

цію, але й політичну культуру. В умовах постправди політики, медіа та інші актори активно використовують маніпуляції, фейкові новини, пропаганду та емоційні звернення для формування думок, ставлень і поведінки громадян. У результаті громадська думка стає все більш поляризованою, а рівень довіри до традиційних медіа і політичних інститутів різко знижується. Це створює нові виклики для демократичних процесів і впливає на політичну культуру суспільства, де факти можуть змінюватися на користь політичних або ідеологічних інтересів.

Зміни в політичній культурі в умовах постправди, такі як зростання недовіри до фактів і наукових доказів, а також підвищення значення емоційних, спрощених наративів, можуть мати далекосяжні наслідки для стабільності політичної системи, ефективності демократичних процесів та громадянської активності. У цьому контексті важливо дослідити, яким чином політичні актори та медіа використовують комунікаційні стратегії для впливу на громадську думку та які механізми протидії постправді можуть бути розроблені для зміцнення політичної культури.

Таким чином, дослідження політичної комунікації в умовах постправди є критично важливим для розуміння сучасних політичних процесів, оцінки впливу маніпуляцій на політичну культуру та визначення шляхів підвищення медіаграмотності і громадянської свідомості у сучасному світі.

Ступінь наукової розробки теми. Розвиток комунікаційних теорій розпочався ще в середині ХХ століття, коли вчені, такі як Д. Белл, П. Брегер, Н. Вінер, Ч. Кулі та інші, звертали увагу на взаємозв'язок між медіа, інформацією та суспільством. Згодом дослідження в цьому напрямі розвивалися, і з'явилися нові теорії, які стосуються еволюції медіа, глобалізації інформації та її політичного використання. Феномен політичної комунікації вивчали такі автори, як Е. Бенрайз, Д. Берло, Р. Катц, П. Лазарфельд, В. Ліпман, що зосереджувалися на ролі медіа в формуванні політичних уподобань та впливі комунікації на виборчі процеси. Значну увагу приділено також дослідженням маніпуляцій з інформацією, використанню емоційних компонентів у політичних кампаніях і впливу на громадську думку через медіа.

Щодо сучасних досліджень українських вчених, то роботи таких науковців як Г. Агафова, Ю. Данько, І. Проноза, Ю. Кокарча, Н. Ротар,

В. Різун та Г. Почепцов, присвячені аналізу політичних комунікацій в Україні, особливо в контексті інформаційних війн, дезінформації та використання медіа для маніпулювання громадською думкою під час політичних та соціальних криз. Вони акцентують увагу на зміні політичної культури в умовах постправди, що вимагає нових підходів до медіаграмотності, критичного мислення і формування стратегії протидії маніпуляціям. У той же час, проблема зміни політичної культури та впливу постправди на громадську думку залишається недостатньо дослідженою, особливо в умовах сьогодення. Також, подальшого осмислення потребує вплив нових технологій на формування політичної свідомості та механізми, за допомогою яких маніпуляції інформацією можуть змінювати політичні процеси.

Метою даного дослідження є аналіз трансформацій політичної комунікації в умовах постправди, зокрема вивчення змін у політичній культурі та визначення впливу маніпуляцій інформацією на формування громадської думки.

Завдання дослідження полягає в аналізі сутності концепції постправди та її впливу на політичну комунікацію та оцінці впливу маніпуляцій інформацією на політичну культуру.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на поєднанні класичних та сучасних політичних теорій, що стосуються політичної комунікації, постправди та її впливу на громадську думку. Для розкриття сутності теми використовуються філософські, соціологічні та комунікаційні підходи, а також методи аналізу та синтезу інформації. Окрім того, застосовуються конкретно-наукові методи, що дозволяють дослідити зміни в політичній культурі та механізми впливу медіа в умовах постправди. Такий підхід дає змогу повноцінно зрозуміти трансформації політичних процесів у сучасному інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу. Тема дослідження є складною і багатогранною, охоплюючи різноманітні аспекти політичних процесів, зокрема взаємодію між політиками, медіа та громадськістю в умовах постправди, де глобалізація інформаційних технологій та розвиток соціальних медіа значно змінюють політичну культуру і впливають на громадську думку, тому для кращого розуміння важливо розглянути основні категорії і поняття, що становлять понятійно-категоріальний апарат цієї теми (табл. 1).

Таблиця 1

Основні поняття, які характеризують тему дослідження

Джерело: дослідження авторів

Поняття	Опис
Політична комунікація	Процес передачі та обміну інформацією між політичними акторами (політики, медіа, громадськість) для формування політичних позицій, переконань та мобілізації.
Постправа	Ситуація, коли емоції та особисті переконання важать більше за факти у формуванні громадської думки та політичних рішень.
Політична культура	Сукупність політичних уявлень, норм і традицій, які визначають взаємини громадян і політичних інститутів у суспільстві.
Громадська думка	Сукупність поглядів, оцінок і переконань громадян щодо політичних подій, осіб, ідей, що формується під впливом медіа, соціальних мереж та інших факторів.
Медіаманіпуляція	Використання медіа для впливу на громадську думку через спотворену або часткову інформацію, що веде до маніпуляцій та дезінформації.
Фальшиві новини	Сфальшована або частково невірна інформація, що поширюється з метою маніпулювання громадською думкою та впливу на політичні рішення.
Ехокамери	Інформаційні простори, де люди отримують лише підтвердження своїх переконань, що сприяє поляризації та ускладнює обмін ідеями між різними групами.
Фільтраційні бульбашки	Замість різноманітної інформації індивіди отримують лише ту, що відповідає їхнім уявленням, через алгоритми соціальних мереж та новітніх медіа.
Популізм	Політичний підхід, що апелює до широких мас, спрощуючи складні питання і маніпулюючи емоціями, часто використовуючи штучні розподіли «ми» проти «них».
Демократія і політичні інститути	Роль демократичних інститутів у формуванні прозорої політичної комунікації та забезпеченні достовірної інформації для громадськості.
Інформаційні війни	Використання інформації як інструменту політичного впливу, зокрема для дискредитації опонентів чи маніпулювання громадською думкою через медіа.
Соціальні мережі	Платформи для обміну інформацією та ідеями, що можуть використовуватися як для підтримки демократичних процесів, так і для розповсюдження фальшивих новин.

Отже, кожне з цих понять має безпосередній вплив на сучасні політичні процеси та формування громадської думки, що стає все більш вразливою до маніпуляцій. Особливо яскраво це проявляється в контексті російської агресії проти України, де складовою частиною війни є масштабна інформаційна кампанія, яка охоплює не лише український інформаційний про-

стір, а й глобальну арену. У цьому контексті факти та об'єктивна правда опинилися під загрозою, поступаючи місцем постправді. Хоча діяльність Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, а також Центру протидії дезінформації при РНБО України зосереджена саме на цьому завданні, важливо розглянути проблему більш широко¹. Потрібно усвідомити, що постправа стала потужним інструментом політичної комунікації, вивчити її механізми та методи маніпуляції, які дозволяють створювати альтернативні реальності та формувати громадську думку за допомогою емоцій і перекрученої інформації. Тому, окрім боротьби з дезінформацією, необхідно також глибше проаналізувати вплив постправди на політичну культуру та процеси формування громадської думки в Україні.

У широкому розумінні постправа є філософською концепцією, яка ставить під сумнів існування об'єктивних стандартів істини. Як зазначає український філософ В. Волковський, постправа – це «стан суспільно-політичного дискурсу та практики, коли істинність або хибність фактів і суджень ігнорується»². Філософські корені постправди пов'язані з домінуючою в сучасному світі теорією суб'єктивного релятивізму. Ця теорія заперечує існування абсолютної, об'єктивної істини, стверджуючи, що статус істинності залежить від індивідуальних суджень, особистого досвіду та культурних умов. У рамках релятивізму наука розглядається лише як одна з численних точок зору на світ, що має рівне право на існування поряд з релігійними віруваннями, міфами та особистим досвідом кожної людини³. Важливо зазначити, що сприйняття різних точок зору як рівних за значущістю та доказовістю є характерним для низького рівня мислення. Натомість для більш високого рівня пізнання притаманні орієнтація на доказовість, надійність і об'єктивність отриманих знань.

Отже, сутність концепції постправди полягає в тому, що в умовах сучасного інформаційного середовища факти та об'єктивні дані часто відходять на другий план, поступаючись місцем емоціям, переконанням та особистим перекрученням реальності. В епоху постправди важливіше не те, що є істинним, а те, в що люди хочуть вірити. У цьому контексті політична комунікація зазнає серйозних змін, адже політики, медіа та інші актори почи-

1 Постправа, як інструмент створення «паралельної реальності» у школярів в окупації. URL: <https://almenda.org/postpravda-yak-instrument-stvorennya-paralelnoi-realnosti-u-shkolyariv-v-okupacii/> (дата звернення: 10.11.2024 р.).

2 Волковський В. Доля філософії в епоху постправди: слуга короля чи клоун на агорі. *Україна модерна*. 2019. № 26. С. 88–98.

3 Коркос Я.О. Епоха постправди у сучасному світі: витоки та причини. *Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія*, 2023. Випуск 1. С. 23–31.

нають активно використовувати емоційні маніпуляції, фейкові новини та дезінформацію для формування громадської думки, а також для мобілізації підтримки чи протесту. Особливо значущим цей процес стає в умовах сучасних інформаційних викликів, коли нові медіа та цифрові технології значно змінюють способи поширення інформації⁴.

Також зазначимо, що соціальні мережі та онлайн-платформи дають можливість будь-якому користувачеві створювати та поширювати контент, що може бути як правдивим, так і маніпулятивним. У таких умовах постправа часто стає основою для політичних кампаній, виборчих процесів і навіть соціальних рухів, де емоційні наративи та фальшиві факти заміщають реальну аргументацію та об'єктивні дані⁵.

Цей феномен істотно впливає на політичну комунікацію, адже перетворює її на інструмент маніпулювання масовою свідомістю, а не на спосіб обміну інформацією та аргументами. Як результат, громадяни все частіше схильні вірити в те, що підтверджує їхні особисті переконання, а не в те, що є насправді. Це підриває здатність суспільства до критичного мислення, ускладнює процеси прийняття обґрунтованих рішень та веде до поляризації політичних позицій. Таким чином, постправа не лише змінює політичну комунікацію, але й суттєво трансформує саму політичну культуру, викликаючи питання щодо ефективності демократичних процесів та ролі медіа в суспільстві, впливаючи на політичні процеси через механізми, які активно діють у сучасному інформаційному середовищі. Розглянемо основні механізми впливу постправи на політичні процеси, які активно функціонують у сучасному інформаційному середовищі (табл. 2).

Таблиця 2

Основні механізми впливу постправи на політичні процеси

Джерело: дослідження авторів

Механізм впливу	Опис	Вплив на політичні процеси
1	2	3
Маніпулювання емоціями	Політичні актори використовують емоційно забарвлені наративи для формування громадської думки, замінюючи факти на емоційні реакції.	Прийняття політичних рішень на основі емоцій, а не фактів, що знижує обґрунтованість громадської думки та політики.

4 Арабаджиев Д.Ю., Постол О.Є., Сергієнко Т.І. Сучасні канали комунікації як детермінанта інформаційної стійкості в контексті повномасштабного вторгнення російської федерації. *Політикус*. 2023. № 6. С. 9–14.

5 Самчук, З., Гурківська, А. Постправа як інструмент політичного наративу епохи постмодерну. *Політичні дослідження / Political Studies*, 2023. №1 (5), С. 163–177.

Продовження табл. 2

1	2	3
Поширення фейкових новин та дезінформації	Спотворення інформації або її подання в спрощеній формі через медіа, що дозволяє маніпулювати суспільними настроями.	Формування альтернативних реальностей, що може впливати на вибори, політичні рішення і громадське сприйняття подій.
Алгоритмічні маніпуляції	Персоналізовані алгоритми соціальних медіа створюють інформаційні «ехо-камери», в яких люди отримують тільки підтвердження своїх переконань.	Зниження критичного мислення, посилення ехо-камер, що призводить до меншої відкритості до альтернативних точок зору.
Поляризація суспільства	Використання політичними акторами риторики, яка розділяє людей на «своїх» і «чужих», посилюючи соціальне та політичне розділення.	Зростання соціальних конфліктів і зменшення готовності до компромісів, ускладнення демократичних процесів.
Популістські стратегії	Політики використовують спрощені, емоційно заряджені наративи для мобілізації електорату, часто маніпулюючи фактами.	Легке залучення підтримки через емоційні меседжі, що призводить до поверхневого сприйняття складних питань.
Зміна політичного дискурсу	Політичний дискурс стає менш складним і більше орієнтованим на емоційну реакцію, ніж на аргументовану дискусію.	Зниження рівня критичного мислення в суспільстві, переважання поверхневих та спрощених політичних наративів.

Отже, одним з основних механізмів є маніпулювання емоціями. У часи постправди емоції стають основним інструментом політичного впливу, витісняючи факти як основний критерій для прийняття рішень. Політики та медіа використовують емоційно заряджені наративи, щоб викликати страх, обурення, радість або надію, що здатні змістити акценти в політичному дискурсі. Громадяни починають формувати свої політичні погляди не на основі об'єктивних фактів, а через емоційне сприйняття інформації⁶.

Ще одним важливим механізмом є поширення фейкових новин та дезінформації⁷. У контексті постправди маніпуляції фактами стають не просто можливістю, а й стандартною стратегією у політичній боротьбі. Фальшиві новини, перебільшення і спотворення фактів поширюються через різноманітні медіа-платформи, зокрема соціальні мережі. В умовах

6 Арабаджиев Д.Ю., Сергієнко Т.І. Політична маніпуляція та інформаційно-психологічна безпека в політичних відносинах. *Політикус: Науковий журнал*. Видавничий дім «Гельветика», 2020. № 2. С. 36-43.

7 Тищенко В.С., Мужанова Т.М. Дезінформація і фейкові новини: ознаки та методи виявлення в мережі інтернет. *Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка»*, 2022. № 2(18). С. 175–186.

інформаційної війни ці маніпуляції можуть серйозно змінювати сприйняття політичних подій та впливати на виборчі результати або підтримку політичних рішень.

Альтернативною реальністю в епоху постправди стали алгоритмічні маніпуляції, що виникають через використання цифрових технологій.

Поляризація суспільства є ще одним важливим механізмом. Постправда активно сприяє розподілу суспільства на «своїх» та «чужих». У політичних дискурсах часто використовується риторика, яка наголошує на розбіжностях між різними групами, створюючи відчуття боротьби між контркультурними чи ідеологічними таборами. Поляризація посилює розрив між громадськими групами, оскільки правдивість інформації втрачає своє значення – важливішими стають ідеологічні наративи, що сприяють ще більшій фрагментації суспільства⁸.

Популістські стратегії використовують постправду як інструмент маніпуляції для мобілізації підтримки. Популісти часто апелюють до спрощених, емоційно заряджених наративів, які не потребують глибокого аналізу чи перевірки фактів. Вони використовують загальні фрази та прості гасла, які резонують з великими масами, зокрема в кризових ситуаціях, коли люди шукають прості відповіді на складні питання. Так, наприклад, це дозволяє популістам здобувати популярність серед виборців, навіть якщо їхні заяви не мають під собою фактичної основи.

Останнім важливим механізмом є зміна самого політичного дискурсу. У постправдову епоху на політичній арені переважають спрощені наративи, що часто ігнорують складність і багатогранність реальних ситуацій. Традиційні політичні дебати, які базуються на аргументах і фактах, замінюються на емоційно забарвлені виступи та лозунги. Це змінює політичну культуру, оскільки виборці все більше орієнтуються на поверхневі повідомлення, а не на серйозні та аргументовані дискусії.

Отже, всі ці механізми разом сприяють значним змінам у політичних процесах, підриваючи довіру до об'єктивної інформації, знижуючи рівень критичного мислення серед громадян і сприяючи поляризації політичної культури. Постправда, таким чином, має глибокий вплив не лише на окремі аспекти політичної комунікації, а й на загальну динаміку політичних процесів, які стають менш підконтрольними фактам і більш чутливими

⁸ Кіндратець О.М., Сергієнко Т.І. Образ «чужого» в радянський та пострадянський періоди історії України: політичні аспекти проблеми. *Регіональні студії*, 2021. № 24. С. 24-29.

до маніпуляцій. Враховуючи це, роль нових медіа та цифрових технологій у формуванні громадської думки стає критично важливою, оскільки вони безпосередньо взаємодіють з механізмами впливу постправди, посилюючи ці трансформації. Завдяки своїй здатності швидко поширювати інформацію, цифрові платформи не лише підтримують вже існуючі механізми маніпуляцій, але й відкривають нові можливості для їх ефективної реалізації, зокрема через маніпулювання емоціями, поширення фейкових новин, поляризацію суспільства та алгоритмічні маніпуляції, що підкреслює важливу роль нових медіа та цифрових технологій у взаємодії з основними механізмами впливу постправди, значною мірою змінюючи політичні процеси та політичну комунікацію.

Сучасні цифрові технології дозволяють значно прискорити поширення інформації, одночасно ускладнюючи процес перевірки фактів і створюючи сприятливі умови для маніпулювання свідомістю суспільства. Одна з основних технологій, яка активно взаємодіє з механізмами постправди, – це соціальні медіа. Платформи, такі як Facebook, Twitter, Instagram, Telegram, надають можливість миттєво поширювати контент, включаючи емоційно заряджені повідомлення та фейкові новини, що значно впливає на сприйняття громадянами реальності. У цих медіа звичайні новини часто сприймаються через емоційні, а не раціональні рамки, що призводить до маніпулювання емоціями – одного з основних механізмів постправди. Іншим важливим аспектом є алгоритми, які використовують цифрові платформи для персоналізації контенту, є важливим фактором, що впливає на зміни в політичній комунікації. Вони визначають, яку інформацію користувачі бачать і які повідомлення для них залишаються непоміченими, що суттєво формує їхнє сприйняття політичних подій. Ці алгоритми сприяють створенню «інформаційних ехо-камер» – середовищ, де користувачі отримують лише ту інформацію, яка підтверджує їхні переконання, що посилює ідеологічну однотайність і поляризує громадську думку. У такому контексті постправда набуває ще більшої виразності: замість об'єктивної інформації, люди часто стикаються з маніпуляціями, де істина замінюється на пропагандистські тези, а безпідставні узагальнення протиставляються аргументам, що мають фактичну основу. Війна Росії проти України і її інформаційні атаки є яскравим прикладом того, як ці механізми працюють на практиці, змінюючи політичну комунікацію і довіру до інформації. Важливо

відзначити, що цей ефект ехокамери відрізняється від звичайної «пізнавальної ізоляції», оскільки він активно підтримується та посилюється сучасними цифровими технологіями, що дозволяють ефективніше маніпулювати громадською думкою⁹.

Соціальні медіа також є основними каналами для поширення фейкових новин і дезінформації, що ще більше підриває довіру до фактів та об'єктивної інформації. Завдяки можливості створювати та швидко розповсюджувати контент, який не піддається строгій перевірці, ці платформи стають головними інструментами політичних маніпуляцій. Фальшиві новини та маніпуляції з фактами можуть швидко отримати широке розповсюдження, впливаючи на масову свідомість і навіть змінюючи політичні уподобання громадян.

Також, зазначимо, що великі дані та аналітика теж відіграють важливу роль у впливі на політичні процеси. Збір і аналіз даних користувачів дозволяє створювати надзвичайно ефективні та точні інструменти для політичних кампаній, маніпулювання громадською думкою та створення персоналізованих повідомлень. Це дає змогу вивести на поверхню саме ті повідомлення, які резонують з емоціями певної аудиторії, що знову ж таки підсилює механізм маніпуляції емоціями в умовах постправди. Вплив цифрових технологій на політичні процеси також пов'язаний з розширенням можливостей для маніпуляцій через відео та зображення. Відеоконтент, зокрема через платформи, як YouTube, TikTok або навіть WhatsApp, може використовуватися для створення враження реальності або підкріплення неправдивих наративів¹⁰. Це дозволяє політичним акторам активніше використовувати візуальні техніки для створення маніпулятивних наративів, що знову ж таки змінює динаміку політичної комунікації в епоху постправди. Ці технології взаємодіють з основними механізмами постправди, створюючи потужний інструмент для трансформації політичної культури та зміщення фокусу з об'єктивної істини на емоційне сприйняття і маніпулювання громадською думкою.

Висновки. Отже, підводячи підсумки даного дослідження зазначимо, що вплив маніпуляцій інформацією на політичну культуру та довіру до інститутів є одним з найбільш виражених наслідків постправди в сучас-

9 Комар О.В. Ефект ехокамери у персональній комунікації у російсько-українській війні. URL: <https://www.researchgate.net/publication/375121214> (дата звернення: 09.11.2024 р.).

10 Політика щодо шкідливої дезінформації. URL: <https://www.tiktok.com/safety/uk-ua/harmful-misinformation-guide> (дата звернення: 11.11.2024 р.).

ному суспільстві. Маніпуляція фактами та емоціями, поширення фейкових новин і використання дезінформації не лише змінюють сприйняття реальності громадянами, але й значно підривають основу політичної культури. У таких умовах громадяни часто втрачають здатність відрізнити об'єктивну правду від спотвореної інформації, що призводить до послаблення критичного мислення та розвитку «релятивістського» підходу до оцінки фактів.

Зниження рівня довіри до традиційних медіа та політичних інститутів стало важливою ознакою сучасної політичної реальності. Коли інформація стає все більш обробленою та маніпульованою, політичні інститути, які покладаються на факти та науково обґрунтовані дані, стикаються з труднощами у довірі з боку громадян. Відсутність надійних джерел інформації, разом з посиленням емоційної маніпуляції, підриває довіру в суспільстві. В результаті, громадяни починають довіряти не стільки фактам, скільки емоційно зарядженим повідомленням, що значно ускладнює процеси демократичної участі та прийняття обґрунтованих політичних рішень. У довгостроковій перспективі, постправа і маніпуляції інформацією можуть призвести до глибших структурних змін у політичній культурі, таких як слабша інституціональна довіра, зменшення політичної активності та нестабільність суспільних процесів. Ці зміни можуть негативно вплинути на стабільність демократичних процесів і ефективність політичних інститутів, а також на загальну якість політичного життя в країні. Тому необхідність боротьби з маніпуляціями та відновлення довіри до об'єктивної інформації є одним із важливих завдань для зміцнення політичної культури та демократичних інститутів в умовах сучасної інформаційної епохи, і для цього можуть бути розроблені механізми протидії постправді, зокрема через підвищення медіаграмотності громадян, розвиток критичного мислення та сприяння доступу до об'єктивної і достовірної інформації.

Перспективи подальших досліджень постправди в контексті політичної культури та громадської думки полягають у вивченні впливу змін у ціннісних орієнтаціях громадян на сприйняття інформації та політичних процесів, зокрема в умовах медіаглобалізації, де цінності, сприйняті як «права», можуть варіюватися залежно від політичних переконань та соціальних груп.

Daria SKYRTA-SKRYPCHENKO,

master Faculty of Journalism,
Borys Grinchenko
Kyiv Metropolitan University

Denys VYHONNYI,

master Faculty of Journalism,
Borys Grinchenko
Kyiv Metropolitan University

Viktor SHPAK,

Doctor of Sciences in History, Professor,
Professor at the Department
of Media Production and Publishing,
Faculty of Journalism,
Borys Grinchenko
Kyiv Metropolitan University
ORCID ID : 0000-0002-7007-0683
Ukraine

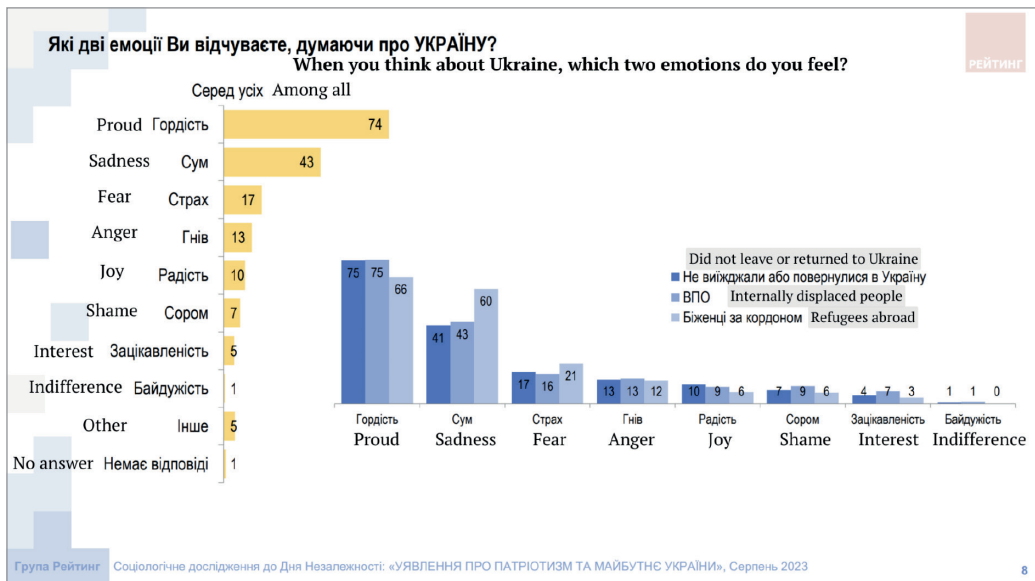
SPECIFICS OF CREATING MEDIA PROJECTS ON YOUTUBE IN UKRAINE: TRENDS IN DEMAND AND PRODUCTION

The full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation has become a driving force for change in every aspect of Ukrainian life. Having been at war for 10 years, of which the enemy has been using genocidal methods of warfare¹ for more than 3 years, the transformation of Ukrainian society, views, preferences and priorities is irreversible. In line with the challenges and social changes, the media space reflects the state of society, and media professionals engage in dialogue, cover and live through the events of the war. Moreover, the Ukrainian media landscape instantly went beyond the country's borders, as it disseminated information to the world.

In the process of creating a new media space, journalists, publishers, producers and other content makers can take a snapshot of Ukrainians' moods and preferences. General trends of natural Ukrainisation; the desire

¹ Understanding Russia's actions in Ukraine as the crime of genocide / Denys Azarov, Dmytro Koval, Gaiane Nuridzhanian, Volodymyr Venher // Journal of International Criminal Justice, Volume 21, Issue 2, May 2023, P. 233–264 URL: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqad018>

to get rid of the Soviet legacy, which remains the Ukrainian-Russian common denominator, i.e. the processes of decommunisation and decolonisation; rejection of Russian-language content, which allows Ukrainian content makers to fill the information hunger and, as a result, stimulates the development of the media industry. Annual sociological surveys allow us to track the needs and moods of Ukrainians. For example, the study by the Rating Sociological Group «Perceptions of Patriotism and the Future of Ukraine»², conducted on 16-20 August 2023, touched upon the topic of emotional associations with Ukraine among the population. As of August last year, pride (74%) and sadness (43%) were the predominant emotions of Ukrainians, independently of age and gender (Fig. 1).

Source: research by the Sociological group «Rating»

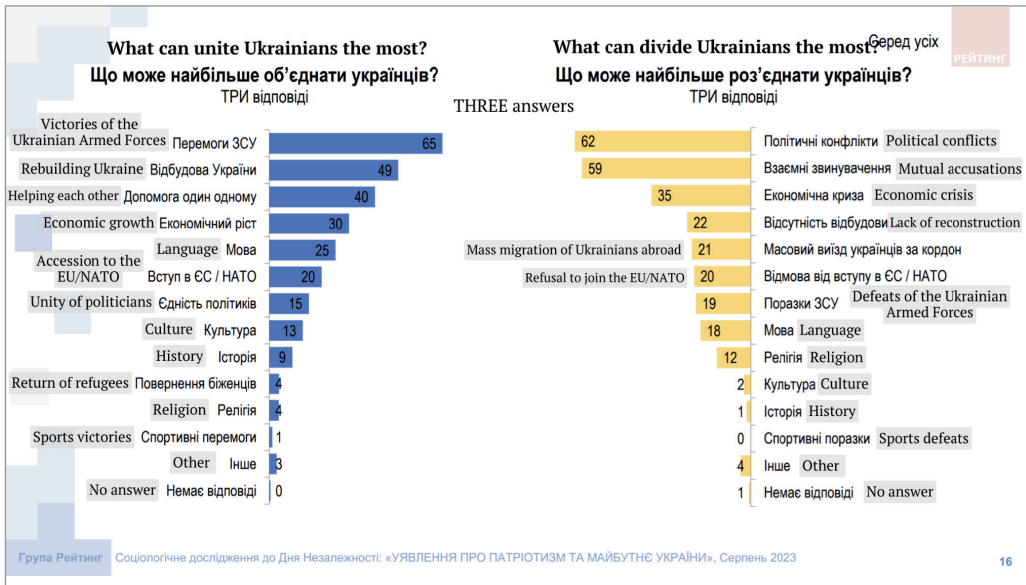
Fig. 1. What emotions did you experience thinking about Ukraine?

The second important topic that was highlighted in the study was the direction of the factors of population unification and separation (Fig.2). According to the respondents, the strongest unifying factors are: victories of the Armed Forces of Ukraine (65%); rebuilding Ukraine (49%); and helping each other (40%). In addition to the most popular, we suggest paying attention to the factors of language (25%), culture (13%), history (9%) and

² A sociological survey dedicated to the Independence Day. PERCEPTIONS OF PATRIOTISM AND THE FUTURE OF UKRAINE // Sociological group «Rating». 2023. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rating_independence_august_2023.pdf.

religion (4%) – these thematic areas require attention and development, as the strengthening of the nation is based on common socio-cultural denominators. These topics can become sources for new media projects that will meet the interests of the population and have a unifying function at the same time.

In addition, the factors of separation are a visualisation of the fears and pain of the population. Based on the indicators, the topics of «political conflicts» (62%), «mutual accusations» (59%), «economic crisis» (35%) are triggers that can be covered, elaborated, and initiated as an information campaign to reduce anxiety and fear. According to respondents, other socio-cultural triggers are: the emigration of Ukrainians (21%), language (18%), and religion (12%).

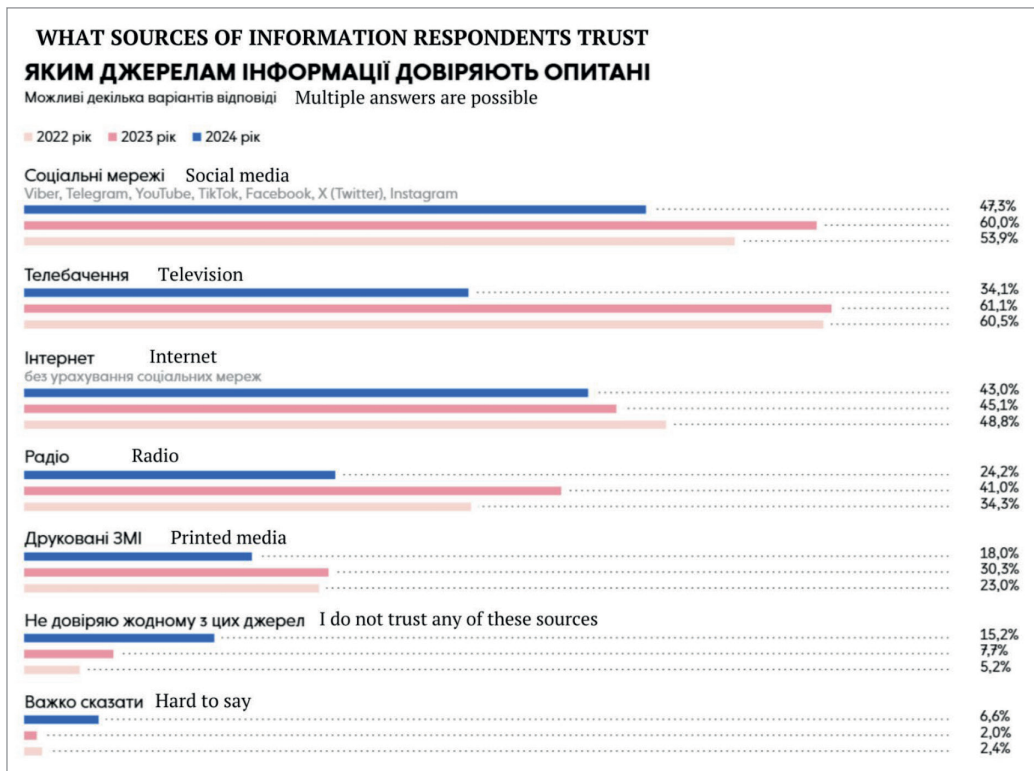
source: research by the Sociological group «Rating»

Fig. 2. What can unite or separate Ukrainians the most?

Sociological research is becoming an important source of topics for media projects, which are shaping the internal media landscape. The creation of an information strategy, justification of the project's goal, objectives, social value, and the main idea of the media product are an integral part of its creation, promotion, and distribution among the audience. In times of information warfare, the responsibility of content makers is growing, and their professionalism is becoming even more valuable.

The next step in developing a media project should be to analyze the platforms for publishing and the trends in media consumption of the audience for which the content is created. According to the study «Media consumption of Ukrainians: the third year of full-scale war»³, the largest percentage of Ukrainians trust social media and online resources, namely 47.3% and 43.0% respectively (Fig.3). One third of respondents trust television as an information resource – 34.1%. The survey was conducted from 6 May to 4 June 2024 at the request of the Civil Network OPORA. Telegram messenger and YouTube video hosting were the most popular in the social media category – 78.1% and 59.5% of respondents respectively, as during April, May and June 2024, respondents received information and news primarily from these sources (Fig.4).

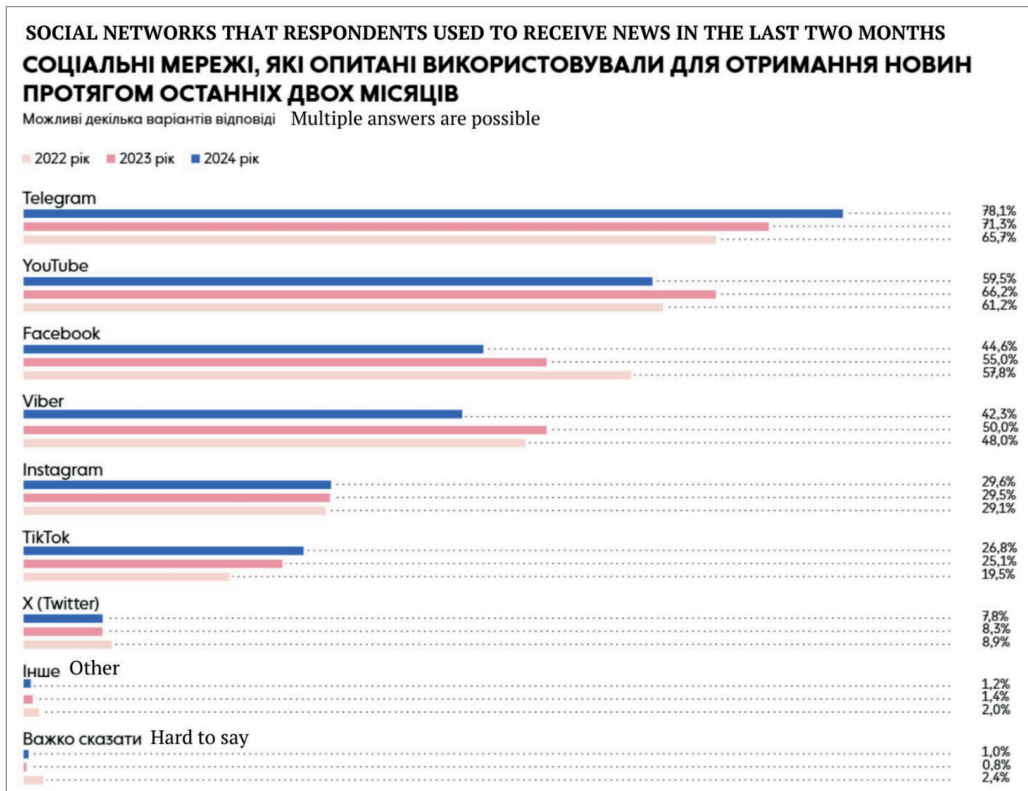

Source: research «Media consumption of Ukrainians: the third year of full-scale war»

Fig. 3. What sources of information do respondents trust?

3 Research «Media consumption of Ukrainians: the third year of full-scale war» // Civil Network OPORA. 2024. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/doslidzhennya-mediaspozhyvannya-ukrayinciv-tretyi-rik-povnomashtabnyi-viyeni-25292>

Source: research «Media consumption of Ukrainians: the third year of full-scale war»

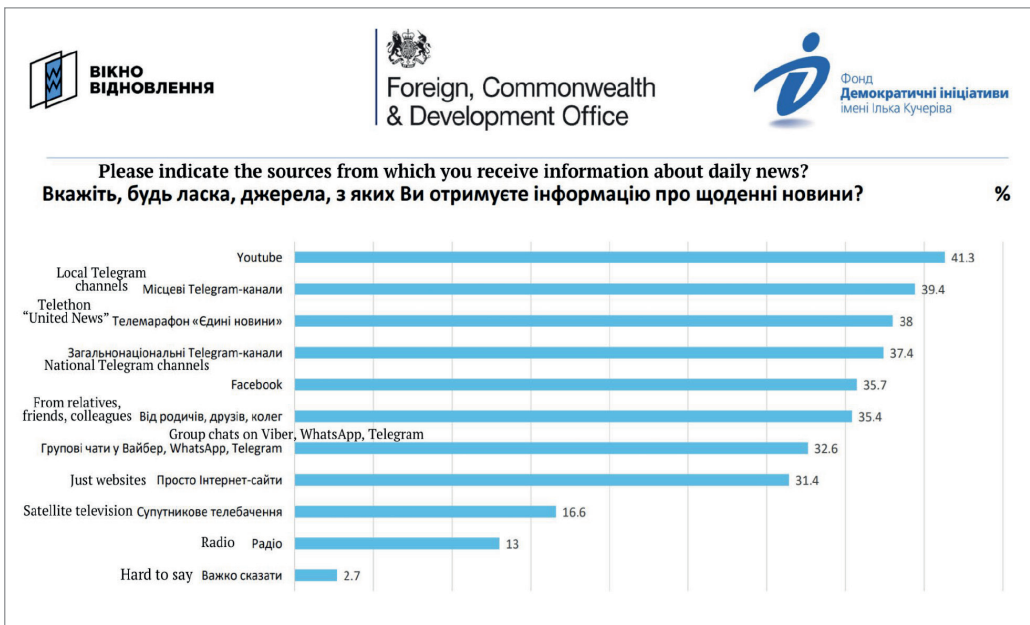
Fig. 4. What social networks are used to receive news

The present study is not the only one that confirms the trend of prioritizing online resources and social networks over traditional media such as television, radio or newspapers. This is confirmed by several other studies. For example, according to the results of the nationwide survey «Post-war recovery of Ukraine and media consumption»⁴, which was conducted from 3 to 12 March 2024, the most popular sources of daily news for Ukrainians are YouTube (41.3%); local Telegram channels, i.e. messenger (39.4%); the telethon «United News», otherwise national television (38%) (Fig. 5).

Representatives of the media community noticed the tendency of the Ukrainian audience to receive information through online resources and social networks during the crisis as early as 2014. The participants of the «New Media – New Opportunities 2014» conference attribute the significant increase in the

⁴ A nationwide survey on the problems of Ukraine's recovery and media consumption. SURVEY RESULTS // Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. 2024. URL: https://dif.org.ua/files/Infographics_graphics/2024/Vikno%20Vidnovlennya/march_presentation.pdf.

number of visits to online resources to the revolutionary events and Russian armed aggression in eastern Ukraine. Maksym Savanevsky, founder of the «watcher.com.ua» portal, said: «*if in September 2013, 10-15% of the daily audience visited news sites, now it is 60% of the daily audience*»⁵. Since then, according to the USAID-Internews media consumption survey, the popularity of the Internet has been growing. According to a survey conducted in November 2021, 63% of respondents turned to social media for news during the month. One of the conclusions of the study: «*every year the number of Internet users who go online every day is growing – in 2021, 82% of them, and among young people aged 18-35, 97% use the Internet every day*»⁶.

Source: national survey «Post-war recovery of Ukraine and media consumption»

Fig. 5. Daily news sources

Tatiana Yezhizhanskaya clearly described the advantage of the online space over traditional media: «*It is important for the media to be where their potential audience is. The advantages of media presence on social media are obvious: interaction with socially active readers enhances the reputation of the media,*

5 Dorosh M. How revolutionary events changed the audience of media sites // NGO «MEDIA DETECTOR». 2014. URL: <https://ms.detector.media/onlain-media/post/1290/2014-03-26-yak-revolutytsiyni-podii-minyaly-audytoriyyu-mediasaytiv/>

6 Attitudes of the population towards media and consumption of different types of media // Institute of Mass Information. 2021. URL: <https://imi.org.ua/upload/media/2021/11/17/61951144dc1fc-usaid-internews-media-report-2021-ukr.pdf>

increases its audience, allows it to listen to the wishes and advice of readers and make decisions on the further development of the publication»⁷.

While working on a project, producers and authors have to assess the sources of media consumption of the Ukrainian audience. A preliminary analysis allows us to identify the platforms where the project's target audience can potentially be found. Determining the platform for publication directly affects the product: the style of presentation, editing, use of graphic elements, musical accompaniment, and the prohibition or permission of sensitive content. In addition to audience preferences, the platform itself dictates its own rules in the form of copyright, user settings, censorship, and other technical and ideological considerations.

Given the popularity and accessibility of YouTube video hosting, we chose this platform to launch our own media project. It is worth highlighting that Ukrainian YouTube has been significantly transformed by the full-scale invasion. According to a study by «AIR»⁸, a strategic marketing agency, as of October 2022, Ukraine was the third largest country in Eastern Europe in terms of the number of content producers, with about 14,600 content makers. In March 2022, the number of views on videos about news, politics and educational content at least doubled compared to February (Fig. 6).

According to the results of the nationwide survey «Post-War Recovery of Ukraine and Media Consumption»⁹, in 2024, Ukrainians' interest in news and materials covering the war with Russia has not waned. 56.2% of respondents want to find information in the local media about the consequences of the war in their community, such as bomb shelters, mobilization processes, and commemorations of fallen soldiers.

The YouTube channels of military brigades of the Armed Forces of Ukraine, individual servicemen or groups, Ukrainian volunteers and activists are gaining rapid popularity, some of which are presented in Table 1 with data as of the end of October 2024. In addition to covering its activities, video hosting allows for paid subscriptions, which generates additional revenue from the audience. Exclusive videos, such as a report from the perspective of assault units in the

7 Yezhzhanska T. S. Mass media in social networks: trends, opportunities, prospects // Mass communication: history, present, prospects: a scientific and practical journal / edited by S. I. Kravchenko; compiled by M. A. Rozhylo. Lutsk: Lesya Ukrainka Eastern European National University, 2015. № 7 8 (6). С. 61–67. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10264/1/Jezhzhanska.pdf>

8 The Impact of the War in Ukraine on the Creator Economy in the Eastern European Region and Beyond // AIR Media-Tech. 2022. URL: https://air.io/storage/Trends_report_2022.pdf.

9 A nationwide survey on the problems of Ukraine's recovery and media consumption. SURVEY RESULTS // Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation. 2024. URL: https://dif.org.ua/files/Infographics_graphics/2024/Vikno%20Vidnovlennya/march_presentation.pdf.

war zone, receive millions of views. Among the documentaries, interviews with the Ukrainian military, stories of Ukrainians released from Russian captivity and wounded soldiers receive millions of views.

Source: based on research by the strategic marketing agency «AIR»

Fig.6, Number of views on videos about news, politics and educational content

Table 1.

YouTube channels that are gaining popularity

Name of the channel	Creation date	The number of subscribers	The number of views
1	2	3	4
3-тя окрема штурмова бригада 3rd Separate Assault Brigade	July 7, 2022	1,3 million of subscribers	331 931 170 views

Continuation of table 1

1	2	3	4
АЗОВ Azov	August 5, 2014	507 thousand of subscribers	81 201 737 views
Армія TV – Військове телебачення України Army TV – Military TV of Ukraine	June 26, 2012	999 thousand of subscribers	588 650 913 views
Президентська бригада ім. Богдана Хмельницького Bohdan Khmelnytskyi Presidential Brigade	October 23, 2022	49,5 thousand of subscribers	10 202 374 views
ВІДДУШІВДУШУ FROM SOUL TO SOUL	November 12, 2017	290 thousand of subscribers	52 665 245 views
PRESSING	November 18, 2021	559 thousand of subscribers	99 133 076 views
STERNENKO	March 9, 2013	2 million of subscribers	990 241 293 views
Сергій Пригула Serhiy Prytula	March 12, 2020	652 thousand of subscribers	89 816 041 views

Additionally, socio-political issues, as well as war documentaries, are widely represented in the Ukrainian media. The military aggression of the Russian Federation has led to the emergence of countless topics, problems, human stories, and events that require immediate recording. Before developing and creating the author's project, we analyzed the topics and approaches to covering such topics as the experience of losing a loved one as a result of the war and the rehabilitation process of wounded soldiers. The main reference materials were the following works:

1. «НЕЗЛАМНІ»: Роман «Добряк» та Олександр «Терен» – фатальне влучання танку / життя після поранення
(*Unbroken: Roman Dobryak and Oleksandr Teren, a fatal tank shot / life after heavy wound*);
2. НЕСКОРЕНІ.ПОРАНЕНІ / ЯК СПІЛКУВАТИСЯ З ВЕТЕРАНАМИ / ЖИТТЯ ПІСЛЯ ПОРАНЕННЯ / ІСТОРІЇ ГЕРОЇВ
(*unconquered.injured / how to talk with veterans / life after heavy wound / stories of heroes*);
3. «Це все ще я» – військові, обличчя яких назавжди змінила війна
(*«It's still me», soldiers whose faces were forever changed by the war*);

4. ОЛЕКСІЙ ЧУБАШЕВ. ІСТОРІЯ ГОЛОВНОГО РЕКРУТА КРАЇНИ.
In memoriam
(*Oleksiy Chubashev. The story of the main recruit in the country. In memoriam*);
5. Щоденник Монастирського. Документальний фільм-портрет українського міністра МВС
(*Diary of Monastyrsky. Documentary portrait of the Minister of Internal Affairs of Ukraine*).

As mentioned earlier, the choice of primary distribution platform directly impacts the media product; in our case, this platform is YouTube. Accordingly, our references are represented by media projects published there. In addition to the main references listed above, we analyzed other media projects with a focus on video filming and editing perspectives. While not all of these are our primary references, they provide valuable insights into the specifics of creating such content in Ukraine. The titles are listed below in both Ukrainian and English.

1. НЕСКОРЕНІ. ПОРАНЕНІ / ЯК СПІЛКУВАТИСЯ З ВЕТЕРАНАМИ / ЖИТТЯ ПІСЛЯ ПОРАНЕННЯ / ІСТОРІЇ ГЕРОЇВ
(*unconquered.injured / how to talk with veterans / life after heavy wound / stories of heroes*)
2. Дід Шинобі ЧАСТИНА 2 / підрив ЗАЕС / наслідки ПТСР / спілкування з вагнерами / корупція
(*Shinobi Oldman Part 2 / Zaporizhzhia Nuclear Power Plant explosion / PTSD consequences / communication with Wagner mercenaries / corruption*)
3. Щоденник Монастирського. Документальний фільм-портрет українського міністра МВС
(*Diary of Monastyrsky. Documentary portrait of the Minister of Internal Affairs of Ukraine*)
4. ОЛЕКСІЙ ЧУБАШЕВ. ІСТОРІЯ ГОЛОВНОГО РЕКРУТА КРАЇНИ.
In memoriam
(*Oleksiy Chubashev. The story of the main recruit in the country. In memoriam*)
5. «Це все ще я» – військові, обличчя яких назавжди змінила війна
(*«It's still me», soldiers whose faces were forever changed by the war*)
6. Вижив у полоні і розповів про побачене: що роблять із полоненими військові РФ | #ВУКРАЇНИ

(Survived captivity and told about what he saw: what Russian military do with captives | #INUKRAINE)

7. «НЕЗЛАМНИ»: Роман «Добряк» та Олександр «Терен» – фатальне влучання танку / життя після поранення
(Unbroken: Roman Dobryak and Oleksandr Teren, a fatal tank shot / life after heavy wound)
8. Підкорити гори на кріслі колісному – історія Івана Космини | Документальний фільм «Без перешкод».
(Conquering mountains in a wheelchair: the story of Ivan Kosmina | Documentary «No Barriers»)

We believe this selection is sufficient enough for studying Ukrainian production of such media projects. All projects were published during 2023–2024, therefore we can claim their experience is modern and relevant.

Half of the listed media projects have an average duration of thirty minutes, three last fifty to sixty minutes, and one lasts twenty minutes. This implies that there is no fixed duration for such projects.

All of the mentioned projects have designed thumbnails, i.e. small preview pictures. These are usually photo collages of varying complexity, sometimes with clickbait titles that, in the authors' opinion, increase views.

The timestamps are a unique YouTube element, which breaks video into segments. Their correct utilizing provides easier navigation and helps viewers to perceive a story. However, not all authors use them, which we believe is a mistake if the video is longer than ten minutes.

Although all of the listed projects cover the same topic, they differ in genre. For example, «*Shinobi Oldman Part 2*» is a studio interview, «*It's still me*» is a report, and «*Diary of Monastyrsky*» is a portrait film that premiered in a cinema. This diversity indicates the topic complexity, as journalistic genres and even cinematic techniques are used to cover it.

The first minutes are crucial for videos published on YouTube. Depending on them, viewers decide whether to watch it or not. Therefore, the first minutes have to engage a viewer. This is a common practice in all of the mentioned media projects. Their authors use various techniques to reach a viewer. These may include a climax starting, video highlight compilation, interviewee's personal footage set to music, or simply introducing main characters. Emotional hooks, such as touching phrases, are also commonly used. After this introduction, a story is told in chronological order.

An important structural element of these projects are interludes that divide a video into sections. The interludes may be filled with location shots, scenes of characters' everyday lives, or previously mentioned interviewee's personal footage. They provide additional information and time to reconsider a story, prepare a viewer for the next section, or simply give an opportunity to take a break from an emotionally charged part.

All of the mentioned media projects use medium and close-up shots for interviews. This is an extremely effective technique that helps to conceal cutting and maintain the dynamic of a video sequence. Besides, the two-shot-technique makes it possible to capture both the interviewee's gestures and facial expressions.

The key feature of such projects is an active use of interviewee's personal footage, including both photos and videos. They provide better immersion, demonstrate the subject of interviewee's speech and reconstruct past events.

Both journalism and documentary filmmaking aim to capture reality as it is, which limits the use of graphics and effects. Typically, graphics are used for titling elements like lower thirds, captions, credits, title cards, or subtitles. Sometimes additional effects are applied to highlight an interviewee's personal footage.

One of the most common techniques for achieving seamless editing is the use of J- and L-cuts. This is a sound transition, where an interviewee's voice or any other sound are heard before or after they appear on screen. Visual transitions are less common; they are used for titling and sometimes for an interviewee's personal footage.

In contrast, music and sound are more frequently requested elements. Musical accompaniment helps to create a specific atmosphere and allows for the manipulation of the audience's emotional state. Sound effects (SFX) are often used to draw attention to the appearance of a new on-screen element, such as a lower third. In this context, we can mention «*Diary of Monastyrsky*» as an interesting sample, because its authors use SFX as an additional technique for the emotional influence on the viewer. This includes, but not limited to, children's laughter, explosions, and air raid alerts. This technique enhances the feeling of presence and engagement. Still, SFX is usually paired with a corresponding visual element.

The ideal location for an interview is often the interviewee's home, as shots taken there can provide additional insight into their personality and even generate new subtopics. This setting also supplies extra material for interludes.

However, there are cases where the location is dictated by the interview topic; for instance, interviews with wounded soldiers in a rehabilitation center are thematically determined. The least effective option is studio filming, where recreating the interviewees' everyday lives is almost impossible. This reduces the available narrative tools and may require more interviewees' personal footage to fill interludes.

Following this market research, we developed the concept for our project. We determined the genre, optimal duration, structure, and number of interviewees; selected the two-shot technique and captured interviewees' everyday lives; received personal footage from the interviewees; and chose interview locations based on thematic relevance.

A preliminary analysis of grant programs and competitions showed us that there is no significant support for media projects related to people's stories in the context of the Russo-Ukrainian War. Among foreign donors, we can highlight *the Institute for Human Sciences (IWM)* in Vienna, *the Europe-Ukraine Desk* at the non-profit organization «*Network for Border Crossing Journalism*» (*n-ost*) in Berlin, and the non-profit organization «*Do Not Look Away*» (*DNLA*) in London. This year, IWM and *n-ost* offered grant support of 5,000 euros, and DNLA offered 1,000 dollars to the winners of their competition. It should be noted that initiatives supporting Ukrainian films, such as *Generation Ukraine* or *ESFUF*, were not considered due to their focus on cinema projects.

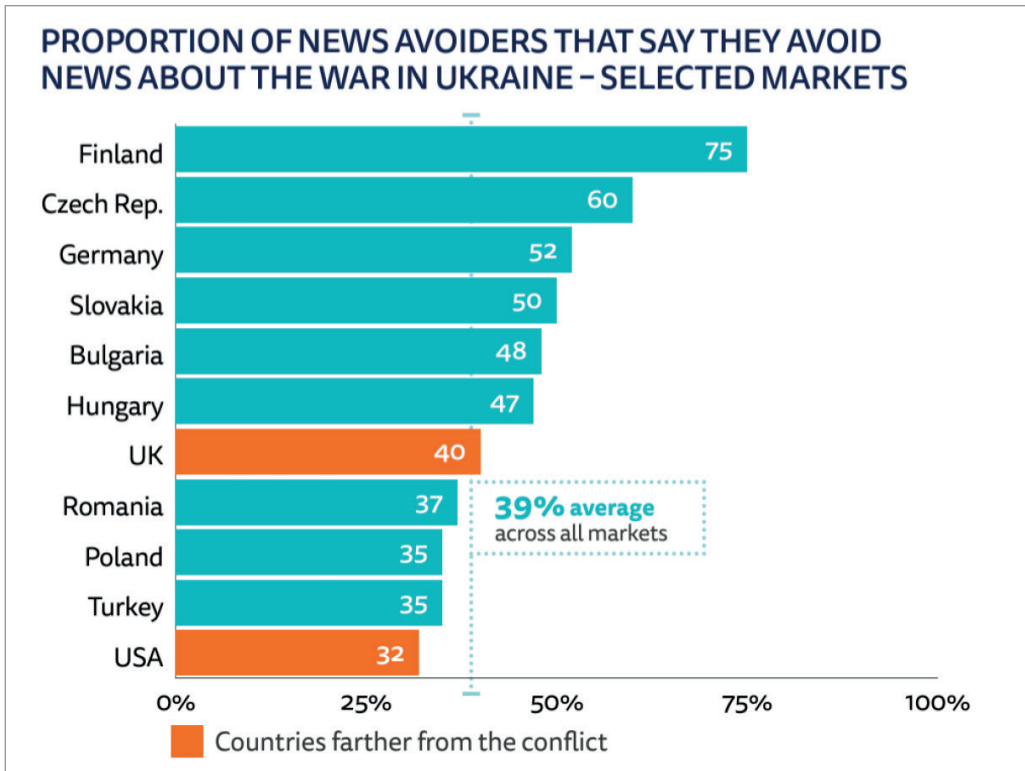
The lack of significant foreign support can be partially explained by the phenomenon known as compassion fatigue, where long-term consumption of tragic news decreases audience interest in such topics. Foreign media increasingly cover Ukrainian non-war themes, such as sports, culture, business, international trade, the lives of Ukrainians at home and abroad, nature, etc¹⁰. Fatigue from the Russo-Ukrainian War is also confirmed by the Reuters Institute Digital News Report 2023. It claims, that «*Amongst avoiders, almost four in ten (39%) said they had avoided news on the war in Ukraine.*»¹¹ (fig. 7).

Support for such projects in Ukraine is also minimal. The only institution capable of providing grant funding for their implementation is *the Ukrainian Cultural Foundation (UCF)*. However, this institution was not specifically established to cover the Russo-Ukrainian War; the focus on this topic is an

10 Brand Ukraine. (2023). *Ukraine's Global Perception Report*. URL: <https://s3.documentcloud.org/documents/24462279/ua-ukraines-global-perception-report-2023-web.pdf>

11 Reuters Institute for the Study of Journalism. (2023). *Digital News Report*. URL: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2023-06/Digital_News_Report_2023.pdf

initiative of the contest participants. Ultimately, priority is given to cultural and inclusive projects.

Source: Reuters Institute for the Study of Journalism, Digital News Report 2023

Fig.7 The Russo-Ukrainian War is the topic most often avoided by news consumers

Returning to our selection, of the eight projects, only one was created with the support of the UCF, focusing on the reintegration of wounded soldiers into civilian life. The other six were developed by the media on their own. Only one of these projects was commissioned by the media from a Ukrainian production company. Therefore, we can conclude that the creation of such projects is the initiative of the executors themselves.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-155-168

СУПРУН Людмила Вікторівна,
академік НАН ВО України,
д-р наук із соціальних комунікацій, професор,
Національний університет водного господарства та
природокористування
ORCID ID: 0000-0002-9427-922X
Україна

МЕДІАПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ АВТОРА: КОМУНІКАЦІЙНО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Протягом багатьох років у полі зору вчених перебувають питання, пов'язані з теорією автора: роль образу автора в пізнанні навколишньої дійсності; його статус з позицій психології, естетики, філософії, соціальної комунікації; його співвіднесеність з істиною, з інтелектуальним і раціональним, оцінним та експресивним рівнем сприйняття тощо.

Перші етапи вивчення категорії образу автора пов'язані переважно з літературознавчим аспектом. Нині зміст категорії образу автора значно поглибився в напрямі антропоцентризму. Розглядаючи мовну особистість у системі координат медіа, науковці виділяють третього учасника мас-медійної комунікації – ініціатора тексту. Зокрема, цієї думки дотримується німецький дослідник Юрг Хойзерманн (Jürg Häusermann), який у праці «Jurnalistisches Texten» пише про три тісно пов'язані типи мовної особистості у ЗМК¹.

І.С. Герман розглядає мовностилістичні засоби вираження категорії «образ автора» в запорізькій пресі 20–40 рр. ХХ ст. Дисертантка доходить висновку, що тоталітарна журналістика зорієнтована на соціальний тип спілкування з реципієнтом. Це зумовлює імпліцитні форми вираження авторського «я» (безособистісне, «колективне» ми), їх знижену модальність, незначний діапазон зображально-виражальних та емоційно-експресивних засобів, офіційність стилю².

У сучасному наукознавстві образ автора трактується як конститuent образної системи практично всіх типів дискурсу. Контрарний погляд, згідно з яким образ автора виступає іманентним компонентом лише художнього дискурсу, уже майже подолано. Найбільш активно образ

1 Häusermann J. Journalistisches Texten. Sprachliche Grundlagen für professionelles Informieren 2 / Jürg Häusermann aktualisierte Auflage: UKV Verlagsgesellschaft mbr, 2003. P. 94.

2 Герман І. С. Запорізька преса 20-40-х рр. ХХ ст.: жанрово-стильові особливості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 2003. 20 с.

автора конститується там, де рельєфніше виражено ставлення автора до предмета мовлення. Оскільки ж саме в публіцистиці найчіткіше представлена позиція комуніканта, то образ автора в публіцистичному дискурсі цілком приступний для огляду. Його наукова рецепція подана у працях В.Й. Здоровеги, М.А. Жовтобрюха, В.Ф. Іванова, А.П. Коваль, А.І. Мамалиги, І.Л. Михайлина, Н.Ф. Непийводи, О.Д. Пономарева, В.В. Різуна, К.С. Серажим, В.І. Шкляра та ін. Мас-медійний дискурс наскрізь пронизаний випромінюванням індивідуальності творця, причому ця іррадіація не заломлена крізь лінзи мистецтва. Образ автора визнається більшістю дослідників центром медіадискурсу. У журналістському дискурсі фіксуються суспільний темперамент, рівень і специфіка знань, творчі здібності, особливості світосприйняття, ступінь поінформованості та інші індивідуальні характеристики автора. Такий автобіографізм у медіатекстах (хоча, звичайно, можливий і автобіографізм свідомий), будучи візитною карткою автора, розглядається як частина соціального досвіду свого покоління або всього суспільства.

Стилістична маркованість дискурсу значною мірою визначається коефіцієнтом репрезентації кожного з них. Позиція митця в публіцистичному творі простежується дуже чітко. Журналіст не приховує свого ставлення, а навпаки, нав'язує його. Тут перед нами і автор-моралізатор, і дидакт, але перш за все автор-викривач. Творець медійного дискурсу не стільки описує побачене, скільки експлікує свої почуття з приводу викладеного. Основна інтенція автора-журналіста полягає в переконанні читача не тільки у правомірності, але й у правильності висунутої ним ідеї.

Щодо архітектоніки текстів масової комунікації, то найрізноманітніші її варіанти (безпосередній опис, аналіз, оцінка, повідомлення) підпорядковані єдиній меті – шляхом соціальної оцінки, резюмування, моралізування побудова повинна привести журналіста до потрібних йому ідеологічних настанов.

Дискурс публіциста/журналіста – показник мовного мислення його автора як представника суспільства, репрезентанта своєї епохи, свого народу, країни проживання, певної політичної партії тощо. Тому інваріантні параметри дискурсів публіцистів, які мають ідентичні характеристики, в основному збігаються.

Образ автора в медіадискурсі соціалізований, тобто є носієм соціальних ідей. Журналіст може виконувати різні соціальні ролі: письменника,

юриста, науковця, учителя тощо, – що й становить причину такої різноманітності світобачень, закодованих у публіцистичному дискурсі. Коли ми знайомимося з ним, то вступаємо в діалог з автором-інтерпретатором життя. Його картина світу не детермінована ніякою іншою картиною світу, вона відносно автономна щодо вибору об'єктів інтерпретації, розмаїттю яких завдячує за багатство своїх зображальних ресурсів. І хоча дискурс журналіста – показник мовного мислення його автора як представника суспільства, однак на всі можливі його амплуа екстраполюється інтенція справжнього автора, концентрована сутність естетично-філософських ідеологічних поглядів якого залишається в основі своїй незмінною, незалежною від різноманітності форм її мовної репрезентації.

За загальним визнанням науковців, дискурс мас-медіа репрезентує автора як образ особистості відкритої, емоційної, з багатою духовною біографією, спрямованої на здійснення певного впливу на аудиторію.

Про образ автора, зафіксований у певному дискурсі, прийнято говорити як про авторський стиль. Відомий афоризм «Стиль – це людина» (Ж.-Л. Бюффон) в екстраполяції на досліджувану проблему можна перефразувати так: «Стиль – це неповторна особистість творця». Стиль автора визначається передусім не набором технічних прийомів, не словником найуживаніших в індивідуальних дискурсах мовних одиниць, а більш загальними, фундаментальними факторами, які дрібнити, розкладати на часткові технологічні операції означало б віддалитися від суті справи. Маємо на увазі сукупність універсальних концептів, тобто загальних понять, які, становлячи особливі форми пізнання дійсності, утворюють своєрідну модель світу, або картину світу, продуцентів дискурсу. Виділення цих концептів, визначення їх важливості у творчості певного медійника дозволяє вловити те, що називають авторським стилем.

Журналіст, як і будь-яка інша мовна особистість, завжди виступає носієм певних соціокультурних стереотипів. Цей феномен екстралінгвальної залежності – одна з ознак мовної ментальності, адже визначають її здебільшого соціокультурні детермінанти. Коли ми говоримо про українську мовну ментальність, то маємо на увазі співвіднесеність її перш за все з українською соціокультурною спільнотою, а не з мовою. Відносна незалежність характеру мовної ментальності від мови робить можливим переклад з однієї ментальності на іншу в рамках тієї самої мови.

Дискурс журналіста/публіциста – показник мовного мислення його автора як представника суспільства, репрезентанта своєї епохи, свого народу, країни проживання, певної політичної партії тощо. Тому інваріантні параметри дискурсів публіцистів, які мають ідентичні характеристики, в основному збігаються. Традиційні рівноправні стосунки між комунікантом і комунікатом у структурному блоці медіатексту, зафіксовані у кращих зразках історичної журналістики, суттєво деформуються. В ідеалі мовець і слухач повинні бути зацікавленими в гармонійній комунікації. Перший прагне, щоб його адекватно зрозуміли, а другий хоче отримати об'єктивну інформацію. Сьогодні автор масовокомунікаційного дискурсу часто не переймається інтересами адресата, який розглядається як об'єкт маніпуляції. Журналіст перестає бути провідником інформації, він стає її творцем, а адресат втрачає можливість вибудувати власну картину світу.

Таким чином, образ автора в медіадискурсі – це складна антропоцентрична категорія, конститутивні особливості якої визначаються передовсім комунікаційно-мовною ментальністю журналіста.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-168-172

РОМАНЮК Наталя Сергіївна,

канд. наук із соціальних комунікацій,

Київський столичний університети імені Бориса Грінченка,

ORCID ID: 0000-0002-9225-2955

ДАВИДЮК Наталія Павлівна,

студентка,

Київський столичний університети імені Бориса Грінченка,

Україна

ВПЛИВ ТІКТОКУ НА УКРАЇНСЬКИЙ КНИЖКОВИЙ БІЗНЕС

Нові технології підвищують вимоги до будь-якого контенту, у тому числі і до книжкових блогів. Непомітно для всіх у тіктоці зібралось безліч книголюбів, що створюють професійний та любительський контент про книги. У цій соціальній мережі вже є багато людей, що говорять про книги професійно та не тільки. Тому ігнорування буктоку книжковим бізнесом може потім призвести не тільки до втрачених для розвитку можливостей,

а й до ускладненого спілкування з користувачами, а також перетворення бренду видавництва на щось архаїчне, що не йде в ногу з часом.

Дуже стрімко букток (частина тіктоку, що присвячена книгам) перетворився на важливий інструмент для книжкового бізнесу. Великі книжкові ярмарки та фестивалі присвячують цілі лекції книгам з буктоку та явищу буктоку загалом.

Традиційно період створення спільноти буктоку на соціальній платформі тіток вважається 2020 рік, який у всьому світі запам'ятався початком пандемії. Однією із перших цікавих подій, яка довела, що букток виходить за межі соціальної бульбашки та має вплив на книжковий ринок – це різка популярність у 2020 році книги «Пісня Ахіла». Важливо сказати, що книга ця вийшла ще у 2011 році, а її популярність у 2020 році здивувала як саму авторку, так і видавців. Також до прикладу можна навести романи Колін Гувер, які досягли пікових продажів після декількох публікацій підлітків, які знімали відео, як вони плакали після читання книги.

Букток відносно нове для України явище. І якщо книжковий блогінг на різних платформах став давно звичним для нас, то до буктоку, попри його популярність, часто зустрічається зневажливе ставлення, як це буває з усім новим.

В Україні успішними прикладами популяризації книг є Колін Гувер. Можна згадати, як ще декілька років тому її книги можна було зустріти до прикладу на OLX за шалені на той час 600 грн за книгу. Логічно, що після того видавництво оголосило про додрук накладу. З останніх прикладів можна назвати популярну у буктоці книгу «Панк57», і як заявляє PR-менеджерка видавництва КСД Тетяна Рябченко, після того, як новина про видання цієї книги набрала багато реакцій та репостів, було прийнято рішення про збільшення накладу. Варто зазначити, що ці книги не лежали довго на полицях, навіть збільшений наклад дуже швидко розпродався.

Усі вищезгадані приклади підкреслюють той факт, що для буктоку не важливо, нова це книга, чи ні, висока це полиця, чи низька, бо тут важлива саме емоційна частина контенту.

Букток – це контент, що присвячений книгам, авторам або навколокнижковій темі та був опублікований на соціальній платформі тіток. Від інших видів книжкового блогінгу його вирізняє саме специфіка тіктоку. Попри те, що зараз ця соціальна мережа розширила свої можливості і тепер

тут можна публікувати відео до 3 хвилин, фото, та робити відносно великі підписи до публікацій, це все ще платформа, для переважно розважального контенту, де важливу роль відіграють емоції.

Через цю специфіку дещо змінилися способи пошуку та вибору книг читачами. На перший план виходять речі, що легко запам'ятати та швидко привертають увагу:

1. Одна цитата може змусити придбати книгу. Існує чимало публікацій, які використовують якусь одну чіпку цитату з книги та мають безліч збережень та репостів. Тут варто згадати за цитату з Евелін Г'юго: «*Ні. Це ж лише чоловіки. А я – Евелін Г'юго*». Вона така популярна у тійтоці, що знайома навіть тим людям, які не читали книгу.
2. Можливість пізнати книгу не через критиків, бачення яких може не збігатись із баченням аудиторії, а через враження такого самого читача.
3. Відбувається популяризація читання. Відповідно до принципу роботи тіктоку, людина не обирає, що саме дивитись, як у інших соціальних мережах. Тут відбувається постійний аналіз її уподобань та час від часу додаються нові можливі теми. Тому, якщо у ютубі людина навряд обрала б відео про книги, щоб відволіктись, то тут часом будуть попадатись найбільш популярні відео з буктоку і є велика ймовірність залишитись у буктоці на довгий час.
4. Особливість тіктоку – відсутність ідеальної естетики інстаграму. Людина прочитала щось, що її вразило і відразу опублікувала відео з реакцією. Тут місце прийняття як фантастично гарних відео, так і непідготовлених натхненних моментом публікацій. Складається враження розмови у книгарні: «Ой, я теж читала цю книгу, вона розбила мені серце, будьте обережні». Відбувається ненав'язлива реклама, яка нагадує розмову друзів, тому від неї не хочеться втекти.
5. Читання перетворюється з чогось елітарного на ще одне хобі. Це зменшує відстань між високою та низькою полицею. Тут є місце і легким романам, і фіналістам премій. Критика одного жанру на противагу іншому переважно засуджується. Люди підбирають книгу частіше просто через настрій, колір, сезон (для відпустки чи зимового настрою). Хтось передивляється «Гаррі Поттера», а хтось щоб пережити осінь купує детективи та жахастики.

Фраза, що зміст диктує форму у цьому випадку означає, що саме емоційне наповнення та короткі формати відео створюють специфічний контент тіктоку та його тренди. Людям не показують просто книгу, а описують емоції від її прочитання, тому можна стверджувати, що захоплені відгуки ніби вчать потенційного клієнта відразу любити книгу. У своїй книзі «Емоційний інтелект» вчений Деніел Гоулман писав: «Ми надаємо занадто великого значення виключно раціональному в житті людини, тим цифрам, що показує IQ-тест. Проте наше раціональне мислення зазнає поразки, коли емоції беруть владу у свої руки»¹. Він стверджував, що саме емоції грають ключову роль у прийнятті рішень. Тому промоція книг у тіктоці, яка переважно ігнорує рацію та апелює до емоційних потреб людини, виглядає закономірно.

Український букток складається з розпаковок, відгуків, підсумків за місяць або інший період, цитат, жартів з читацького життя, підбірок книг за жанрами чи будь-якою іншою ознакою. Це класичні жанри буктоку, що зустрічаються майже у кожному блозі. Також існують власні локальні тренди: підбірка образу до книги, спільні читання, де людина читає на камеру та записує на камеру власну реакцію на прочитане, емоції шоку та захвату інтригують, а відсутність спойлерів змушують йти шукати книгу, щоб зрозуміти, що саме там описується, жарти про книжкові воші, а також аудіозаписи, що завжди починаються зі слів: « Це новий тренд українського буктоку...»

Але найпопулярніші відео – це ті, які швидко переробили з загальних трендів та стосуються актуальних новин та проблем. Тут переробляють жарти з попкультури, намагаються шукати позитив у відключеннях світла та роблять неймовірно естетичні відео у стилі прочитаних книг.

Але використання трендів не зробить усієї роботи, це лише показує, що автор блогу розуміє, що відбувається у світі та екосистемі буктоку. Ці тренди швидкоплинні, тому дуже важливо використовувати їх вчасно. Жарти, з яких вже всі посміялись або аудіозаписи, які вже кожен користувач знає напам'ять швидко прогортають, мають погане утримання (відсотковий показник, що показує скільки глядачів подивились відео до самого кінця) та в результаті приносять дуже малі перегляди та реакції.

Популярність буктоку серед читачів продиткована не так новизною, як специфікою платформи. Тож що це за переваги тіктоку, які так приваблюють

1 Деніел Гоулман. Емоційний інтелект. Харків : Віват, 2019. 508 с.

блогерів, бізнес та простих користувачів? Перше, про що варто сказати, так це про відносну легкість створення контенту. Тікток робить все, щоб у одному застосунку можна було робити всі кроки для створення контенту. Наступною перевагою можна назвати доступний аналіз контенту. Не потрібно вантажити додаткові платні застосунки, адже майже відразу після завантаження відео можна побачити всі необхідні показники, серед яких кількість переглядів, час відтворення, коефіцієнт утримання та кількість нових слідкувачів. Ці показники допомагають покращити контент та пояснюють, чому відео стало або не стало популярним. Велику роль відіграють елементи імітації та інтерактивності, які також підвищують залученість користувачів². Тому часто це не просто розповіді про книги, а також різні тести або маски, які підбирають користувачу троп книги чи цитату. Так люди не просто бачать книгу чи інший товар, а відразу беруть участь у якійсь діяльності.

Також варто згадати про дофамінову залежність, про яку згадується у книзі «Війна лайків»³. Увага та підтримка односторонніх, усі ці вподобайки та репости викликають звикання, саме за цим принципом і побудовані соціальні мережі. А нескінченна стрічка, відносна легкість у створенні контенту, прийняття, а деколи й захоплення створення неідеальної картини та розчарування у занадто комерціалізованих соціальних мережах провокують кожного спробувати власні сили та теж стати автором контенту⁴.

Але найголовнішою перевагою тіктоку є його алгоритми показу відео. Тут він принципово відрізняється від інстаграму та інших соціальних мереж. Поки в інших соціальних мережах потрібно налаштовувати рекламу, платити за неї та шукати підходи, як краще влучити у свою аудиторію, тікток робить це самостійно. Новий підхід до контенту (а саме персоналізовані стрічки з рекомендаціями, що постійно оновлюються) створює ілюзію індивідуального підходу. У книзі «Економіка вражень» рекомендують створити систему, яка має хоча б частковий індивідуальний підхід до клієнта, тоді як алгоритми тіктоку роблять це замість тебе і вже ніби знають, кому що показати.

2 Rejeb A., Rejeb K., Appolloni A. & Treiblmaier H. (2023). Foundations and knowledge clusters in TikTok (Douyin) research: evidence from bibliometric and topic modelling analyses. *Multimedia Tools and Applications*. University of Rome Tor Vergata; MODUL University Vienna.

3 Сінгер П., Брукінг Е. Війна лайків: зброя в руках соціальних мереж. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 320 с.

4 Ломакіна А., Міняйло Н. Хайп, кринж і можна без танців: навіщо вам тікток у 2021-му? *Media Sapiens: веб-сайт*. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/26539/2021-02-02-khayp-krynzh-i-mozhnabez-tantsiv-navishcho-vam-tiktok-u-2021-mu/>

Щоб краще пояснити принцип роботи тіктоку, поглянемо ближче на шлях користувача. Усе починається із «Головної сторінки». Тут є два розгалуження: можна дивитись публікації «Для тебе» або «Слідкування». Саме на головній сторінці, де відразу відображаються цікаві для користувача публікації, відкривається додаток, а не на сторінці «Профілю» чи деінде. Тікток аналізує теми, що цікавлять користувача, публікації, які він обирає, хештеги, які він шукає, що він уподобав, що відмітив як «нецікаве», що відразу перегорнув та робить висновки, які публікації сподобаються йому, а які ні. Так формується «бульбашка» контенту, що робить перебування у соціальній мережі безпечним та таким комфортним, тому час спливає непомітно. Мінімальна кількість дій користувача та активний аналіз публікацій мережі – це і є формула успіху тіктоку, яким можна користуватись на свій лад. Додамо сюди алгоритми мережі, які дають шанс кожній публікації стати популярною. Не потрібно запускати рекламу, просто створити якісний контент та дати робити свою роботу тіктоку.

Ці переваги дають змогу закрити специфічні потреби бізнесу, як от підвищити свій статус в очах користувача, показати себе не як холодний бізнес, що заробляє гроші, а як людей, що об'єднані через любов до книг, познайомити з процесами виробництва, показати проблеми, що виникають та вести дружній діалог з цільовою аудиторією. Завжди хороша ідея показувати колектив чи якісь робочі процеси і відразу бути чесними з людьми. У книзі «Міфи про брендинг» автори стверджують, що саме бренд є гарантією майбутнього доходу. Це актив, який додає до продукту цінність (фінансову у тому ж числі)⁵. А ігнорування нових способів комунікації з клієнтами, як ніщо інше може погіршити ваш образ в очах цільової аудиторії.

Користувачі переважно заходять у тіток, щоб відпочити, тому це можливість бути поряд зі своїм потенційним клієнтом, коли він менш критично ставиться до інформації.

Через популярність буктоку книжкові бізнеси мають можливість вийти на нову аудиторію (через систему рекомендацій) та залучити абсолютно нових, але зацікавлених у темі людей. На відміну від інстаграму, де люди підписались на сторінку після реклами та ті самі люди потім оформлять покупку, у тіктоці є безкоштовний потік зацікавлених людей.

5 Саймон Бейлі, Енді Мілліган. Міфи про брендинг. Харків : Ранок, 2020. 254 с.

Також книжковий бізнес слідом за книжковими блогерами можуть користуватись всіма традиційними інструментами, щоб викликати інтерес до книги. Цитати, після яких хочеться прочитати всю книгу, красива палітурка для поціновувачів та інші публікації, що інтегрують книгу у буденне життя.

Однак є і складнощі, з якими стикаються бізнеси при роботі у тіктоці.

1. Важкість у прогнозуванні результату, часом популярності набирають публікації, від яких ніхто того не очікував, а важливі відео, на які було витрачено багато сил, часу та грошей, можуть пройти повз аудиторію.
2. Постійний пошук спільної мови з аудиторією та платформою часто ускладнює просування книги. Мало написати план контенту. Тут важлива швидка реакція на тренди та події, що відбуваються всередині бізнесу. Мода на емоції та виключну щирість вимагає завжди робити контент та показувати як історії успіху, так і провали. А постійне створення контенту, який завжди потрібно додавати нотки реальності це досить трудомісткий процес.

Попри вищезгадані недоліки тіктоку, ігнорувати цю платформу не варто. Сторінки у тіктоці тепер мають автори, бібліотеки, великі та маленькі нішеві видавництва. Часом здається, що це як гра у покер, сьогодні немає нічого – завтра на вершині. Але насправді тут грає важливу роль правильне висвітлення своїх особливостей та переваг, а також систематичність. Адже навіть зацікавленій аудиторії потрібен час, щоб звикнути до вас, як до головного оповідача від бренду.

Зараз активно проводяться дослідження тіктоку та його вплив на розвиток різноманітних сфер. У цей же час українські дослідники стверджують, що специфікою контенту тіктоку в Україні є його патріотична направленість у широкому сенсі. Це місце, де користувачі не тільки розважаються, а тепер ще й розвиваються

Аналіз активності українських блогерів і змін у контенті свідчить про зростання ролі тікток не лише як місця для розваг, а й важливого інструменту для інформування та культурного розвитку⁶. З часу повномасштабного вторгнення тікток став місцем, де збирається активна молодь, яка зацікавлена у власному розвитку, що виглядає як ідеальна

6 Парфенюк І. Динаміка розвитку україномовного сегмента в ТікТок: еволюція та сучасні виклики. Вісник Книжкової палати 2024. № 7. 52 с.

авдиторія для книжкового бізнесу. Також стає очевидним той факт, що найбільший вплив на світогляд зараз мають саме соціальні мережі, які залишають позаду всі інші методи впливу⁷. Тому якщо видавництва зацікавлені не тільки у рекламі себе та книг, а й у прививанні культури читання, необхідно йти у соціальні мережі, а найбільш популярною серед молоді є саме тікток. Часом відбувається нерозуміння тої чи іншої реакції на книгу. Але варто розуміти, що тікток – це реакція простих людей, а не дипломованих критиків на літературу.

Тікток не замінив інші, перевірені часом інструменти з просування книг. Але він дає новий спосіб, яким активно користуються на книжковому ринку. Тому попри його недоліки, кожному бізнесу у книжковій та не тільки сфері зараз необхідно зрозуміти, як адаптуватись до нових змін у сфері маркетингу.

DOI 10.51587/9798-9895-14670-2024-020-172-179

7 Мусієнко О. В. Новітні аудіовізуальні інструменти репрезентації української ідентичності на відеохостингах в умовах російсько-української війни. *Культура України*. 2022. № 78. С. 30–37.